
TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMXI

TARTALOM

1. Értekezések

KÖRMENDI TAMÁS: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban	109
NEUMANN TIBOR: A Szapolyai család legrégebbi címere	123
BERNÁD RITA MAGDOLNA: Szent Erzsébet ábrázolása a nagyenyedi minoriták pecsétjein	131

2. Kisebb cikkek

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Kanizsai János esztergomi érsek korabeli portréja és címere Bázalban	137
PÉTERFI BENCE: Egy középkori címereslevél 20. századi vándorútja	140
POLGÁR BALÁZS: Grape-alakos sírkőtöredék Visegrádról	142

3. Könyvismertetés

VÉGH ANDRÁS: Buda város középkori helyrajza (ism. TRINGLI ISTVÁN)	144
A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei – Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter (Szerk. KENYERES ISTVÁN.) (ism. TRINGLI ISTVÁN)	144
SZIRMAY GÁBOR: „Ők a gyökér a mélybe lenn...” Halotti kultusz a 17. századtól napjainkig egy magyar nemesi családban (ism. KOVÁCS ELEONÓRA)	145
Előadások Vas megye történetéről V. (Szerk. MAYER LÁSZLÓ–TILCSIK GYÖRGY.) (ism. KATONA CSABA)	146
PÁLMÁNY BÉLA: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848 (ism. SZLUHA MÁRTON)	148

TURUL

LXXXIV. évfolyam

2011. 4. füzet

A Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mol.gov.hu

Olvasószerkesztő: ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, ZSOLDOS ATTILA

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

 archívum
Magyar Országos Levéltár

KÖRMENDI TAMÁS Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban*

Heraldikai szakirodalmunk régi megállapítása, hogy az Árpád-kor egyik legnagyobb hatalmú hazai nemzetségének, az Abáknak¹ a 13–14. században kétféle címere volt: az egyik egy pólját (vagy pólját) ábrázolt, a másik pedig egy kiterjesztett szárnyú sast. A kutatást ez a jelenség a 19. század végén olyannyira megtévesztette, hogy Nyáry Albert például gyakorlatilag az összes, sávozott címert viselő bárót Aba nembeliként azonosította.² Csoma József 1887-ben írott tanulmányában még maga is úgy vélte, hogy a nagy múltú nemzetség eredeti címerpajzsa pólját ábrázolhatott, sisakdíszre viszont sas volt, és hogy csupán az ifjabb ágak kezdték a 14. században a pajzsukon is a madár képét használni.³ Ugyanő 1893-ban már árnyaltabban fogalmazott. Egyfelől ismét hitet tett azon korábbi megállapítása mellett, hogy „ezen nemzetség ősi címere a pólja és sisakdíszre a sas volt. A heraldikai bizonyítékok (...) eléggé szaporodtak ugyan, de a fentebbi állítást szembeszökőleg meg nem döntötték”.⁴ Másfelől viszont ugyanebben a dolgozatában, alig néhány oldallal később már amellelt érvelt, hogy a sávozott pajzs tulajdonképpen nem a *genus* saját címere volt, csupán az országbároi méltóságához kapcsolódó, hivatali jelvény az udvari karriert befutó családtagok pecsétjén – amivel szemben „az Aba nemzetség ősi címere” a következőleg állapíthatjuk meg: veres pajzsban fekete sas, mely csőrében zöld koszorút tart, sisakdísz: a pajzsalak növekvőn, takarók: fekete-veres”.⁵ A nemzetségi címerekről 1904-ben megjelent, alapvető jelentőségű monográfiájában ezen a meghatározáson csak annyit változtatott, hogy a pajzsmezőt kitöltő mázat vörösről ezüstre javította.⁶ Noha Csoma rekonstrukcióit már a kortársak részéről is érte kritika amiatt, hogy ezek készítése során anakronisztikus módon újko-

ri adatokat is felhasznált,⁷ és az elmúlt száz évben a kutatás arra is többször felhívta a figyelmet, hogy a legkorábbi nemzetségi címerek még biztosan nem tartalmaztak pajzsos kívüli elemeket (így sisakot, sisaktakarót és sisakdísz sem),⁸ az Aba nemzetség címerével kapcsolatos megállapításait lényegében ma is elfogadjuk.⁹

Dolgozatomban azért veszem elő mégis újra ezt a látszólag nyugvópontra jutott kérdést, mert az elmúlt évtizedekben – és különösen a legutóbbi pár évben, a Magyar Országos Levéltár (MOL) internetes DL-DF adatbázisának köszönhetően – nagyságrendekkel több forrás bevonásával tudjuk tanulmányozni mind a nemzetségi címerek kialakulását, mind pedig továbbélésüket a nemzetségek tényleges felbomlása utáni korszakban. Az alábbiakban lényegében ugyanazt a módszert alkalmazom, mint Rácz György az Ákos nemzetség címerének vizsgálata során.¹⁰ Először is külön-külön sorra veszem, hogy milyen emlékeken maradt fenn az Aba nemzetség tagjainak vágásos (pólját ábrázoló) pajzsa, illetve sasos jelvénye, majd részletesebben is megvizsgálom a két címerváltozat viszonyát és főképpen azt, hogy a *genus* legkorábbi ismert szimbólumának tekinthető sas mellett a két pólját hordozó címert valóban csupán méltóságuk jelvényeként viselték-e a nemzetség országbároi posztot betöltő tagjai.

Kutatásaim során a MOL Diplomatai Levéltárában és Pecsétgyűjteményében, továbbá a Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete pecsétmásolat-gyűjteményében megtalálható lenyomatokat szisztematikus gyűjtőmunkával, a teljesség igényével igyekeztem feltárni,¹¹ az egyebütt őrzött példányokat viszont többnyire csak a szakirodalom alapján vettem lajst-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. – A dolgozathoz tartozó képanyag a 129–130. oldalon található [Szerk.].

¹ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. [Reprint egy kötetben: Bp., 1995 – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom] 17–85.

² Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 70., 73.

³ Csoma József: Magyar sírkövek. Gagyai László sírköve. *Turul*, 5 (1887) 117–120., különösen 118., 120.

⁴ Csoma József: Az Aba nemzetség címere. *Turul*, 11 (1893) 49–55., különösen 51.

⁵ Uo. 55.

⁶ Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. In: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/B. Bp., 1904. [Reprint: 1995 – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom] 1161.

⁷ –s –n [R. Kiss István]: Csoma József, Magyar nemzetségi címerek. [Ismeretés.] *Századok*, 38 (1904) 551–555., különösen 552.

⁸ Uo. 552–553.; Vajay Szabolcs: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. *Levéltári Közlemények*, 40 (1969) 279–287., különösen 285.

⁹ Draskóczy István: Aba nem. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). (Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál–Makk Ferenc.) Bp. 1994. [a továbbiakban: KMTL] 27.; Rácz György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecsétteken a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 63 (1992) 123–135., különösen 126–127.; Körmendi Tamás: A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez. *Századok*, 143 (2009) 391–426., különösen 400–401.

¹⁰ Rácz György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 68 (1995) 11–34.

¹¹ Ezúton is köszönetet mondok Wehli Tündének (MTA Művészettörténeti Kutatóintézete), Spekner Enikőnek, (Budapesti Történeti Múzeum) és

romba. Bizonyos tehát, hogy dolgozatom forrásbázisa nem tekinthető maradéktalanul teljesnek. Írásomban az azonos ághoz tartozó, hasonló nevű személyeket a keresztnév előtt zárójelbe tett római számmal – például nánai Kompolt (III.) István – különböztetem meg egymástól; e sorszárok arra vonatkoznak, hogy az illető hányadikként szerepel az adott név viselőjeként Engel Pál genealógiai táblázatain¹² nemzedékenként lefelé, egyazon nemzedéken belül pedig az idősebb személytől az ifjabb felé haladva. A dolgozatom függelékében található pecsétkatalógus tételeire a sorszámmal utalok (például Kat. 1.1.1. sz.). A pecsétek leírásában a „jobb” és a „bal” irányjelölést heraldikai értelemben használom.

1. A pólyákat ábrázoló címerváltozat előfordulásai

Az Aba nemzetség tagjaitól ránk maradt legkorábbi (13. századi) pecséteken kivétel nélkül vízszintesen osztott címerpajzs látható: legfeljebb abban mutatkozik némi különbség, hogy egy vagy két pólya szerepel a pajzsmezőben. A széplaki ágból származó Dávid fia (Börén) Péter 1281-ből való pecsétjén a pajzsban két pólya látszik (Kat. 1.1.1. sz.).¹³ Péter testvérétől, (I.) Amadétól két eltérő vésetű pecsétet is ismerünk: az egyiket 1288-ban, a másikat pedig 1295–1299 között használta. A címer mindkettőn pólyát ábrázol (Kat. 1.2.1., 1.2.2. sz.). Hasonló pajzsot vésetett a pecsétjére a debrői ág tagja, (II.) Makján is (Kat. 5.1.1. sz.). A szakirodalom egyetért abban, hogy ez a címer végső fokon a magyar királyok sávozott pajzsából vezethető le, és eredetileg hivatali címer lehetett, vagyis azt fejezte ki, hogy a pecséttulajdonos elvileg az uralkodó nevében jár el, hatalmát a királytól kapta.¹⁴ Ezt a véleményt az is alátámasztja, hogy a felsorolt személyek valamennyien országbároi méltóságot viseltek: Péter királyi tárnokmesterként, Makján és Amadé pedig egyaránt nádorként használta az említett pecséteket.¹⁵ Ráadásul a négy pecsét közül három a köriratában is utal tulajdonosa országos hivatalára (Kat. 1.1.1., 1.2.2., 5.1.1. sz.).

Kurecskó Mihálynak (Magyar Országos Levéltár) a munkámhoz nyújtott segítségükrért.

¹² Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Aba nem, 1–17. t.

¹³ Ugyanilyen címerpajzsot figyelhetünk azon az oklevélen, amelyet 1280 november 23-án bocsátott ki az akkor még országbíróként tevékenykedő Aba nb. (I.) (Börén) Péter hivatali helyettese, István alországbíró. A kör alakú, kb. 42 mm átmérőjű pecsét mezejében enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs szerepel, benne két pólya (a pajzs fölötti díszet a rongált állapotú lenyomaton már nem lehet azonosítani). A két gyöngyosor között olvasható, gótikus majuszkulás köriratot „S[IGILLUM] • C[OMITI]S STEP[HANI] VICE IUDICIS C[VR]IE RE[GIS]” formában állíthatjuk helyre (Magyar Országos Levéltár, Diplomatika Levéltár [a továbbiakban: DL] 76160. – ld. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. [Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál.] I–XII. Pest [Bp.], 1871–1931. I. 45. [46. sz.]). István alországbíró tehát nyilvánvalóan felettese címerét vésette a saját hivatali pecsétjére is (Rác: Gy.: Árpádok címere i. m. 126. [23. jegyz.]).

¹⁴ Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1147.; Rác: Gy.: Árpádok címere i. m. 123–125.

¹⁵ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 282–283., 326., 345.

Nem kellett azonban sok idő, és az Aba nemzetség sávozott címerét már nemcsak azok vésették a pecsétjükre, akik országbároként a király méltóságviselőinek mondhatták magukat. 1311-ben (I.) Amadé két fia: János és (III.) Miklós is olyan typariumot használt, amelynek a mezejében pólyával díszített címerpajzs szerepelt (Kat. 1.3.1., 1.4.1. sz.). Kettejük közül azonban csak János töltött be udvari méltóságot (királyi lovászmester volt),¹⁶ Miklós sem ekkor, sem korábban nem viselt országos hivatalt. Mivel fentebb már említettem, hogy János és Miklós apja, Amadé nádor maga is sávozott pajzsot használt, kézenfekvő a következtetés: az eredetileg hivatali jelvénynek számító, egy vagy két pólyát ábrázoló címert az Amadéfiak a 14. század elején már családi címerükként használták.

Bő évtizeddel később a sávozott címer már a nemzetség egy újabb ágán is megjelent. A lipóci atyafiságból származó Nekcsei (III.) Demeter királyi tárnokmesterként 1323–1333 között olyan typariummal pecsételt, amelynek háromszögpajzsát két pólya díszítette, a pajzs fölött pedig növekvő emberalak volt látható, jobb kezében kivont karddal (Kat. 8.1.1. sz.). Mivel Nekcsei Demetertől 1328-ból egy olyan gyűrűs pecsét is ránk maradt, amely Varju Elemér leírása szerint kiterjesztett szárnyú sast ábrázol¹⁷ – vagyis az Aba nemzetség számos ágán kimutatható másik címermotívumot –, Csoma úgy vélte, hogy Nekcsei ismét csak hivatali címerként viselte a sávozott pajzsot, magánpecsétjén viszont az eredeti nemzeti jelvényt, a sast használta.¹⁸ Ez a magyarázat azonban ma már nem tartható. Egyfelől ugyanis a közelmúltban Engel Pál és Lővei Pál kutatásai nyomán fény derült arra, hogy az a címerábra, amelyet Varju sasnak látott, valójában lépő (úgynevezett leopárdos) oroszlán (Kat. 8.1.2. sz.). Másfelől Csoma munkájának megjelenése óta Dercsényi Dezső a washingtoni Kongresszusi Könyvtár egyik 14. századi kéziratában megtalálta a Nekcsei Demeter nagyobb pecsétjén látható sávozott címerpajzs szinte tökéletes párdarabjait. A kétkötetes Biblia megrendelőjét éppen ezen párhuzam alapján lehetett I. Károly magyar király tárnokmesterével azonosítani. Az úgynevezett Nekcsei-Biblia miniatúrái vélhetően Bolognában készültek 1336 körül.¹⁹ Az 5v. főlíon mindkét hasáb tetején egyforma

¹⁶ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. 7.

¹⁷ Varju Elemér: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. Turul, 24 (1896) 145–157., különösen 149.

¹⁸ Csoma J.: Nemzeti címerek i. m. 1155.

¹⁹ Dezső Dercsényi: The Treasures of Louis the Great. *Hungarian Quarterly*, 5 (1940: 1) 120–130., különösen 125.; Dezső Dercsényi: Manuscripts hongrois du moyen âge en Amérique. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 35 (1942: 1) 159–167., különösen 161., 164–166.; Dercsényi Dezső: Nekcsei Dömötör bibliája. *Magyar Könyvszemle*, 66 (1942) 113–125., különösen 114–115., 119–121. (az 5v. oldal fényképe: II. t., a címer fényképe: VII. t. 1.); Meta Harrsen: The Nekcsei-Lipócz Bible. A Fourteenth Century Manuscript in the Library of Congress, Ms. Pre-Acquisition I. Washington, 1949. 22–26. (a címer fényképe: 24. [fig. 30]); Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus. (Szerk. Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Livia.) H. n. [Székesfehérvár], é. n. [1982]. [a továbbiakban: I. Lajos-katalógus] 133. (24. sz. – Wehli Tünde); Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp. 1985. 106. (63. sz. – Wehli Tünde) (az 5v. oldal fényképe: X. t.); Magyarországi művészet 1300–1470 körül. (Szerk. Marosi Ernő.) I–II. Bp., 1987. (A magyarországi művészet története 2.) [a továbbiakban: Magyarországi művészet] I. 90., 126., 363–364., 369. (az 5v. oldal fényképe: I. 13. kép, II. 91. [286. sz.]); Nekcsei-Biblia. I. A Nekcsei-Biblia legszebb lapjai. (Bev. Dana J. Pratt, képmagyarázatok Levárdy Ferenc). II. Dercsényi

címer látható: ezüst mezőben két fekete pólya, amelyek fölött kék pajzsfőben vörös ruhás, növekvő ifjú látható, jobbában kivont pallossal. A kutatók többsége egyetért abban, hogy a Bibliát az idős Nekcsei Demeter és hitvese az általuk alapított csatári pálos kolostor részére készítette.²⁰ Szerfölött valószínűtlennek tűnik, hogy a kegyes adományul szánt könyvet a donátor, aki az értékes ajándék révén az örök üdvösséghez kívánt közelebb jutni, ne a magáncímerével ékesíttesse, hanem a hivatali jelvényével. Semmilyen adatunk nincsen tehát arra, hogy Nekcsei (III.) Demeter valaha is használt volna sast ábrázoló címet, arra ellenben nagyon is van forrásunk, hogy a sávozott pajzsot nemcsak hivatali minőségében használta. Az 1323–1333 között használt pecséten még pajzstartóként, a Nekcsei-Biblia címereiben viszont már a pajzsfőben ábrázolt, növekvő emberalakkal a tárnokmester talán személyes címer kialakítására törekedett. Ezt a feltevést egyébként az a körülmény is támogatja, hogy Nekcsei (III.) Demeter harmadunokaöccse, Zsigmond 1402-ből fennmaradt pecsétjén a címeren csupán két pólyát ábrázol: a növekvő ifjúnak sem a pajzsfőben, sem a pajzs mögött nincsen nyoma (Kat. 8.2.1. sz.).

A nemzetség atyainai ágából származó, 1392-ben elhunyt²¹ Gagyí (III.) László felsőgagyí sírkövén jobbra dőlő, ívelt oldalú háromszögpajzs látható, tizenegyszer vágott mezejében balharántpólyával; a pajzson sisaktakaróval borított, jobbra néző csöbörzsak ül; sisakdísz: jobbra néző, növekvő sas, csőrében koszorúval, jobb szárnyán koronával.²² A Gagyí család tagjai közül senki sem futott be udvari karriert, így ebben az esetben biztosan nem értelmezhetjük a többször vágott címet méltóságjelvényként. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy az Aba nemzetséghez köthető vágásos címerek közül ez a példány hasonlít a legkevésbé a többire – a mező sokszoros osztása és a balharántpólya is megkülönbözteti a *genus* többi tagja által használt, egy vagy két pólyát ábrázoló pajzsoktól. Ennek legvalószínűbb magyarázatát abban látom, hogy a Gagyí család azért vette fel a vágásos címet, mert hangsúlyozni akarták az országos politikában is jelen lévő széplaki vagy lipóci ághoz fűződő rokonságukat – a balharántpólya pedig talán arra szolgált, hogy a család címerét mégiscsak meg lehessen különböztetni a befolyásos rokonokétól.

Tekinthetjük-e mindezek után a sávozott pajzsot az Abák nemzetségi címerének? Semmiképp, hiszen a terebélyes atyafiságnak csupán négy ágán (a széplaki, a debrői, a lipóci és az atyainai ágon) mutatható ki a használata. Ezen ágak között szorosabb vérségi kapcsolat nem volt, az egyetlen közös jellemzőjük, hogy – a Gagyí családot leszámítva – mindegyikük akkor kezdte kimutathatóan használni a vágásos címerváltozatot, amikor egyik tagja éppen országbárái méltóságot

viselt. Nézzük ezek után, hogy a sasos szimbólumot több joggal mondhatjuk-e a szó igazi értelmében véve nemzetségi címernek, vagyis az egész *genus* jelvényének.

2. A sast ábrázoló címerváltozat előfordulásai

Az Aba nemzetség címeres emlékein a sas motívuma csaknem ugyanolyan régen szerepel, mint a vágásos pajzs. Elsőként a széplaki ágból való, fentebb már említett Dávid fia (I.) Amadé 1295–1299 között használt pecsétjén láthatunk a címerpajzs fölött egy talán pajzstartóként értelmezhető, növekvő sast, amelynek fejét dicsfényre emlékeztető kör koszorúzza (Kat. 1.2.2. sz.). Hasonló, glóriás sas figyelhető meg Amadé fia János 1311-ből ismert pecsétjén, sőt növekvő sast véstek – ezúttal dicsfény nélkül – a pajzs fölé János fivérének, (III.) Miklósnak a tyariumára is (Kat. 1.3.1., 1.4.1. sz.). Az utóbbi két esetben a ragadozómadár alakja egyértelműen nem pajzstartóként szerepel, hanem inkább a helykitöltést szolgálja: a címet ugyanis János és Miklós pecsétjén is a pajzs két oldalán ábrázolt telamonok fogják közre. Nem tudhatjuk, hogy a glóriás sas – amely a keresztény ikonográfiában elősorban János evangélista szimbóluma – milyen jelentést hordozhatott az Aba nemzetség pecsétjein. A *genus* monostorai között a legifjabb evangélista tiszteletére szentelt egyházat nem találunk – Abasár és Százd patronája Szűz Mária volt, Feldebrő templomcímében pedig a Szent Kereszt szerepelt²³ –, és fiaiknak sem gyakran adták a János keresztnevet: kizárólag a már említett Amadé fia Jánost hívták így a család tagjai közül.²⁴ Nem lehetetlen, hogy a dicsfényre emlékeztető koszorú valójában kezdetleges koronát jelképez: koronás sas ugyanis éppenséggel később is előfordul a nemzetséghez köthető címerábrázolásokon. Az viszont mindenképp érdekes, hogy a sas pajzs körüli ábrázolásai igen gyakran megjelennek az Aba nemzetségi előkelők legkorábbi (13. század végi, illetve 14. század eleji) pecsétjein: hat ismert emlékünkből közül hármon is megtalálható. Mindebből joggal következtethetünk arra, hogy az uralkodói címerből vett motívumokat hordozó, sávozott pajzson kívül megjelenített sas a nemzetség – és azon belül a széplaki ágból származó (I.) Amadé családja – szimbólumrendszerében már a 13/14. század fordulóján is kiemelt helyet foglalt el.

A 14. században aztán – amikor már nem csupán a politikai elithez tartozó arisztokratáktól, hanem a *genus* ke-

Dezső–Wehli Tünde–Levárdy Ferenc: Tanulmányok a Nekcsei-Bibliáról. Bp.–Washington, 1988. [a továbbiakban: Nekcsei-Biblia] I. 19. (az 5v. oldal fényképe: 18.); *Wehli Tünde*: A képek és iniciálék. In: Nekcsei-Biblia II. 17–30., különösen 17–18.; *Wehli Tünde*: Nekcsei Biblia. In: KMTL 483.

²⁰ *Dercsényi Dezső*: A Nekcsei-Biblia kora és története. In: Nekcsei-Biblia II. 5–12., különösen 8–9.; *Wehli Tünde*: Képek és iniciálék i. m. 24.

²¹ *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem, 3/2. t.: Atyinai-gagyí (gagyí).

²² *Csoma J.*: Magyar sírkövek i. m. 117–118. (fényképe: 118.); *Géza von Csergheő–Józsefvon Csoma*: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Beitrag zur Kunst- und Culturgeschichte. Bp., 1890. 5–11. (fényképe: 7.); Magyarországi művészet I. 462. (fényképe: II. 378. [1219. sz.]).

²³ *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. Bp., 2000. 20., 56., 60.

²⁴ *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem, 1/1. t.: Széplaki. – Szent János evangélista volt ugyanakkor a patrónusa az egri egyházmegyének, amelynek területén a nemzetség törzsbirtokai feküdtek, és amelynek létrejöttét a szakirodalom valószínűleg joggal kapcsolja össze Szent István és az Aba nemzetség őse, Sámuel király apja (vagy esetleg maga Sámuel) között kötött politikai alkuval (*Kristó Gyula*: Szent István püspökségei. In: *Kristó Gyula*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 121–135., különösen 126.; *Thoroczky Gábor*: Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei. In: Szent István és az államalapítás. [Szerk. Veszprémy László.] Bp., 2002. [Nemzet és emlékezet] 482–493., különösen 489.). Az viszont szerfelett valószínűtlen, hogy az Aba nemzetség címeres emlékein a glóriás sas az egyházmegyére utalna: ha így lenne, akkor német analógiák alapján azt kellene feltételeznünk, hogy a nemzetség tagjai magánegyházuként tekintettek a püspökségre, márpedig ennek természetesen semmi nyoma.

vésbé tehető és befolyásos ágaihoz tartozó személyektől is ismerünk címeres emlékeket – a kiterjesztett szárnyú ragadozómadár képe rögtön fő motívumként jelenik az Aba nemzetség több tagjának pecsétjén is. Legkorábban Szikszói Mihály typariumának 1314-ben kelt lenyomatán tűnik fel a sas egyedüli ábraként a kör alakú pecsétmezőben (Kat. 3.1.1. sz.), majd az ugyancsak a szikszói ághoz tartozó Iday (II.) János 1343-ban és 1344-ben használt pecsétjén (Kat. 3.2.1. sz.). Az 1370-es években ugyanez a motívum már a Csirke-ágon és a somosi ágon is adatható Csirke (II.) Péter 1370–1378 között, illetve 1376–1378 között használt pecsétjein, valamint Somosi (II.) Pál pecsétjének 1377-i lenyomatán (Kat. 2.1.1., 2.1.2., 10.1.1. sz.). A sast mint egyedüli címerképet legkorábban Somosi (IV.) János 1378–1382 körül kelt pecsétje ábrázolja pajzsba foglaltan (Kat. 10.2.1. sz.). Sisakdíszként érdekes módon csak később, a 14/15. század fordulóján jelenik meg: Atyinai (III.) István 1389-i pecsétjén (Kat. 4.1.1. sz.), illetve egy töredékes sírkövön a gyöngyössolymosi plébániatemplomban. Ez utóbbin a címerkompozícióból csupán a sisakdísz maradt meg: balra néző, kiterjesztett szárnyú sas, a köriratból pedig épp az elhunyt neve hiányzik: csak annyi derül ki, hogy az illetőt 1411-ben érte a halál.²⁵ A kutatás a töredéket általában az Aba nemzetség solymosi ágához köti, de a kishánai várból előkerült faragványokkal mutatkozó stíluspárhuzamok alapján felmerült az a lehetőség is, hogy esetleg a Kompolt család egy ismeretlen tagjának a tumbafedeléről lehet szó.²⁶ Magam szintén valószínűbbnek tartom, hogy a gyöngyössolymosi templomba inkább a magát erről a településről nevező ág tagjai temetkeztek, annál is inkább, mivel a Kompolt család nánai alágán nem tudunk olyan személyről, aki 1411 körül halt volna meg. A nánai alágat megalapító Kompolt (II.) István már 1365-ben eltűnik a forrásokból, fiáról, (III.) Istvánról viszont tudjuk, hogy 1425-ben hunyt el.²⁷ A solymosi ág tagjai közül véleményem szerint a legvalószínűbben János fia Domonkos mester sírköveként azonosíthatjuk a töredékes faragványt, hiszen neki 1417-ben már csak az özvegyét említik.²⁸

A témánkhöz vonható emlékek sorában külön figyelmet érdemel a nánai Kompolt család címerhasználat, amelyet a 15. század első felében összesen négy eltérő pecsét és két kőfaragvány segítségével tudunk rekonstruálni. Kompolt (III.) Istvánnak – aki 1423–1425 között országbíró volt²⁹ – három typariumától maradtak ránk lenyomatok. Mindháromra sast véstek: 1423–1425 között használt országbírói pecsétje és 1424-ben adatható kisebb pecsétje közvetlenül a pecsétmezőben, az ugyancsak 1423–1425 közötti lenyomatokból ismert pecsét pedig sisakdísz formájában ábrázolja a kiterjesztett szárnyú madarat (Kat. 7.1.1–3. sz.). (III.) István fiának, az 1421–1428 között a királyi pohárnokmesterként szereplő (IV.)

Lászlónak az 1424-ből származó pecsétjén a sas már címerpajzsba foglaltan, koronán ülve látható, a sisakdísz pedig megismétli a címerábrát (Kat. 7.2.1. sz.). Szintén koronából kinövő sast ábrázolt az 1428-ban elhunyt Kompolti László kishánai sírkövének sisakdíszé is³⁰ – az összetört állapotban megtalált tumbafedélből sajnos épp a címerpajzs részletei nem kerültek elő, ráadásul 1945 után az addig meglévő töredékek is eltűntek.³¹ Végül doborpajzsba foglalt, kiterjesztett szárnyú, koronából kinövő sas szerepel azon a vörösmárvány kútlapon is, amely szintén a kishánai várban került elő. Ezen a kőfaragványon két címer látható: a Kompolt család sasos jelvénye mellett egy négyelt pajzs, első és negyedik negyedében hárslevéllel, második és harmadik negyedében pedig koronával.³² Ez utóbbi címet a kutatás a Rátót nemzetségből származó Tari Margit jelvényének tekinti, és ennek alapján a kútlapon látható másik pajzsot – rajta a Kompolt család sasával – Kompolt (III.) István fia, (IV.) János címerként azonosítja.³³ Ezt a kőfaragványt talán 1448-ban készíthették (a relief felső részén látható szalag feliratából legvalószínűbben ez az évszám olvasható ki), de mindenképp 1451 előtt: ebben az évben halt meg ugyanis Kompolt János.³⁴

A Kompolt család címerképe tehát a 15. század első felében egyértelműen egy sas volt, amelyet többnyire koronán ülve ábrázoltak (ez talán annak az emléket őrzi, hogy a család a 14. században – a korabeli heraldikai divatnak megfelelően³⁵ – elsősorban nem pajzs formájú címet viselhetett, hanem sisakdísz). A család sasos címere azért is figyelemre méltó, mert az Aba nemzetség Kompolt-ága nem a 15. században emelkedett a bárói famíliák közé, hanem jóval korábban: a 14. század elején. Aba nembeli Kompolt fia (I.) Péter 1314–1320 között királynéi tárnokmester volt, ennek fia, (Domoszlói) Gergely pedig 1323-ban és 1324-ben királyi pohárnokmester.³⁶ Már pedig a 14. század első negyedében még bőségesen akad példa arra, hogy a bárói méltóságok viselői az uralkodó sávozott címerét használják hivatali pecsétjeiken,³⁷ és fentebb láttuk, hogy az Aba nemzetség széplaki, debrői és lipóci ágából származó bárók kivétel nélkül ilyen sávozott pajzsot használtak. A Kompolt család 15. századi címerében mégsem pólyák szerepelnek, hanem egy kiterjesztett szárnyú sas, amelynek ábrázolásmódja ráadásul arra utal, hogy tulajdonképp egy 14. századi sisakdísz helyeztek a pajzsra. Logikusnak tűnik te-

²⁵ Magyarországi művészet I. 57., 462., 589. (fényképe: II. 380. [1226. sz.]); *Baranyai Béláné*: Gyöngyössolymos. In: Heves megye műemlékei. (Szerk. Voit Pál.) III. Bp., 1978. (Magyarország műemléki topográfia IX.) 232. (fényképe: 234. [269. kép]).

²⁶ Magyarországi művészet I. 531.

²⁷ *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem, 7/3.: Kompolt (nánai, körüi).

²⁸ DL 10535. – *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem, 11.: Solymosi.

²⁹ *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 131.

³⁰ *Engel Pál–Lövei Pál–Varga Livia*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica*, 11 (1983) 21–48., különösen 41–42.; *P[ál] Engel–P[ál] Lövei–Livia Varga*: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30 (1984) 33–63., különösen 56–57. (rajza: Abb. 20, fényképe: Abb. 21); Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. (Szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde.) I–II. Bp., 1987. [a továbbiakban: Zsigmond-katalógus] I. 158.; Magyarországi művészet I. 57., 462., 531., 588–589. (fényképe: II. 380. [1228. sz.]).

³¹ *Pámer Nóra*: Kishána. In: Várépítészettünk. (Szerk. Gerő László.) Bp., 1975. 182–189., különösen 188.

³² *Pámer Nóra*: A kishánai vár feltárása. *Magyar Műemlékvédelem*, 5 (1967–1968) 295–313., különösen 309. (fényképe: 395. kép); Zsigmond-katalógus I. 158.; Magyarországi művészet I. 661. (fényképe: II. 500. [1557. sz.]).

³³ *Pámer Nóra*: A kishánai vár i. m. 309.

³⁴ *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem, 7/3.: Kompolt (nánai, körüi).

³⁵ *Bertényi Iván*: Magyar címertan. Bp., 2003. 61.

³⁶ *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 7., 64.

³⁷ *Rácz Gy.*: Árpádok címere i. m. 125.

hát a feltételezés, hogy a Kompolt-ág 14. századi tagjai szintén nem sávozott címert viseltek, hanem sast formázó sisakdísz. Ez pedig azért fontos felismerés, mert azt jelenti, hogy az Aba nemzetségnek valószínűleg már a 14. század első felében is volt olyan ága, amelynek tagjai országos méltóságuk ellenére is sasos jelvényt használtak.

A 15. század második felében már a szalánci ághoz tartozó családok is pontosan ugyanolyan formában használták a nemzetség sasos címerét, mint a Kompoltok. V. László király 1456. február 24-én kelt oklevele szerint a Sirokai, Fricsi, Hedri és Bertóti családok³⁸ közös címere: vörös mezőben balra dőlő doborpajzs, benne arany koronán balra néző, növekvő fekete sas; a pajzson csőrűsisak ül; sisaktakaró: arany-fekete, sisakdísz: a címerábra (az oklevél nem írja le a címert, de a képét tartalmazza).³⁹ Bár az armális szövege nem utal a korszakban megszokott szófordulattal a kedvezményezettek ősi vagy nemzetségi jelvényére, a címerben nem nehéz felismerni az Aba nemzetség több ágán a 14. század óta adatolható közös szimbólumot: a sast, amelyet ráadásul a Kompolt családhoz köthető címeres emlékek az 1420-as évek óta pontosan ugyanabban a formában (koronából kinövő alakban) ábrázolnak. Az 1456-i armális egyik név szerint is említett kedvezményezettjének, az 1487-ben elhunyt Sirokai László mislyei prépostnak és neapolisi címzetes püspöknek a sirokai plébániatemplomban fennmaradt sírkövén ugyanezt a címert látjuk viszont, ám pajzson kívüli elemek nélkül.⁴⁰

Ha mármost szemlénk végére érve feltesszük ugyanazt a kérdést, mint az előző fejezetben, azt látjuk, hogy a sasos címerváltozat használatát a nemzetségnek nyolc ágán is ki lehet mutatni – vagyis kétszer több ágon, mint a vágásos pajzsot. A ragadozómadár ábrázolása a nemzetség címerhasználatában már a 13. században is jelen van – igaz, ekkor még csak másodlagos motívumként, a pajzson kívül jelenik meg, de feltűnő rendszerességgel. Csomának tehát minden jel szerint igaza volt abban, hogy a nemzetség eredeti címere egy sast ábrázolhatott, abban viszont már tévedett, hogy a címermadár a csőrében egy koszorút tart. Az európai heraldikai kutatás egyik fontos felismerése, hogy a címerek kialakulásának korában előbb egyszerű ábrák jelentek meg a pajzsokon, és csak másodlagosan – például címertörés révén – jöttek létre összetett címerképek.⁴¹ Az Aba nemzetséghez köthető középkori emlé-

kek között is csupán két olyan ábrázolás maradt fenn, amelyen a sas koszorút tart a csőrében: az egyik Atyinai (III.) István 1389-i pecsétjének a pajzsán látható (Kat. 4.1.1. sz.), a másik pedig az ugyancsak az atyinai ágból származó Gagyi (III.) László 1392-i sírkövének sisakdíszén.

Hasonlóképp problematikusak Csomának a nemzetségi címer mázhasználatával kapcsolatos megállapításai. Az Aba nemzetség címerének színeit Csoma kétszer is megpróbálta rekonstruálni: a feketével ábrázolt sast 1883-ban megjelent tanulmányában vörös, majd 1904-ben kiadott monográfiájában ezüst pajzsmezőbe helyezte.⁴² Az utóbbi rekonstrukciót semmilyen érdemleges adat nem támogatja. Csoma ezzel kapcsolatban Károlyi Sándor 1712-ben engedélyezett grófi címerére hivatkozott (amelynek második negyede az Aba nemzetségből eredeztethető lispataki Segnyey család sasos jelvényét ábrázolja), és ebből a 18. századi címerből következtetett arra, hogy a 13. században – vagyis fél évezreddel korábban – az Aba nemzetség pajzsán ezüst mezőben szerepelhetett a fekete sas.⁴³ A korábbi rekonstrukcióban szereplő vörös pajzsmezőre legalább Mohács előtti adat is van: az Aba nemzetség sasát ábrázoló egyetlen színes, középkori emlékünke, a szalánci ágból származó családok közös armálisa. Persze még ez az 1456-ban kelt címereslevél is kétszáz esztendővel későbbi állapotot mutat a nemzetségi címerek kialakulásának 13. századi koránál, vagyis könnyen lehet, hogy az „eredeti” mázak nem ugyanezek voltak. Erősen kérdéses az is, hogy egyáltalán van-e értelme az „eredeti” nemzetségi címer színeiről vitatkozni: az Osl nemzetségből származó Kanizsai család címerváltozatainak vizsgálata például azt mutatja, hogy a pajzsmezőt az egyes családtagok más-más mázzal töltötték ki – vagyis az Osl nemzetség és a Kanizsai család jelvényét a középkorban elsősorban a címerábra rajzolata alapján lehetett azonosítani, nem a mázak segítségével.⁴⁴ Nem lehetetlen, hogy az Aba nemzetség címerével is hasonló volt a helyzet.

3. A nemzetség tagjaitól fennmaradt egyéb címerváltozatok

Dolgozatomban jelen fejezetében csupán két olyan címert tudok bemutatni, amelyet nem vezethetünk le az Aba nemzetség legtöbb ágán kimutatható sávozott, illetve sasos jelvények-

³⁸ Engel Pál vonatkozó genealógiai táblái (*Engel P.: Genealógia i. m. Aba nem, 13/1.: Szalánci [bertóti] és 13/2.: Szalánci [sirokai, fricsi, hedri] pontatlanok, hiszen V. László király 1454. május 15-én kibocsát oklevelének és a fentebb idézett, 1456. február 6-i címereslevélnek az egybehangzó állítása szerint Hedri Péter és Ambrus valójában nem Hedri János fiai voltak, hanem János fivéré: Miklósé.*

³⁹ DL 38992. – kiadása: *Döry Ferencz: A Sirokai, Fricsi, Hedri és Berthóti családok címere 1456-ból. Turul, 21 (1903) 133–135., különösen 134. (a címer színes képével); Magyar czímeres emlékek. (Szerk. Fejérpataky László–Áldásy Antal.) I–III. Bp., 1901–1926. III. 49–50. (LXVII. sz. – a címer színes képével); értékelése: *Döry F.: i. m. 133–135.; Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. Művészettörténeti Értesítő, 6 (1957) 271–294., különösen 282–283., 292., 293. (a címer fényképe: 282. [16. kép]); Dénes Radocsay: Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen. [I.] Acta Historia Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 5 (1959) 317–358., különösen 345., 357. (a címer fényképe: 345. [Abb. 29]).**

⁴⁰ *Czobor Béla: Sirokay László sírköve. Archaologiai Értesítő. Új folyam, 8 (1888) 405–409.; Csergheő G.–Csoma, J.: i. m. 51–56. (fényképe: 53.)*

⁴¹ *Michel Pastoureaux: Traité d'héraldique. Paris, 2003. 4 55–58.*

⁴² *Csoma J.: Aba nemzetség i. m. 55.; Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1162.*

⁴³ Csoma ugyanitt megemlíti, hogy a vajdahunyadi vár ún. Hunyadi-loggiájának (vagy ahogy ő nevezi: a lovagteremnek) a festett címeri között szintén volt egy ezüst pajzsban arany koronából kinövő fekete sast ábrázoló pajzs – amely „kétségtelenül egyik Kompolthy címere” (*Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1162. [2. jegyz.]*). Csakhogy a vajdahunyadi vár 20. század eleji műemlékvédelmi helyreállítását vezető Möller István munkáiból egyértelműen kiderül, hogy ez az időközben eltávolított címer nem a Kompolt család sasát ábrázolta, hanem a Hunyadiak hollóját, amelyet valószínűleg királyi jelképként egészítették ki a koronával. Möller álláspontját az is igazolja, hogy a Hunyadi-loggia címeri között ez a pajzs volt a legnagyobb, ráadásul kiemelt helyre is festették: az Aranyháza vezető ajtó fölé (*Möller István: A vajda-hunyadi vár építési korai. In: Magyarország műemlékei. [Szerk. Forster Gyula.] III. Bp., 1913. [A Műemlékek Országos Bizottságának kiadványai III.] 77–104., különösen 91., VIII. t.*)

⁴⁴ *Körömdi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul, 85 (2010) 3–24., különösen 7–8.*

ből.⁴⁵ Elsőként a rédei ág tagjai vettek fel tökéletesen eltérő címert. 1466. február 6-án Mátyás király címereslevelet adott ki Nagyrédei (Rédei) (II.) János, Szentmártonrédei Bertalan és (IV.) Miklós, valamint az Aba nemzetséggel vérségi kapcsolatba ismereteink szerint nem hozható Pleskóci (Nagy) Demeter és Péter részére. Az armális szövege nem írja le a kedvezményezettek új címerét, az oklevél elején látható festmény viszont kék pajzsban két, egymás felé forduló vörös oroszlánt ábrázol, amelyek mellső lábaikkal ezüst kosfejet tartanak.⁴⁶ Az egyik címernyerő, Rédei (II.) János kevéssel később, 1469–1471 között már olyan pecsétet használt, amelynek mezejében az itt leírt pajzs látható (Kat. 9.1.1. sz.). Mivel a motívumválasztást a királyi oklevél szokás szerint nem magyarázza, nem tudjuk, hogy a Rédeiek miért kértek a királytól a nemzetség jelvényeitől gyökeresen különböző címert. A másik rendhagyó címerkialakítás a lipóci ágban származó radványi Kecser (II.) Ferenc 1509-i pecsétjén bukkan fel: aszimmetrikus tárcsapajzsban emberi szív (Kat. 8.3.1. sz.). Mivel a Kecser család tagjai Mohács után is az Aba nemzetség sasos címerét használták, valószínűnek látszik, hogy (II.) Ferenc különös címe-re csupán személyes jelvény lehetett⁴⁷

4. Összegzés

Fentebb már utaltam rá, hogy az Aba nemzetség tagjaitól ránk maradt emlékeken megfigyelhető két főbb címerkialakítás közül a sas ábrázolót lehet több joggal a nemzetség közös címerének tartanunk, hiszen ezt a *genus* nyolc ágán is kimutathatóan használták, míg az egy vagy két pólyát hordozó címerkialakítás – egy kivétellel – csakis olyan személyek pajzsán bukkan fel, akik vagy maguk országbarói posztot viseltek, vagy a hozzátartozóik között volt országbaró. A sas mint másodlagos motívum ráadásul rögtön a 13. század végén megjelent a nemzetség azon tagjainak a pajzsuk körül is, akik egyébként a vágásos címerkialakítást használták.⁴⁸ Igazoltnak tekinthetjük tehát a szakirodalom azon megállapításait, hogy az Abák eredeti címere a 13. században sas ábrázolható, a vágásos pajzs pedig csupán az országnagyokat illetve meg, őket viszont szár-

mazástól függetlenül.⁴⁹ Érdemes ugyanakkor néhány gondolat erejéig elidőzni arról a kérdésről, hogy vajon milyen viszonyban állt a sávozott változat az eredeti nemzetségi címernek tekinthető sasos variánsal, illetve hogy mennyiben vált hivatali jelvényből a nemzetség vagy egyes ágai címerévé.

Már Csoma József észrevette, hogy az Aba nemzetség tagjai többségükben csak addig használták vágásos címert, amíg a *genus* egyes ágai a politikai elithez tartoztak. Mint dolgozatomban bevezetőjében már említettem, ebből arra következtetett, hogy a pólyákat a nemzetség tagjai csupán hivatali jelvényükben viselték, magáncímerük pedig mindvégig sas ábrázolt.⁵⁰ Csomának azonban elkerülte a figyelmét, hogy azoktól az ágaktól, amelyeknek tagjai a 13/14. század fordulóján országbarói méltóságokat töltöttek be (és ezzel összefüggésben sávozott címerkialakítást használtak), szinte egyáltalán nem ismerünk címeres emléket a politikai hanyatlásukat követő időkből. A széplaki ág – amelynek négy tagjától is maradt fenn sávozott pajzsot hordozó pecsét az 1281–1311 közötti évekből – a 14. század derekán kihalt.⁵¹ A lipóci ág nekcei ágának – Nekcei (III.) Demeter tárnokmester szűkebb rokonságának – 1406 után szintén magva szakadt,⁵² de utolsó sarja, Nekcei Zsigmond még 1402-ben is sávozott címet használt. Egyedül a debrői ág – az 1286-ban szereplő Makján nádor szűkebb atyafisága – esetében mutatható ki, hogy kései leszármazottai felhagytak a vágásos címer használatával, és visszatértek a madarat (sas) ábrázoló nemzetségi jelvényhez, ám ezt a folyamatot még itt is csupán egyetlen adattal, Debrői Demeter fia (II.) Miklós alországbíró 1352–1358 között használt pecsétjének madaras motívumával tudjuk illusztrálni (Kat. 5.2.1. sz.). A pólyákat ábrázoló címer tehát Csoma állításával ellentétben nem úgy tűnt el, hogy a nemzetség „vérével és hagyományaival egybeforrott” ősi jelkép, a sas idővel kiszorította a használatból, hanem egyszerűen kihaltak azok az ágak, amelyek a sávozott címerkialakítást viselték.

Van-e tehát olyan adatunk, amely alapján okkal feltételezhetjük, hogy a vágásos pajzsot a nemzetség egyes tagjai nem csupán méltósági jelvényként viselték, hanem magáncímerként is? A címerkialakítások áttekintése három esetben is meggyőző bizonyítékot szolgáltatott erre. Először Aba nembeli (I.) Amadé fia (III.) Miklós 1311-i pecsétjén láthatunk sávozott címet annak ellenére, hogy Miklós maga sosem volt országbaró. Másodsor az 1336 körül készült Nekcei-Biblia miniatúráin szerepel magáncímerként a pólyákat ábrázoló pajzs, mégpedig a megrendelő, Nekcei (III.) Demeter tárnokmester személyes jelvényeként – a donátor ugyanis aligha a hivatali címerét kívánta megjeleníteni a kegyurasága alatt álló csatári pálos kolostor részére készített könyvben. Végül harmadszor 1402-ben, Nekcei Zsigmond pecsétjén látunk pontosan olyan sávozott pajzsot, mint amelyet korábban éppen (III.) Demeter vésetett 1323–1333 között használt typariumára.

Rác György rekonstrukciója szerint a sávozott pajzsot elsőként a 13. század első felében élt Aba nembeli Sükösd fia

⁴⁵ Nekcei (III.) Demeter fentebb már említett, ovális mezőben oroszlánt ábrázoló, 1328-ban használt gyűrűs pecsétjét (Kat. 8.1.2. sz.) és Lapispataki (VII.) Miklós 1508-ból fennmaradt gemmapecsétjét (Kat. 6.2.1. sz.) – mivel nem hordoznak heraldikai motívumot – nem tárgyalom.

⁴⁶ DL 61034. – kiadása: –k –s: A nemes és gróf Rhédey családnak egyik címere. *Turul*, 4 (1886) 83–84., különösen 83. (a címer színes képe: 84.); értékelése: *K[omáromy] A[ndrás]*: A Rhédeyek legrégebbi címeres levele. *Turul*, 2 (1884) 47–48., különösen 48.; *Csergheő Géza*: Az Apaffyak, Rhédeyek és Wesselényiek legrégebbi ismert címerai (Adalék Erdély heraldikájához). *Turul*, 8 (1890) 83–86., különösen 85.; A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. (Szerk. Áldásy Antal.) I–VIII. Bp., 1904–1942. I. 18. (XXXII. sz.); *Radocsay D.*: Gótikus címereslevelek i. m. 283–284., 293.; *Radocsay D.*: Gotische Wappenbilder i. m. 347., 358.; *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerai a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987. 123. (XXV. sz.) (a címer rajza: 146. [38. sz.]

⁴⁷ *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1157–1158.

⁴⁸ *Csoma József*: Omode nádor fiai és Kassa városa. *Turul*, 29 (1911) 89–92., különösen 92. – Az oklevélre ld. *Zsoldos Attila*: Kassa túsza (Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé famíliájáról). *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 345–362.

⁴⁹ *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1147., 1161.; *Rác Gy.*: Árpádok címere i. m. 123–127.

⁵⁰ *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1161.

⁵¹ *Engel P.*: Genealógia i. m. Aba nem, 1/1.: Széplaki.

⁵² Uo. Aba nem, 8/1.: Lipóci (nekcei).

Demeter mester, a lipóci ág őse vehette használatba. Demeter nyilván bensőséges kapcsolatban állt az uralkodócsaláddal, hiszen II. András ifjabb fiának, Kálmán halicsi királynak, majd szlavón hercegnek ő volt a nevelője: leginkább ő kaphatott tehát engedélyt a királyi címerhez hasonló magáncímer felvételére. Apósa ráadásul az a Kán nembeli Gyula volt, akiről szintén tudjuk, hogy 1224-ben pólyával díszített méltósági címet használt.⁵³ Rácز koncepciója meggyőző, de véleményem szerint emellett elképzelhető egy másik magyarázat is. Az alábbiakban tehát magam is megpróbálom felidézni azt a folyamatot, amelynek során a sávozott címer a nemzetség legalsóbb két ágán – a széplaki ágon és a lipóci ág nekcei alágán – hivatali jelvényből személyes vagy családi szimbólummá vált.

Lehetséges, hogy a 13. század végén a széplaki ágból származó (I.) (Börén) Péter tárnokmester és (I.) Amadé nádor, valamint a debrői ágból származó (II.) Makján nádor pecsétjén a pólyát vagy pólyákat hordozó pajzs még valóban méltósági címerként szerepelt. Ezt a feltételezést az a tény is erősíti, hogy a három országbárótól ismert összesen négy eltérő vésetű pecsét közül három a köriratában is utal tulajdonosának hivatalára. Különösen érdekes (I.) Amadé esete. Annak ellenére, hogy ő építette ki az 1280-as évektől a család északkelet-magyarországi tartományuraságát, egy korai, 1288–1290 közé tehető időszakot leszámítva került a nyílt összetűzést a királyi hatalommal.⁵⁴ Alighanem ennek köszönhető, hogy IV. László, III. András és I. Károly idején, 1288–1310 között összesen kilenc ízben töltötte be a nádori méltóságot, és közben 1289-ben országbíró, 1291-ben pedig királynéi tárnokmester is volt.⁵⁵ Pályafutását figyelembe véve igen valószínű, hogy (I.) Amadé eredetileg hivatali címerként vette használatba a királyi jelvényből eredeztethető, pólyával díszített pajzsot. Az is kétségtelen viszont, hogy fiai – vagy közülük legalábbis (III.) Miklós, aki apjával ellentétben sohasem viselt országbárói méltóságot – már magáncímerként tekintettek ugyanerre a szimbólumra. Mindennek magam két lehetséges magyarázatát látom. Egyfelől elképzelhető, hogy az egyetlen pólyát ábrázoló hivatali címer – amely a vágások látványosan alacsonyabb száma miatt első ránézésre is könnyen megkülönböztethető volt a királyi címer sávozott változatától – (I.) Amadé hosszú országbárósága alatt a kortársak szemében oly mértékig összeforrta az Aba nembeli előkelő nevével, hogy ő és a fiai már valóban a személyes, illetve családi jelvényüknek érezhették. 1288–1310 között – vagyis abból az időből, amikor (I.) Amadé az országbárók egyike volt – őt magát leszámítva csupán három személytől maradt ránk olyan pecsét, amelyen a királyi sávozott címeréből eredeztethető, vágásos pajzs szerepel.⁵⁶ Komáromi Pál győri, komáromi, mosoni és soproni ispán 1299-i pecsétjén⁵⁷ és Miklós fia Demeter pozsonyi, sárosi és zólyomi ispán typariumának ugyancsak 1299-ből fennma-

radt lenyomatán⁵⁸ azonban a címerpajzsban négy-négy pólya látszik – ráadásul Demeter pajzsán egy felfelé mutató nyíl is szerepel –, vagyis mindkét címer könnyűszerrel megkülönböztethető az Amadé nádor által használt, egyetlen pólyával díszített variánstól. Ugyanezt mondhatjuk az Igmánd nembeli Lőrinc erdélyi vajda 1304-i pecsétjén⁵⁹ látható, ötször vágott pajzsról is. Nem tűnik tehát elképzelhetetlennek, hogy Aba nembeli (I.) Amadé hosszú pályafutásának végére a kortársak tényleg az ő címerének tekintették azt a pajzsot, amely csak egy pólyát ábrázolt.

Másfelől legalább ilyen könnyen előfordulhatott, hogy az apjuk 1311-i meggyilkolása után a királyi hatalommal nyílt összeütközésbe kerülő⁶⁰ Amadé-fiak az uralkodói címerből származó, vágásos pajzsot éppen azért vették magáncímerként használatba, mert ezzel azt jelezték, hogy igényt tartanak mindazokra a politikai pozíciókra és jogokra, amelyek apjukat megillették. Ám még az Amadé-fiak is ragaszkodtak a sashoz, amelyet apjukhoz hasonlóan a pajzs fölött, másodlagos motívumként szerepeltettek.

Nekcei (III.) Demeter vágásos címerével más a helyzet. Mint arról már dolgozatom korábbi fejezetében szó esett, ennek ábrázolása nemcsak a csatári kolostor számára készített Bibliában maradt ránk, hanem az 1323–1333 között használt tárnokmesteri pecséten is. Hogyan alakulhatott ki Nekcei vágásos címere? Magam nem tartom túlságosan valószínűnek azt a lehetőséget, hogy a tárnokmester a széplaki ág sávozott jelvényét vette volna át. Igaz, hogy Nekcei pajzsán éppen úgy két pólya szerepel, mint Amadé nádor és fiai jelvényében, de I. Károly hű bárójáról nehéz azt feltételeznünk, hogy címerével a király ellen lázadó Amadé-fiakhoz fűződő rokonságát akarta volna hangsúlyozni. Kézenfekvőnek látszik viszont az a magyarázat, hogy a vágásos pajzs eredetileg ebben az esetben is méltósági jelvény volt. Az 1320-as és 1330-as években ugyanis a bárók ismét előszeretettel használták saját pecsétjeiken a királyi címer motívumait: ezt igazolja Debreceni Dózsa 1318–1321 között használt vajdai és 1322-ben használt nádori pecsétje, továbbá István alnádor 1322-i, Dancs zólyomi ispán 1335-i és Szécsényi Tamás erdélyi vajda 1335-i pecsétjei.⁶¹ Nekcei esetében ráadásul szinte maradéktalanul rekonstruálható a személyes címer kialakulásának folyamata is. A meglehetősen személytelen, sávozott jelvényt a tárnokmester már a pecsétjén is azzal próbálta egyénibbé alakítani, hogy a pajzs fölé egy pallost tartó, növekvő emberalakot vésetett. Ugyanez a figura a Nekcei-Biblia miniatúráin már a pajzsfőben szerepel: okkal feltételezhetjük tehát, hogy a kódex kifestésének idejére, az 1336 körüli évekre állandó motívummá vált, amely könnyen azonosíthatóvá tette Nekcei (III.) Demeter címerét.

Az Aba nemzetség címerhasználatából a 15. század elején – a pólyákat ábrázoló jelvényt használó ágak kihalásának

⁵³ Rácз Gy.: Árpádok címere i. m. 126–127.

⁵⁴ Kristó Gyula: A rozgonyi csata. Bp., 1978. (Sorsdöntő történelmi napok 3.) 32–33.; Zsoldos A.: Kassa túsza i. m. 345.; Kristó Gyula: I. Károly királyi harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok*, 137 (2003) 297–347., különösen 303.

⁵⁵ Engel P.: Archontológia i. m. II. 7.; Zsoldos A.: Archontológia i. m. 282–283.

⁵⁶ Rácз Gy.: Árpádok címere i. m. 125.

⁵⁷ DL 2216. – MOL V 2 175., V 2 400., V 8 89.; BTM 64.225.

⁵⁸ DL 2216. – MOL V 2 177., V 8 99.; BTM 64.226.; rajza: Nagy Imre: István országbíró és Demeter főisp[án] pecsétjei. *Archaeologiai Értesítő*, 11 (1877) 299–301., különösen 300. (2. ábra).

⁵⁹ Nagy Imre: Egyház- és országnagyaink pecsétjei 1304-ből. *Archaeologiai Értesítő*, 13 (1877) 19–23., különösen 23. (a pecsét rajzával).

⁶⁰ Zsoldos A.: Kassa túsza i. m. 345–362.; Kristó Gy.: I. Károly király i. m. 303.

⁶¹ Rácз Gy.: Árpádok címere i. m. 25.

következtében – végleg eltűnt a királyi címerből eredeztethető sávozott pajzs. A nemzetség eredeti szimbóluma, a sas – amely már a 13. századi pecséteken is megjelent, majd a címeres emlékek sokasodásával a 14. századtól mind több ág pajzsán bukkant fel – azonban nem csupán a középkorban, de sok esetben Mohács után is⁶² dominálta az Aba nembe-
li családok címerét.

FÜGGELÉK

Az Aba nemzetség tagjainak pecsétjei 1526-ig
(Katalógus)

Jelen adattárban az Aba nemzetség és az abból kiszakadt családok tagjaihoz köthető, Mohács előtti pecséteket igyekszem számba venni. Módszeres gyűjtést végeztem a *Collectio diplomatica Hungarica* c. digitális korpusz (DL-DF adatbázis) 2011. augusztus 31-ig közzétett felvételei (<http://mol.arcanum.hu/dldf>) alapján a Magyar Országos Levéltár (MOL) Diplomatikai Levéltárának anyagában, továbbá a három legnagyobb hazai pecsétmásolat-gyűjteményben: a MOL V szekciójában, továbbá a Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete gyűjteményeiben. Az egyebüzt őrzött pecséteket csak a szakirodalom alapján gyűjtöttem össze.

A feltárt pecséteket a nemzetség ágai (családok) szerint csoportosítva írom le: ezek megállapításához Engel Pál genealógiai táblázatait használtam (*Engel P.:* Genealógia i. m. Aba nem, 1–17. t.). Az egyes ágakon (családokon) belül személyenként haladok, a sorrendet itt az egyes pecséttulajdonosoktól fennmaradt legkorábbi pecsétek kronológiai rendje adja. A személyek nevében a zárójeles sorszámok – például Nekcsei (III.) Demeter – dolgozatom szövegéhez hasonlóan itt is arra utalnak, hogy az illető az adott ágon (és nem az adott alágon) belül hányadikként szerepel a hasonló keresztnevet viselő családtagok sorában Engel fent idézett genealógiai táblázatain. Egyazon személy eltérő nyomóval készített pecsétjeit első előfordulásuk sorrendjében tárgyalom. A pecséteket csakis akkor minősítem hivatali (például országbírói) pecsétnek, amennyiben erre a körirat vagy az oklevelek corroboratiója egyértelmű utalást tesz; egyébként beérem a formatipológiai meghatározással (nagypecsét – [kisebb] pecsét – gyűrűs pecsét).

Az egyes pecsétek leírása során ugyanazt a módszert alkalmaztam, amelyet *Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban* c. dolgozatomban (*Körmenyi T.:* Osl nemzetség i. m. 13.). A pecséttulajdonosok legfontosabb életrajzi adatait – apjuk azonosítását, legkorábbi és legkésőbbi forrásos említésük időpontját és haláluk valószínű idejét – Engel már többször említett genealógiájának vonatkozó táblázatai alapján közlöm, ám erre nem utalok minden alkalommal külön. Az egyes pecsétek leírása során először a pecsét alakját és méretadatait adom meg (A); az utóbbiak azonban természetesen elmaradnak, amennyiben csak töredékes lenyomatot ismernek. Ezt követi a pecsétmező (M) leírása: ennek során az egyszerűség kedvéért minden esetben heraldikai értelemben használom a „jobb” és a „bal” irányjelölést. Az Aba nemzetség címeres pecsétjein előforduló leggyakoribb motívumot, a sast a heraldika szabályai

szerint mindig szemből, kiterjesztett szárnyakkal kell ábrázolni: a leírás során tehát ezeket a jellegzetességeket nem említettem meg külön is. A köriratokat (K) a Kubinyi András által megfogalmazott irányelvek szerint rögzítettem (Epigráfia. In: *A történelem segédtudományai.* [Szerk. Bertényi Iván.] Bp., 2001. [A történettudomány kézikönyve I.] 126–139., különösen 137–138.), a majuszkulás feliratokban szereplő unciálisokat azonban kisbetűvel jeleztem. Az egyazon pecsétnyomótól ránk maradt lenyomatokat kronológiai sorrendben, sorszámozva tárgyalom (Pld/1, Pld/2 stb.), megadva az eredeti irat és az esetleges pecsétmásolat jelzetét, továbbá – amennyiben ismerek ilyet – a pecsétlenyomatról közölt fényképek vagy rajzok bibliográfiai adatait. Mivel a Művészettörténeti Kutatóintézet pecsétmásolat-gyűjteményének anyaga gyakorlatilag megegyezik a MOL V 8 fondjának anyagával, és folyószámos jelzeteik is azonosak, a mindkét gyűjteményben megtalálható másolatok esetében csupán a MOL anyagára utalok. Külön igyekeztem összegyűjteni az egyes pecsétekre vonatkozó legfontosabb szakirodalmat (Irod). A fennmaradt lenyomatok állapotára a Megjegyzés rovatban (Megj.) térek ki, ám csakis abban az esetben, amennyiben a rendelkezésre álló példányok romlott állapota lehetetlenné teszi a pecsét korrekt leírását. Szintén ebben foglalom össze a datálatlan lenyomatok alternatív keltezésére, illetve a problémás azonosítású pecsétek valószínű tulajdonosának meghatározására vonatkozó érveimet.

Az alábbi adattárban legalább kétszer említett, de dolgozatomban eddig nem hivatkozott gyűjtemények és művek rövidítései:

AM Košice	Archív mesta Košic (Kassa)
BTM	Budapesti Történeti Múzeum pecsétmásolati gyűjteménye
EFK Mlt.	Esztergomi Főszékeskáptalan Magánlevéltára
MOL V 2	Varju Elemér gipszmásolat-gyűjteménye
MOL V 8	Középkori pecsétekről készült műanyagmásolatok gyűjteménye
MOL V 9	Pecsétekről készült fényképmásolatok
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof und Staatsarchiv
Sopron Dipl.	Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, Sopron város, Diplomatarium
SzNLt	Szász Nemzeti Levéltár és Szeben Város Levéltára (Nagyszeben – a Direcția Județeană Sibiu ale Arhivelor Naționale őrzetében)
Bándi Zs.	Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szept. 22-től. <i>Levéltári Közlemények</i> , 53 (1982) 165–199.
Bárczay O. Bodor I.	Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink II. Egyházi és világi pecsétek. <i>Turul</i> , 75 (2002) 11–22.
Engel P.–Lővei P.	Engel Pál–Lővei Pál: Sokpecsétes oklevelek 1323-ból és 1328-ból. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Bp., 1998. (Művészettörténet – Műemlékvédelem X.) 133–148.
Lővei P.	Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Szerk. Neumann

⁶² Csoma J.: Nemzetségi címerek i. m. 1157–1161.

- Tibor–Rác György.) Bp.–Piliscsaba 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 149–182.
- Majláth B. *Majláth Béla: Mokyanus nádor pecsétje 1286. év-ből. Archaeologiai Értesítő*, 14 (1880) 8–10.
- Megpecsételt történelem Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. (Szerk. Hegedűs András.) Esztergom, 2000.
- Nagy I.:
Három pecsét *Nagy Imre: Három XIII. századi pecsét. Archaeologiai Értesítő*, 11 (1877) 352–354.
- RDES Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. (Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák.) I–II. Bratislavae, 1980–1987.
- Sztáray-oklt. A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. (Szerk. Nagy Gyula.) I–II. Bp., 1887–1889.
- Vincze G. *Vincze Géza: Három pecsét a középkorból. Archaeologiai Értesítő*, 13 (1879) 229–232.

1. Széplaki ág

1.1. Aba nb. (Börén) Péter

Aba nb. Dávid fia, 1274–1283 között szerepel a forrásokban: királyi lovászmester (1274–1276, 1277–1279), országbíró (1280), majd királyi tárnokmester (1281–1283), közben szolgagyőri (1274–1275), hátszegi (1276), somlyói (1277–1279), szebeni (1279), majd komáromi (1283) ispán (*Zsoldos A.: Archontológia* i. m. 345.).

1.1.1. Tárnokmesteri pecsét (1281)

- A: kör (d = kb. 44 mm)
- M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne két pólya; a pajzs fölött tollbokréta (?); a pajzs mellett kétoldalt indadíz
- K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) PETRI MAG(ISTR)I TAVARNICOR(UM) D(OMI)NI REGIS
- Pld/1: 1281. szept. 21. (DL 1102/1.)
- Pld/2: 1281. szept. 21. (DL 1102/2. – MOL V 2 52., 128., V 8 33., 431. [hiányzik a dobozból]; BTM 64.103.; fényképe: *Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Bp., 1993.² (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico digesta) VI. t. 44. sz.; *Bodor I.:* i. m. 21. [39. kép])
- Irod: *Bodor I.:* i. m. 14.; *Rác Gy.:* Árpádok címere i. m. 125–126.; *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 400.

1.2. Aba nb. (I.) Amadé

Aba nb. Dávid fia, 1278–1311 között szerepel a forrásokban († 1311): nádor (1288, 1290, 1291–1292, 1293, 1295–1296, 1296, 1297–1298, 1299–1300, 1302–1310), országbíró (1289), királynéi tárnokmester (1291), közben szebeni (1280), mosoni (1288), ungi (1291), zempléni (1291), karakói (1299–1300), újvári (1299), zalai (1299–1300), majd szepesi (1308–1311) ispán (*Engel P.:* Archontológia i. m. II. 7.; *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 282–283.).

1.2.1. Pecsét (1288)

- A: kör (d = kb. 39 mm)
- M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne pólya; a pajzs fölött levéldíz (?); a pajzs mellett kétoldalt indadíz
- K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • COMITIS [!] • OMODEI
- Pld/1: 1288 (DL 90791. – MOL V 8 650.; BTM 65.1599.)
- Irod: *Bodor I.:* i. m. 14.; *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 400.

Megj.: Az oklevelet Tamás alnádor bocsátotta ki, ám hivatali főnöke pecsétjével erősítette meg – noha a corroboratióban *sigilli nostri munimine roboratas* formula szerepel.

1.2.2. Nádori pecsét (1295–1299)

- A: kör (d = kb. 50 mm)
- M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne pólya; a pajzs fölött glóriás, növekvő sas; a pajzs mellett kétoldalt indadíz
- K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: +S(IGILLUM)•OmODEI PALATINI DE GENERE OBA
- Pld/1: 1295. nov. 15. (DL 70360.)
- Pld/2: 1299. júl. 17. (DL 2216. – MOL V 2 11., 72., V 8 83.; BTM 64.219.; rajza: *Nagy I.:* Három pecsét i. m. 353.; *Nyáry A.:* i. m. IV. t. 27. sz.; *Pór Antal:* Trencsényi Csák Máté [1260–1321]. Bp., 1888. [Magyar Történeti Életrajzok] 109. [27. kép]; *Pór Antal–Schönherr Gyula:* Az Anjou-ház és örökösei [1301–1439]. Bp., 1895. [A magyar nemzet története III.] 38.; *Bárczay O.:* i. m. 87. [190. sz.]; *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1154.; fényképe: Károly Róbert emlékezete.] Vál., szerk., bev., jegyz. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Marosi Ernő.] Bp., 1988. képmell.; *Bodor I.:* i. m. 21. [37. kép])
- Pld/3: 1299. júl. 28. (DL 1537. – BTM 64.152., 64.153.)
- Pld/4: keltezetlen (1288 u.? – ld. Megj.) (DL 75140.)
- Irod: *Nagy I.:* Három pecsét i. m. 352.; *Nyáry A.:* i. m. 49., 73., 94.; *Csoma J.:* Magyar sírkövek i. m. 118.; *Csoma J.:* Aba nemzetség i. m. 50–51.; *Bárczay O.:* i. m. 87., 287–288.; *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1153–1155.; *Csoma J.:* Omode fiai i. m. 91.; *Rác Gy.:* Árpádok címere i. m. 125–126., 132.; *Bodor I.:* i. m. 14.; *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 400–401.

Megj.: A DL 75140. jelzetű oklevél valószínű keltét annak alapján tesszem 1288-nál későbbre, hogy a mondott évben Amadé nádor Tamás nevű alnádora még hivatali főnöke egy másik pecsétjét használta.

1.3. Aba nb. János

Aba nb. (I.) Amadé fia, 1302–1319 között szerepel a forrásokban: királyi lovászmester (1310–1311) (*Engel P.:* Archontológia i. m. II. 7.).

1.3.1. Lovászmesteri pecsét (1311)

- A: kör (d = kb. 50 mm)
- M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne pólya; a pajzs fölött glóriás, növekvő sas; pajzstartók: a pajzs két oldalán egy-egy sárkány (?)

K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) IOHAIHIIIS mAG(IST)RI AGA[Z]OIHUM REGIS HUIIG(ARIE)

Pld/1: 1311. okt. 3. (AM Košice, Archivum secretum 8. [DF 269067.] – fényképe: *Csoma J.*: *Omode fiai* i. m. 92.; RDES I. 25. kép)

Irod: *Csoma J.*: *Omode fiai* i. m. 91.; RDES I. 547–548. (25. sz.)

Megj.: Csak közlésből ismerem, méretadatait Vincent Sedlák leírásából (RDES I. 547. [25. sz.]) vettem át. A bal oldali pajzstartó Csoma és Sedlák szerint madár, ám a fényképen azonosnak látom a jobb oldali telamónnal. Az oklevelet Sedlák téves, 1311. okt. 7-i napi kelettel közli.

1.4. Aba nb. (III.) Miklós

Aba nb. (I.) Amadé fia, 1310–1312 között szerepel a forrásokban († 1312).

1.4.1. Pecsét (1311)

A: kör (d = kb. 60 mm)

M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne pólya; a pajzs fölött növekvő sas; pajzstartók: a pajzs két oldalán egy-egy daru (?)

K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) IICOLAI FILI[I] OmODEI [- - -]

Pld/1: 1311. okt. 3. (AM Košice, Archivum secretum 8. [DF 269067.] – fényképe: *Csoma J.*: *Omode fiai* i. m. 92.; RDES I. 26. kép)

Irod: *Csoma J.*: *Omode fiai* i. m. 91.; RDES I. 548. (26. sz.)

Megj.: Csak közlésből ismerem, méretadatait Vincent Sedlák leírásából (RDES I. 548. [26. sz.]) vettem át. Az oklevelet Sedlák téves, 1311. okt. 7-i napi kelettel közli.

2. Csirke-ág

2.1. Iдай Csirke (II.) Péter

Az Aba nemzetség széplaki ágából származó Csirke (II.) Tamás fia, 1330–1397 között szerepel a forrásokban († 1397); kőrösi (1368–1371, 1373–1380) és rojcsai (1368–1371) ispán, szlavón vicebán (1377–1380) (*Engel P.*: *Archontológia* i. m. II. 53.).

2.1.1. Ispáni pecsét (1370–1378?)

A: kör (d = kb. 29 mm)

M: sas

K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • PETRI • CHIRKE • COMITIS • DE • CRISIO (?)

Pld/1: 1370. márc. 26 (DL 5832.)

Pld/2: 1370. júl. 9. (DL 35245. – BTM 64.1003.)

Pld/3: 1373. szept. 27. (DL 6144. – BTM 64.408.)

Pld/4: 1378. máj. 29. (? – DL 77705.)

Irod: *Csoma J.*: *Aba nemzetség* i. m. 50., 55.; *Csoma J.*: *Nemzet-ségi címerek* i. m. 1156.

Megj.: A DL 77705. jelzetű oklevélen látható példány erősen kopott, azonosítása kérdéses.

2.1.2. Gyűrűs pecsét (1376–1378)

A: kör (d = kb. 15 mm)

M: sas

K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • [- - -] CRIS

Pld/1: 1376. jan. 15. (DL 61226.)

Pld/2: 1376. okt. 14. (DL 42019.)

3. Szikszói ág

3.1. Szikszói Mihály

Szikszói Marhard ispán fia, 1284–1320 között szerepel a forrásokban: abaúji ispán (1311–1315) (*Engel P.*: *Archontológia* i. m. II. 231.).

3.1.1. Pecsét (1314)

A: kör (d = kb. 28 mm)

M: sas

K: olvashatatlan

Pld/1: 1314. ápr. 16. (DL 60159.)

Megj.: Az oklevelet Abaúj megye hatósága bocsátotta ki; a fent leírt lenyomat az ismeretlen származású István alispán pecsétje helyén látható a háttagon. Mivel a pecsétábra megegyezik az Aba nemzetség (és azon belül a szikszói ág) címerképével, valószínűnek látszik, hogy István alispán a felettese, Szikszói Mihály ispán pecsétjét használta (esetleg annak mintájára vésetett saját pecsétet).

3.2. Iдай (Szikszói) (II.) János

Szikszói Pál újvári ispán fia, 1307–1360 között szerepel a forrásokban († 1360); szolnoki, (1338–1341) és gömöri (1343–1344) alispán (*Engel P.*: *Archontológia* i. m. II. 231.).

3.2.1. Pecsét (1343–1344)

A: kör (d = kb. 28 mm)

M: sas

K: két gyöngysor között gótikus majuszkulás körirat: + • S(IGILLUM) [- - -] • FI[L]IVZ [!]

Pld/1: 1343 (DL 89297.)

Pld/2: 1344. máj. 31. (DL 3696.)

Pld/3: 1344. máj. 31. (DL 3698.)

Pld/4: 1344. jún. 28. (DL 3704.)

Irod: *Csoma J.*: *Omode fiai* i. m. 92.

Megj.: Valamennyi oklevelet Gömör megye hatósága bocsátotta ki. A rajtuk látható lenyomatok közül azért tulajdonítom ezt a pecsét-

tet Idai (II.) Jánosnak, mert az iratokra helyezett öt lenyomat közül rendre ez van középen, az alispáni pecsét szokott helyén.

4. Atyinai ág

4.1. Atyinai (III.) István

Atyinai (II.) János fia, 1372–1395 között szerepel a forrásokban: somogyi alispán (1384) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 16.).

4.1.1. Pecsét (1389)

A: kör (ismeretlen)
M: „csupor sisakból növekvő koronás sas csőrében koszorút tart”
K: ismeretlen
Pld/1: 1389. szept. 25. (DL 7527.)
Irod: *Csoma J.*: *Aba nemzetség* i. m. 50.; *Csoma J.*: *Nemzetségi címerek* i. m. 1156.

Megj.: A pecsétet kizárólag Csoma közléséből ismerjük, leírását is tőle idézem, a DL 7527. jelzetű oklevél függőpecsétje ugyanis mára elveszett.

5. Debrői ág

5.1. Aba nb. (II.) (Debrői) Makján

Aba nb. (Debrői) Bökény fia, 1271–1300 között szerepel a forrásokban: nádor, valamint mosoni, somogyi és soproni ispán (1286) (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 326.)

5.1.1. Nádori pecsét (1286)

A: kör (d = kb. 63 mm)
M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzs, benne pólya
K: két szalagkeret (?) között gótikus majuszkulás körirat: + [SIGILLUM MOKI]ANI PALATINI
Pld/1: 1286. okt. 13. (DL 57220. – MOL V 8 727.; rajza: *Majláth B.*: i. m. 8.; *Csoma J.*: *Nemzetségi címerek* i. m. 1154.)
Irod: *Majláth B.*: i. m.; *Csoma J.*: *Magyar sírkövek* i. m. 118.; *Csoma J.*: *Aba nemzetség* i. m. 49–51.; *Bárczay O.*: i. m. 287–288.; *Csoma J.*: *Nemzetségi címerek* i. m. 1153–1155.; *Rácz Gy.*: *Árpádok címere* i. m. 125–126.; *Körmendi T.*: *Nemzetségi címerek* i. m. 400.

Megj.: Az egyetlen ismert példány sérült: erősen kopott, pereme részben letört.

5.2. Debrői (II.) Miklós

Debrői Demeter fia, 1340–1371 között szerepel a forrásokban: alországbíró (1355–1358) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 57.).

5.2.1. Pecsét (1352–1358)

A: kör (d = kb. 21 mm)
M: madár (?)
K: két szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGLLUM) • nICOLAI • [- - -]
Pld/1: 1352 (MOL V 2 366., V 9 1. t. 43.)
Pld/2: 1358. aug. 4. (DL 51815. – MOL V 2 101.)
Pld/3: keltezetlen (DL 50391.)
Irod: *Csoma J.*: *Omode fiai* i. m. 92.

Megj.: Mindhárom ismert példány sérült: erősen kopott, ill. töredékes. A MOL V 2 366., ill. V 9 1. t. 43. jelzethez tartozó másolat eredetijét nem sikerült azonosítanom.

6. Lapispataki ág

6.1. Lapispataki (Zsegyei) Tamás vagy sziládi Baski (II.) Péter

Lapispataki (Zsegyei) Tamás Zsegyei László fia, 1406–1439 között szerepel a forrásokban: veszprémi (1429), sárosi (1439) és szepesi (1439) alispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 265.).

6.1.1. Pecsét (1439)

A: kör (d = kb. 23 mm)
M: doborpajzs, benne sas; a pajzs fölött (?) és mellette kétoldalt indadísz
K: nincsen
Pld/1: 1439. nov. 23. (DL 60759.)
Pld/2: 1439. nov. 23. (DL 63821.)
Irod: *Csoma J.*: *Aba nemzetség* i. m. 50.; *Csoma J.*: *Nemzetségi címerek* i. m. 1159.

Megj.: Mindkét oklevelet Szepes megye hatósága állította ki, és nem lehet eldönteni, hogy a két alispán közül melyiknek a pecsétje maradt fenn rajtuk: mindketten az Aba nemzetségből származtak – tehát mindketten viselhették a nemzetség sasos címerét –, és egyikük-től sem ismerek másik pecsétet.

6.2. Lapispataki (VII.) Miklós

Lapispataki Zsigmond fia, 1453–1509 között szerepel a forrásokban.

6.2.1. Gyűrűs pecsét (gemma – 1508)

A: ovális (kb. 11 mm × 8 mm)
M: szalagkeretes mezőben Minerva redős chitónban, baljában lándzsa, jobbajában patera (?)
K: nincsen
Pld/1: 1508. aug. 18. (DL 25492.)

7. Kompolt-ág

7.1. Nánai Kompolt (III.) István

Nánai (II.) István fia, 1380–1425 között szerepel a forrásokban († 1425); országbíró (1423–1425) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 131.).

7.1.1. Országbírói pecsét (1423–1425)

A: kör (d = kb. 42 mm)
 M: sas
 K: két, gyöngyosorral díszített szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) STEPhAnI KO(M) POLTh DE nAnA IUDICIS CURIE REGIS
 Pld/1: 1423. okt. 14. (DL 11301.)
 Pld/2: 1424. jún. 17. (DL 87978.)
 Pld/3: 1424. nov. 28. (DL 4283. – BTM 66.2085.)
 Pld/4: 1425. febr. 19. (DL 62576. – MOL V 8 697., V 9 1. t. 45.; fényképe: Zsigmond-katalógus II. D.22. sz.)
 Irod: Zsigmond-katalógus II. 472. (D.22. sz.)

7.1.2. Pecsét (1423–1425)

A: kör (d = kb. 30 mm)
 M: jobbra néző csőrsisak (?); sisaktakaró; sisakdísz: növekvő sas
 K: kívülről gyöngyosor, belülről szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) • COmITIS • STEPhAnI • KOmpOLTh • D(E) • nAnA
 Pld/1: 1423. aug. 29. (DL 8895.)
 Pld/2: 1423. szept. 6. (DL 79827.)
 Pld/3: 1423. szept. 19. (DL 54322.)
 Pld/4: 1424. febr. 13. (DL 50422.)
 Pld/5: 1424. febr. 17. (DL 92636.)
 Pld/6: 1424. febr. 17. (DL 92638.)
 Pld/7: 1424. febr. 18. (DL 98870.)
 Pld/8: 1424. febr. 19. (DL 79856.)
 Pld/9: 1424. febr. 20. (DL 79857.)
 Pld/10: 1424. febr. 21. (DL 58982.)
 Pld/11: 1424. febr. 25. (DL 79860.)
 Pld/12: 1424. febr. 25. (DL 89858.)
 Pld/13: 1424. máj. 6. (DL 11506.)
 Pld/14: 1424. máj. 6. (EFK Mlt. 40-5-2. – DF. 237108; fényképe: Megpecsételt történelem 103. [76. sz.])
 Pld/15: 1424. jún. 4. (DL 11672.)
 Pld/16: 1424. jún. 12. (DL 79897.)
 Pld/17: 1424. jún. 13. (DL 92671.)
 Pld/18: 1424. jún. 17. (DL 79899.)
 Pld/19: 1424. jún. 23. (DL 58988.)
 Pld/20: 1424. jún. 27. (DL 11528.)
 Pld/21: 1424. jún. 29. (DL 84372.)
 Pld/22: 1424. szept. 2. (DL 79917.)
 Pld/23: 1424. nov. 10. (DL 43613.)
 Pld/24: 1424. nov. 11. (DL 79930.)
 Pld/25: 1424. nov. 14. (DL 98863.)
 Pld/26: 1424. nov. 23. (DL 60657.)
 Pld/27: 1424. nov. 23. (DL 79933.)
 Pld/28: 1424. nov. 24. (DL 79934.)

Pld/29: 1424. nov. 24. (DL 92659.)

Pld/30: 1424. dec. 30. (DL 11605.)

Pld/31: 1425. márc. 3. (DL 79955.)

Pld/32: 1425. márc. 3. (DL 106311.)

Pld/33: 1425. márc. 4. (DL 106312.)

Irod: *Csoma J.*: *Aba nemzetség i. m. 50.*; *Csoma J.*: *Nemzetségi címerek i. m. 1159.*; *Csoma J.*: *Omode fiai i. m. 92.*; *Megpecsételt történelem 103. (76. sz.)*

7.1.3. Pecsét (1424)

A: kör (d = kb. 23 mm)
 M: sas
 K: nincsen
 Pld/1: 1424. jún. 3. (DL 92649.)
 Pld/2: 1424. szept. 2. (DL 11550.)

7.2. Nánai Kompolt (IV.) László

Nánai Kompolt (III.) István fia, 1415–1428 között szerepel a forrásokban († 1428); királyi pohárnokmester (1421–1428) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 131.).

7.2.1. Pecsét (1424)

A: kör (d = kb. 23 mm)
 M: jobbra dőlő doborpajzs, benne korona, azon növekvő sas; a pajzson jobbra néző csőrsisak ül; sisaktakarók; sisakdísz: a címerábra; az ábra alul és fölül a köriratba ér
 K: két szalagkeret között gótikus minuszkulás körirat: [ladisl] aus filius steph(an)i conpolt
 Pld/1: 1424. máj. 25. (DL 39284. – MOL V 8 527.; BTM 65.1101.; fényképe: Zsigmond-katalógus II. D.2/i. sz. [!])
 Irod: *Csoma J.*: *Nemzetségi címerek i. m. 1159.*; Zsigmond-katalógus II. 465. (D.2/h. sz.)

Megj.: A körirat utolsó szavát a hagyományos con- rövidítés vezeti be. A pecsét tulajdonosát Csoma hibásan Kompolt István tárnokmesternek nevezi.

8. Lipóci ág

8.1. Nekcsei (III.) Demeter

Necsei (I.) Sándor ispán fia, 1282–1338 között szerepel a forrásokban († 1338/1339); királyi tárnokmester (1316–1338), trencsényi (1321–1338), bácsi (1322–1329) és bihari (1333–1338) ispán (*Pór Antal*: *Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. Századok*, 24 [1890] 20–43.; *Csukovits Enikő*: *Necsei Demeter*. In: *KMTL* 483.; *Engel P.*: *Archontológia i. m. II. 174.*).

8.1.1. Tárnokmesteri pecsét (1323–1333)

A: kör (d = kb. 55 mm)
 M: ívelt oldalú háromszögpajzs, benne két pólya; a pajzs fölött növekvő, koronás (?) emberalak, jobbában kivont pal-

los, tőle jobbra „A” majuszkula, balra hatágú csillag és „I” majuszkula; a pajzs mellett kétoldalt indadís

- K: két gyöngysor között gótikus majuszkulás körirat: + S(IGIL-LUM) MAG(IST)RI DEMET(RIII) F(ILIIUS) ALEXAN-DRI DE G(ENE)RE ABA TAVARNICOR(UM) D(OMI)NI REGIS
- Pld/1: 1323. ápr. 8. (ÖStA HHStA Allgemeine Urkundereihe 1323. IV. 8. [DF 257970.] – rajza: *Engel P.–Lővei P.*: i. m. 139. [1:1323.4. sz.]
- Pld/2: 1327. dec. 6. (Sopron Dipl. 95. [DF 201729.] – fényképe: *Dercsényi D.*: Nekcsei Dömötör i. m. VII. t. 2. kép)
- Pld/3: 1333. nov. 7. (DL 2794. – MOL V 2 129.; BTM 64.254.; rajza: *Vincze G.*: i. m. 231.; *Nyáry A.*: i. m. XIII. t. 97. sz.; *Bárczay O.*: i. m. 87. [191. sz.]; *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1154.; *Harszen, M.*: i. m. 24. [fig. 31]; *Engel P.–Lővei P.*: i. m. 143. [6:1. sz.]; fényképe: I. Lajos-katalógus 66. t. 239. sz.; Magyarországi művészet II. 112. [310:6. sz.]; KRE képmell.)
- Irod: *Vincze G.*: i. m. 229–230.; *Nyáry A.*: i. m. 226. (4. jegyz.); *Csoma J.*: Magyar sírkövek i. m. 118.; *Csoma J.*: Aba nemzetség i. m. 50–51.; *Bárczay O.*: i. m. 87., 287–288.; *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1154–1155.; *Dercsényi D.*: Nekcsei Dömötör i. m. 115.; *Harszen, M.*: i. m. 1949. 22–25.; *Bándi Zs.*: i. m. 183. (58. sz.); I. Lajos-katalógus 141., 348–349. (239. sz.); Magyarországi művészet I. 126., 378.; *Engel P.–Lővei P.*: i. m. 135., 138. (3. sz.)

Megj.: A DL 2794. jelzetű oklevélen látható pecsétet Nyáry, Bárczay és Csoma is hibás évszámmal említi (utóbbi mindhárom művében): 1336-ra, 1328-ra, ill. 1335-re keltezik, az 1982-i katalógus pedig a napi dátumot adja meg tévesen (1333. szeptember 7.). A pajzstartó mellett látható „A” betű Meta Harszen szerint az Aba nemzetségre utal.

8.1.2. Gyűrűs pecsét (1328)

- A: ovális (kb. 9 × 11 mm)
- M: balra lépő (leopárdos) oroszlán
- K: két szalagkeret közötti majuszkulás körirata olvashatatlan
- Pld/1: 1328. szept. 21. (ÖStA HHStA Allgemeine Urkundereihe 1328. IX. 21. [DF 257972.] – rajza: *Engel P.–Lővei P.*: i. m. 141. [3/a:1328.5. sz.]
- Irod: *Varju E.*: i. m. 149.; *Csoma J.*: Nemzetségi címerek i. m. 1154.; *Bándi Zs.*: i. m. 183. (58. sz.); *Engel P.–Lővei P.*: i. m. 135., 142. (4. sz.)

Megj.: Csak közlésből ismerem, adatait és leírását Engel Pál és Lővei Pál tanulmányából vettem át. A régebbi szakirodalom Varju Elemér hibás leírása nyomán a mezőben látható ábrát jobbra néző sasnak (!) vélte (Varju jelzetet ugyan nem közöl, de mivel az általa a millenniumi kiállításon látott oklevél is a Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagából érkezett, csaknem bizonyos, hogy ugyanarról a példányról van szó).

8.2. Nekcsei Zsigmond

Necsei (III.) Sándor fia, 1379–1406 között szerepel a forrásokban.

8.2.1. Pecsét (1402)

- A: kör (d = kb. 24 mm)
- M: ívelt oldalú háromszögpajzs, benne két pólya; a pajzs két oldalán indadís
- K: kívül gyöngysor, belül szalagkeret között gótikus majuszkulás körirat: + s(igillum) • sigismundi • de nekche
- Pld/1: 1402. szept. 21. (ÖStA HHStA Allgemeine Urkundereihe 1402. IX. 21. [DF 287045.] – rajza: *Lővei P.*: i. m. 181. [1402.99. sz.]
- Irod: *Engel P.–Lővei P.*: i. m. 135.; *Lővei P.*: i. m. 151., 175–176. (99. sz.)

Megj.: Csak közlésből ismerem, adatait és leírását Lővei Pál tanulmányából vettem át. A körirat kezdetét jelző kereszt rotáló pozícióban van.

8.3. Radványi Kecser (II.) Ferenc

Radványi Kecser (I.) Ferenc fia, 1507–1517 között szerepel a forrásokban († 1517): Bakócz Tamás esztergomi érsek monostói tiszttartója (1509), majd a zágrábi püspök jószágkormányzója (1514) (DL 94791., 104211.).

8.3.1. Gyűrűs pecsét (1509)

- A: ovális (kb. 16 mm × 12 mm)
- M: szalagkeretes mezőben aszimmetrikus tárcsapajzs, benne szív; a pajzs fölött kivehetetlen ábrázolás (pajzstartó vagy „f” minuszkula?)
- K: nincsen
- Pld/1: 1509. okt. 23. (DL 104211.)

9. Rédei ág

9.1. Rédei (Nagyrédei) (II.) János

Rédei Dósa Miklós fia († 1475/1476): hevesi alispán (1461–1467), erdélyi alvajda (1467/1468–1475) (*Komáromy András*: A kis-rédei gróf Rhédey családról. *Turul*, 1 (1883) 119–138., különösen 124.; *Bárfai Szabó László*: Proscipio I. Mátyás király korából. *Turul*, 23 (1905) 10–17., különösen 15–17.; *Havassy Péter*: Heves megye középkori tisztségviselői. Eger, 1986. [Studia Agrensia 6.] 33., 39–40.)

9.1.1. Pecsét (1469–1471)

- A: kör (d = kb. 20 mm)
- M: szalagkeretes mezőben doborpajzs, benne két, egymással szembe forduló oroszlán kosfejű (?) tart
- K: olvashatatlan
- Pld/1: 1469. márc. 03 (SzNLT Oklevelek 2-290. – DF 244931.)
- Pld/2: 1470. dec. 25 (DL 74189.)
- Pld/3: 1470. dec. 25 (DL 74190.)
- Pld/4: 1471. máj. 08 (DL 107474.)
- Irod: *Csergheő G.*: i. m. 85.

Megj.: Valamennyi ismert példány sérült: töredékes, ill. erősen kopott. A DF 244931. jelzetű példányt Csergheő Géza tanulmányából ismerem.

10. Somosi ág

10.1. Somosi (II.) Pál

Somosi (II.) János fia, 1337–1378 között szerepel a forrásokban: fejéri (1354), tolnai (1355), majd zempléni (1375–1377) alispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 216.).

10.1.1. Pecsét (1377)

A: kör (d = kb. 24 mm)
 M: sas, esetleg csöbörsisakon növekvő sas (?)
 K: olvashatatlan
 Pld/1: 1377. okt. 20. (DL 77681.)
 Pld/2: 1377. dec. 15. (DL 85442. – fényképe: Sztáray-oklt. I. 440. [9. kép])
 Irod: Sztáray-oklt. I. 440. (CCLXVIII. sz.); *Csoma J.*: Aba nemzettség i. m. 50., 55.; *Csoma J.*: Nemzetiségi címerek i. m. 1160.

Megj.: Mindkét fennmaradt példány kivehetetlenül kopott, leírását a Sztáray-oklevéltárban közölt fénykép alapján készítettem el. Ugyanott a leírás pontatlan. A pecsétet Csoma mindkét művében hibás, 1373-i évszámmal említi.

10.2. Somosi (IV.) János

Somosi (III.) Péter fia, 1361–1392 között szerepel a forrásokban: zempléni (1378–1382) és abaúji (1379–1383) alispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 216.).

10.2.1. Pecsét (1378–1382 k.)

A: kör (d = kb. 19 mm)
 M: ismeretlen formájú pajzs, benne sas
 K: olvashatatlan
 Pld/1: keltezetlen (1378–1382 k. – ld. Megj.) (DL 24487.)
 Irod: *Csoma J.*: Aba nemzettség i. m. 50., 55.; *Csoma J.*: Nemzetiségi címerek i. m. 1160.

Megj.: A pecsét mára kivehetetlenül kopott, leírását Csoma művei alapján készítettem el. Az oklevél keltezetlen, ám az intitulióban Somosi (IV.) János terebesi várnagynak mondja magát, ezt a tisztséget pedig 1378–1382 között viselte (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 216.). Csoma a pecsétet indoklás nélkül 1380-ra keltezi.

10.3. Somosi Elek

Somosi László fia, 1361–1404 között szerepel a forrásokban († 1409 e.) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 215.).

10.3.1. Pecsét (1403)

A: kör (d = kb. 22 mm)
 M: ismeretlen formájú pajzs, benne sas (?)
 K: ismeretlen
 Pld/1: 1403. okt. 13. (DL 42793.)

Megj.: Az egyetlen ismert példány töredékes.

11. Baski ág

11.1. Sziládi Baski (II.) Péter

Baski (II.) (Porkoláb) Tamás fia, 1425–1455 között szerepel a forrásokban: pozsonyi (1425), majd szepesi (1439–1445) alispán (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. 24.) – ld. 5.1.1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2012-ben nem változott.

Belföldi előfizetőink részére az előfizetési díj 2000 Ft, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére sem változik az előfizetési díj: Európában **30 EUR**, a tengeren túlra **35 USA \$**.

Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.)
„HU82 1199 1102 0210 3006-0007 0010 – Swift kód: GIBAHUHB”

NEUMANN TIBOR
A Szapolyai család legrégebbi címere*

A Zirchez közeli Porva egykori pálos kolostorának temploma őrizte meg Perneszi Pál özvegye, Orsolya vörös márvány sírkövét, amely méltán tartható a korai reneszánsz egyik kiemelkedő hazai alkotásának.¹ A régóta ismert sírfelirat hangsúlyozza, hogy az 1500. március 7-én elhunyt nemesasszony a néhai Szapolyai István nádor (1492–1499) – I. János király (1526–1540) apja –, a kolostor alapítója² rokonságához tartozott, amivel egyszersmind megmagyarázza azt is, miért itt nyert Orsolya végső nyughelyet.³ Sajnos a sírfelirat a Pernesziné és a nádor közötti rokonságot csak általánosan határozza meg, amikor a hibás latinsággal kőbe vésett *sororii et consanguine* – helyesen bizonyára *sororis et consanguineae* – kifejezést alkalmazza, de az utóbbi, nőrokon jelentésű szóból annyi mégis bizonyos, hogy Orsolya az erre vonatkozó régi hagyománnyal ellentétben nem lehetett a nádor édestestvére.⁴ A síremlék szá-

munkra most Orsolya asszony rajta megörökített címere miatt érdekes: a csücskös talpú tárcsapajzson egy – hat küllőjével lefelé fordított – fél kereket láthatunk, amelyből rövid kartot tartó, könyökben hajlított páncélos jobb kar nő ki (1. kép).

* A dolgozat elkészítését a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj (BO 00325/11/2. sz.) támogatta. Alábbi megfigyeléseim a Magyar Országos Levéltár digitális adatbázisának köszönhetőek: <http://mol.arcanum.hu/dldf/>

¹ A sírkövet leírja és a rá vonatkozó teljes szakirodalmat bemutatja: *Lővei Pál: A középkori Magyarország síremlékeinek katalógusa* (Kézirat). Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát használhattam. – Vö. *Lővei Pál: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. Akadémiai doktori értekezés. I. kötet. Bp., 2009. 74–75. (261. jegyzet), 334. – A sírkő felmérési rajzát közli: *Koppány Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészeté. Ars Hungarica*, 12 (1984) 192–193.

² A sírfelirat a *fundator* szót használja. Bár a kolostor félévszázados múltra tekintett vissza, kétségtelen, hogy a sírfelirat az alapítólevélben (1450: DL 14424.) szereplő Szentlélek patrocíniummal szemben a Szűz Mária titulust tünteti fel, ami amellet szólhatna, hogy István nádor a kolostort valóban „újraalapította”, vagy legalábbis felújította. De nem kizárt az sem, hogy a kolostor alapításakor említett porvai Szűz Mária kápolnából adódóan a kolostor kettős patrocíniummal rendelkezett. Vö. *Köblös József: Szapolyai István nádor Pápán írott végrendelete*. In: *Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére*. (Szerk. Mezei Zsolt.) Pápa, 2008. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 19.) 129 (41. jegyzet.) véleményével.

³ *Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, XIII/3. Miskolc, 20082. 232. – Porva és a Szapolyaiak kapcsolatára ld. még 1507: Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 21713., 1510: DL 22046.

⁴ *Kubinyi A.: Szapolyaiak i. m. 232. – A consanguineus* (‘vérokon’) szónak nem ismert testvér jelentése, ld. *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae*. Vol. II. Bp., 1991. 314–315. – Orsolyát a nádor testvérenek tekinti és egynek veszi Derencsényi Imre (†1493) özvegyével, Orsolyával: *Köblös J.: i. m. 126. – E hagyomány vélhetően a síremléket és feliratát először leíró Augustz*

1. kép: Perneszi Pál özvegye, Orsolya sírköve Porván (Koppány Tibor felmérési rajza)

A közelmúltban Kubinyi András a Szapolyai család rokonságáról és familiárisairól írt tanulmányában röviden Perneszinével és címerével is foglalkozott. A sírfelirat alap-

Gerő porvai lelkésztől származik, ld. *Augustz Gerő: Adalék a Zápolya- és Perneszy-család nemzedékrendjéhez. Századok*, 13 (1879) 352., *August Gerő: A porvai síremlék. Archeologiai Értesítő*, 14 (1880) 220–221.

ján úgy gondolta, hogy az asszony István nádor közeli rokona, feltehetően unokatestvére lehetett, és felhívta a figyelmet arra, hogy a porvai sírkövön lévő címer sem a Pernesziek koronából kinövő egyszarvút, sem a Szapolyaiak farkast és egyszarvút ábrázoló címerképeihez nem köthető.⁵ Kubinyi ugyan nem mondta ki, de a címer különbözőségéből magától értetődően az következne, hogy Pernesziné a Szapolyai családhoz csupán leányágon kapcsolódott, így a hagyomány tévesen tartja Szapolyai Orsolyának. Az alábbiakban a két későbbi nádor, Szapolyai Imre (†1487) és testvére, István legkorábbi, az 1450-es, 1460-as évekből származó pecsétjeit, pontosabban az azokon lévő címereket mutatom be, amelyek alapján mégis egészen más következtetésekre juthatunk.

Szapolyai Imre, akinek a későbbi királyi család a felemelkedését köszönhette, Hunyadi János szolgálatában kezdte meg pályafutását: egy ideig vélhetően a titkári feladatokat is ellátta a kormányzó mellett. Mátyás királlyá választásának előestéjén a Hunyadi család familiárisaként a nagybányai várnagyságot, majd a kamaraispánságot töltötte be.⁶ Innen került meglepő gyorsasággal, legkorábban 1458–1459 fordulóján a bárói méltóságnak számító kincstartói tisztségbe.⁷ A szakirodalom szerinti első, ebből az időszakból származó pecsétjén a címerpajzsban balra néző, növekvő farkas látható, balra hold-sarlóval, jobbra csillaggal, a pajzsot pedig kitárt szárnyú angyal tartja (4. kép). E pecsétet Imre boszniai kormányzósága és dalmát–horvát–szlavón bánysága (1464–1465) idején, majd azt követően is, vélhetően haláláig megőrizte magánpecsétként.⁸ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezt a címet csak 1461-től tudjuk kimutatni.⁹ Jóllehet az első, Szapolyai Imrétől fennmaradt levélen, amelyet 1458-ban nagybányai kamaraispánként írt, a zöld viaszpecsétnek csak a nyomai látszódnak, így vizsgálatra nem alkalmasak,¹⁰ második, 1459 májusában – immár kincstartóként és kamaraispánként – Bártfának címzett levele ép pecsétet őrzött meg, amelyen – várakozásaink ellenére – sem farkas, sem egyszarvú, sem pajzstartó angyal

nem látható. Bár a pecsétet papírfelzet takarja, a vágott tárcsapajzs felső mezejében *kivont karddal jobbra vágó, könyökben behajlított kar, az alsóban ötküllös fél kocsikerék látható* (2. kép).¹¹ A címerkép a két főmotívumban – fél kocsikerék és kardot tartó kar – azonos Perneszi Pál özvegyének címerével, attól csupán kompozíciójában különbözik: a porvai címeren a kar kinyúl a kerékből, illetve a hatküllös fél kerék küllőivel lefelé fordul. (Nem tartozik ugyan szorosan a témánkhoz, de Szapolyai Imrének még egy pecsétje ismert e korai időszakból: gyűrűs pecsétje 1464-ben egy jobbra tekintő ifjúportrét ábrázoló, antikizáló gemmapecsét volt.)¹² Imre idősebb öccsének, Miklós erdélyi püspöknek (1462–1468) korai pecsétjét nem ismerjük, de püspökként 1464-ben már ő is a farkasos címet használta.¹³

A harmadik testvér, István pecséthasználatát illetően hasonlóra lehetünk figyelmesek, mint Imre esetében. II. Ulászló király (1490–1516) első nádora karrierjét katonaként, bátyját a Felső Részek főkapitánya tisztségben kapitányi címmel helyettesítve kezdte meg (1460–1465).¹⁴ Korai pecsétjét, amelynek használata kapitánysága egész ideje alatt kimutatható, a kutatás mindaddig nem vizsgálta. A tárcsapajzsban *hatküllös fél kocsikerék, fölötté kivont karddal balra vágó kar figyelhető meg* (3. kép).¹⁵ A címer ismét csak kompozíciójában tér el Szapolyai Imre és Pernesziné címerétől: előbbi követi abban, hogy a címerpajzsban a fél kereket küllőivel felfelé ábrázolták, utóbbival pedig a küllők számában mutat hasonlóságot; mindkettőtől eltér azonban abban, hogy a fél kerék kissé ferdén áll, illetve a kard nem jobbra, hanem balra vág. Szapolyai István 1465 után hosszú ideig nem töltött be tisztséget, ezért legközelebb 15 év kihagyással, 1480-ból ismerjük a pecsétjét: ezen már jól kivehető egy jobbra néző farkas és a pajzstartó angyal alakja (5. kép).¹⁶ Ez kiállításában és méretében teljesen megegyezik Imre 1461-től már bizonyosan használt pecsétjével, és – a fenti, fél kereket és kardot ábrázoló régebbi címer használatára tekintettel – talán az sem tekinthető véletlennek, hogy a testvérek pecsétjén az egyedüli különb-

⁵ Kubinyi A.: Szapolyaiak i. m. 232., vö. *Köblös J.*: i. m. 127. (18. jegyzet)

⁶ Karrierje kezdeteire legújabbán ld. *Horváth Richárd*: Szatmár és a Szapolyaiak. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. (Szerk. Juan Cabello–C. Tóth Norbert.) Nyíregyháza, 2011. 345–356.

⁷ Kincstartói kinevezése 1458. nov. 24. és 1459. máj. 15. közé tehető. Az előbbi időpontban még csak a kamaraispáni, míg az utóbbiban a kincstartói és kamaraispáni tisztségeit egyaránt megemlítette saját leveleiben: Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 244835., DF 213805.

⁸ *Gyulai Éva*: Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról i. m. 126. – A pecsét felirata a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) AUR 1463.VII. 18. időrendi jelzetű oklevélen függő 5. pecsét alapján: *s eric dzapoa* (az e, r és o betűk felett rövidítésjellel). Köszönöm Lővei Pálnak, hogy Bécsben készült céduláit felhasználhattam.

⁹ Szapolyai Imre kb. 24 mm átmérőjű pecsétjéről a jobb lenyomatokat ld. 1461: DL 70260., 1462: DL 70266., 1464: DL 55768., 1464: DL 16022. (függőpecsét), 1467: DL 81652., 1469: DL 16823., 1478: DL 57781. – A sokpecsétes okleveleken lévőket felsorolja: *Gyulai É.*: i. m. 126. (1. jegyzet).

¹⁰ 1458: DF 244835. Kiadása: Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen. Sechster Band 1458–1473. Hg. von Gustav Gündisch. Bukarest, 1981. 34–35. A szöveg kiadója szerint az oklevélen 20 mm-es pecsét lenyomata látható. A Szebeni Állami Levéltár igazgatója, Alexiu Tatu kérésére megerősítette, hogy a címerkép nem vehető ki. Segítségét ezúton is köszönöm.

¹¹ 1459: Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov – Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény Nr. 1112. (DF 213805.) Kiadása: Bártfa szabad királyi város levéltára. Szerk. Iványi Béla. I. kötet. Bp., 1910. 1109. sz. – Köszönöm Jozef Petrovič bártfai levéltárigazgatónak, hogy kérésre a pecsétről fényképet küldött. – A pecsét fotója színesben megjelent: *Historia Scepusii*. Vol. I. (Szerk. Martin Homza–Stanislav A. Sroka.) Bratislava–Kraków, 2009. 367. (33. kép.)

¹² Az 1464. évi gemmapecsét kb. 15 mm átmérőjű (DL 55769.), közlését ld. *Gesztelyi Tamás–Rác György*: Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Debrecen, 2006. 133. 115. tétel. (Fotó: 188.) – 1485-ben Szapolyai Imre oklevelét egy, talán galambot ábrázoló gemmapecséttel erősítette meg (DL 56194.).

¹³ Szapolyai Miklós 1461. évi, kb. 20 mm átmérőjű pecsétjén a címerábra nem látható (DL 30849.). 1464. évi főpapi pecsétjén álló nyolcszögű pajzsos jobbra néző, növekvő farkas látható: HHStA AUR 1464. IV. 3., 4. pecsét. (Lővei Pál cédulájáról.)

¹⁴ Ld. *Horváth Richárd*: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. *Századok*, 137 (2003) 929–954.

¹⁵ Szapolyai István 18 mm átmérőjű pecsétjének legjobb lenyomatai: 1462: DL 70265., DL 70268., 1463: 70274., DL 70275., DL 70277. – A pecsét fekete-fehér közlése egy 1464. évi bártfai oklevélről: *Historia Scepusii* I. i. m. 371. (39. kép.)

¹⁶ 1480: DL 45812. – Istvánnak van ugyan egy 1472. évi oklevele is (DF 281504.), de azon a címerábra nem látható.

seget a fő címermotívumként megjelenő farkas jobbra, illetve balra fordulása jelenti.

A fenti adatokból úgy tűnik, hogy a bárói tisztségre emelkedő Szapolyai Imre az 1450-es, 1460-as évek fordulóján címeradományban részesült. Azt a kérdést azonban lehetetlen megválaszolni, miért volt fontos számára az ősi címer elhagyása.¹⁷ E kérdésben tág tere nyílik a fantáziának: gondolhatnánk éppenséggel arra is, hogy Imrét valaki adoptálta, de forrásaink cserbenhagynak, hiszen nem segít sem az új farkast és pajzstartó angyalt ábrázoló címer, sem mindaz, amit a család birtokszerzéseiről tudunk. Azt azonban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Imrével és talán Miklós püspökkel szemben a harmadik testvér, István a címerváltoztatás után még legalább négy évig megtartotta ősei címerét. E lépés háttérében, mivel Imre minden ismert adományból részesítette testvéreit,¹⁸ leginkább István szubjektív döntését sejtethetjük. E ponton még Kubinyi András közismert, de nem igazolható elmélete is eszünkbe juthat, mely szerint Szapolyai Imre Hunyadi János kormányzó törvénytelen fia és így Mátyás király féltestvére lett volna.¹⁹ A törvénytelen fiúság – a család gyors felemelkedése mellett – talán magyarázatul szolgálhatna arra, miért nem ragaszkodott Imre az apai címerhez, de természetesen nem ad fogódzót az új címerkép megválasztását illetően.

Miért vette át mégis Szapolyai István valamikor 1465 és 1480 között bátyja címerét? Ennek háttérében alighanem az Imre által 1465-ben elnyert szepesi örökös ispáni cím áll.²⁰ A szakirodalom érdekes módon nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy Mátyás király ezt a címet, amellyel kegyencét presztízsből a hazai arisztokrácia fölé emelte, kizárólag Imrének és leszármazottainak adományozta – a fiatalabb testvérek, Istvánnak nem. És bár 1472-ben saját levelében István is örökös ispánnak nevezte magát,²¹ a királyi udvar kizárólag Imrét tekintette a cím birtokosának. Ezt bizonyítja a trencsényi uradalomról Szapolyai István részére kibocsátott 1477. évi királyi oklevél, amely Istvánt szepesi ispánnak, Imrét viszont örökös ispánnak nevezte, és ennek megfelelően a fiatalabb testvér esetében a bárók megszólítására használt „nagyságos”

(*magnificus*), az idősebb Imre esetében azonban az örökös ispánoknak és a nyugati főnemesi címekkel rendelkező arisztokratáknak kijáró „tekintetes és nagyságos” (*spectabilis et magnificus*) címzést alkalmazta.²² Jól látható ebből, hogy Istvánnak 1465 után komoly érdeke fűződött ahhoz, hogy az örökös ispáni címre irányuló igényével összhangban minden téren, így pecsétjével és címerével is reprezentálja bátyjához fűződő szoros kapcsolatát. Bár nem kizárt, hogy a szepesi örökös ispáni cím megszerzése után a testvérek ismét címeradományban részesültek (erre még visszatérek), de az is elképzelhető, hogy István egyszerűen az 1459–1461 között engedélyezett címerváltoztatásra hivatkozva vette át a farkasos címet. A birtokadományok alapján ugyanis aligha kétséges, hogy István neve a korai címeradományban is szerepelt, ahogy Miklós püspöké is, aki öccsénél korábban vette át a legidősebb testvér, Imre címerét.

Visszatérve a porvai sírkőhöz, most már egyértelműen kijelenthetjük, hogy Pernesziné valóban a Szapolyai család tagjaként látta meg a napvilágot: úgy tűnik, a két nádor apjának, Vajdafi Lászlónak lehetett egy fiútestvére, és az ő leánya volt Orsolya. Kubinyi András rekonstrukciójával ellentétben Perneszi Pál gyermekei valószínűleg nem Orsolyától születtek, következésképpen az Osztopáni Pernesziek Jagelló-korban élő tagjai nem álltak rokonságban a Szapolyaikkal.²³ A komoly hivatali karriert befutó Perneszi bizonyára első felesége halála után vette el a jóval fiatalabb Szapolyai Orsolyát, és az így kialakuló rokonság állhat a háttérében annak, hogy Szapolyai Imre 1464–1465-ben az egykori alnádor Perneszit már idős kora ellenére megtette szlavón vicebánjának.²⁴ A Porván eltemetett asszony, úgy tűnik, férje 1470. évi halála után unokatestvére, Szapolyai István környezetében élt. Bizonyosan ő volt ugyanis az az Orsolya, aki 1499 decemberében Pápán jelen volt István nádor halálos ágyánál és meghallgatta végrendeletét – és bizonyosan nem Derencsényi Imre ugyancsak Orsolya nevű özvegye, akit mind a mai napig a két nádor testvéreinek szokás tartani, de valójában semmi köze nem volt a Szapolyai családhoz.²⁵ A nádor végrendelete Orsolyát „soror”-

¹⁷ A címerváltoztatások leggyakoribb okaira ld. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 59 (1988) 5. – Különösen figyelemre méltó jelenség az atyai címer felcserélése az anyaiával. Sajnos a Szapolyai testvérek anyjának származását nem ismerjük, mindenestre nem hagyható figyelmen kívül, hogy egy Pozsega megyei, tehető nemesi család, az Orbovai Jakusok címerében – 1607. évi adat szerint – hármas halomból kinövő, jobbra forduló farkas szerepel, amely szájában bárányt tart, tőle jobbra félholddal, balra csillaggal. Az újabb Szapolyai címertől csak a bárány motívumában, illetve a pajzstartó angyal hiányában tér el. Ld. a „Siebmachert”: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Bearbeitet von Ivan Bojničić. Nürnberg, 1899. 75., Taf. 53–54.

¹⁸ A legkorábbi adományokat ld. 1459: DF 244061., 1460: DL 44953., DL 15524. (Az utóbbi két oklevélre Horváth Richárd hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.)

¹⁹ *Kubinyi András*: Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. *Historia*, 21 (1999) 7. sz. 21–22. (A szerző később több helyen megismételte elméletét, ezek felsorolásától eltekintek.)

²⁰ *Carolus Wagner*: *Analecta Scepusii sacri et profani*. Vol. I. Viennae, 1774. 145–147. (Az oklevél lappang, csak e kiadásból ismert. Vö. legutóbb *Locsmándi Dániel*: A Szapolyaiak örökös ispánsága. In: *Memoriae commendamus. Tanulmányok a XI. Eötvös Konferencia Történeti Üléséről*. Szerk. Kapitány Adrienn–Locsmándi Dániel. Bp., 2011. 69–79.)

²¹ 1472: DF 281504.

²² 1477: DL 17981. Vö. a jászói konvent ugyanez évi kiadványával, amely a két testvért örökös ispánnak írja, de a „tekintetes” jelzöt csak Imrére alkalmazza: DL 26716. – 1469-ben Imre saját testvérét egyszerűen ispánnak, ugyanakkor tekintetesnek nevezi: DL 16823.

²³ Egy 1487. évi oklevél említi Pál leányának, néhai Veronikának a fiát, Gyulai Jánost, aki Pál fiainak, Zsigmondnak és Imrének ad nyugtát az anyja után járó leánynegyedről és hitbéréről. A hitbér azonban csak az ezek alapján már szintén néhai nagyanya után járhatott: DL 49530. – Zsigmond 1448 és 1453 között született, amikor már éltek testvérei, László, István, Veronika és Krisztina (DL 49320., DL 49322., DL 49325., DL 61723.). Imre születését sajnos csak 1453 és 1469 közé tehetjük (DL 49339.), így az ő esetében nem kizárható, de nem is igazolható, hogy Orsolya fia lett volna. Magam úgy hiszem, hogy Perneszi a Szapolyaiak felemelkedése (1459-től) előtt aligha keresett volna kapcsolatot a Pozsega megyei családdal. – Vö. *Kubinyi A.*: Szapolyaiak i. m. 232–233. (Bár Kubinyi sem tartja kizártnak, hogy Perneszi fiai egy korábbi házasságból születtek.)

²⁴ Azt, hogy Perneszi Szapolyai Imre vicebánja volt, már Kubinyi András is valószínűsítette (*Kubinyi A.*: Szapolyaiak i. m. 232.), de ismerünk is olyan oklevelet, ahol Szapolyai saját vicebánjának nevezi: DL 35102. (Regesza: *Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 12 [1934] 134. (355. sz.))

²⁵ A Wagner Károlytól származó 18. századi hagyomány kritikáját ld. *Neumann Tibor*: Régi genealógiai legendák nyomában: Szapolyai István nádor

6. kép: Mátyás király Nagybányán vert aranyforintja, kerék mesterjeggyel (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára)

jának nevezi,²⁶ amely latin kifejezés azonban nem feltétlenül jelent édestestvért. Pernesziné csupán két és fél hónappal élte túl unokabátyját, talán ő is a Porvához közeli Pápán hunyt el.

Szapolyaiak eredeti címerének ismerete talán egy numizmatikai kérdésben is segítséget nyújt. V. László és Mátyás királyok egy-egy, 1455-re keltezett, illetve 1458–1470 közé keltezhető, nagybányai verdejelű aranyforintján a mesterjegy egy egész kocsikerék (6. kép).²⁷ A mesterjegyet a Dengelegi Pongrác család címeréhez szokás kötni,²⁸ de a fenti észrevételek után magától értetődően felmerül bennünk az a hangsúlyozottan bizonytalan következtetés, hogy az valójában Szapolyai Imréé lehet, aki – mint fent láttuk – 1458–1459-ben bizonyosan nagybányai kamaraispán volt, amely tisztséget viszont a Pongrácok eddigi ismereteink szerint sohasem viselték. Ebben az esetben Imre mesterjegyként családi címere különlegesebb elemét, a kereket tüntette fel.

Okvetlenül foglalkoznunk kell a királyi család címerének másik jól ismert motívumával, az egyszarvúval is, hiszen a szakirodalom nem egységes abban a kérdésben, vajon a farkas vagy az egyszarvú volt-e a család ősi – a kérdés a fenti megfigyelések alapján most már úgy módosul: melyik volt a régebbi – címerállata.²⁹ Fontos hangsúlyoznunk, hogy az egyszarvú igen későn, először Imre nádor (1486–1487) bírói pecsétjén jelenik meg: ezen az angyal két pajzsot tartott, az elsőbe került a farkas a holddal és a csillaggal, a másikba az unikornis (7. kép).³⁰ István 1492 utáni nádori (bírói) pecsétjein is feltűnik mindkét címerállat: a címerpajzs ezúttal négyelt, első és

negyedik mezejében a farkas látható a holddal és a csillaggal, a második és harmadik mezejében az egyszarvú, a pajzsot pedig angyal tartja (8. kép).³¹ Az állatok ugyanígy együtt, eltérő kompozícióban szerepelnek a két nádor nevezetes szepeshelyi síremlékein is.³² Az egyszarvú késői feltűnése mellett ugyanakkor István nádor haláláig használt gyűrűspecstje is egyértelműen a kutatás azon vonulatát igazolja, amely a farkast tartja régebbi motívumnak: ezen ugyanis – a szakirodalom korábbi állításával ellentétben – csak a farkast és az angyalt láthatjuk (9. kép).³³

Úgy vélem, az egyszarvú bekerülése a család címerébe az örökös ispánság hozadéka. Hunyadi János 1453 eleji beszercei örökös ispáni kinevezése, amely a szepesivel szoros rokonságot mutat, e téren kiváló analógiát biztosít: a volt kormányzó a kinevező oklevélben vörös viaszpecsét használatára nyert jogot (akárcsak Szapolyai Imre 1465-ben),³⁴ majd másnap külön oklevélben címerbővítésre is engedélyt kapott: a Hunyadi címer ekkor lett négyelt, amelyben két-két mezőt foglalt el a család gyűrűt tartó hollója és az addig ismeretlen beszercei oroszlán.³⁵ Vélhetően Imre és családja is címerújításban részesült: mintha az unikornis is a „szepesi grófi” cím megszerzésével járó presztízs jele lenne a legendás állat előkelőségére való utalással.³⁶ Érvelésem gyenge pontja az, hogy Szapolyai Imre pecsétjein – szemben Hunyadi János ilyen irányú törekvésével – a szepesi örökös ispáni tisztség megszerzését követően nem jelenik meg azonnal az egyszarvú: úgy tűnik, hogy a legkésőbb 1461-től használt magánpecsétjét haláláig megőrizte,³⁷ közben ráadásul 1476-ból ismerjük azt az – oklevélben nagyobbak mondott – pecsétjét is, amelyen még változatlanul csak a farkas szerepel a pajzstartó angyallal, ezúttal díszesebb kivitelezésben (10. kép).³⁸ Mivel jogosan várhatnók el egy nagypecséttől, hogy az egyszarvú is szerepeljen rajta, egyelőre az látszik valószínűnek, hogy az unikornis egy címerújítás során került a családi címerbe, de nem rögtön 1465-ben, hanem valamikor 1476 és 1486 között.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a Szapolyai család eredeti címere a (fél) kocsikerék és az abból kinyúló vagy azon támaszkodó, kardot tartó kar volt. A farkast és a címertartó angyalt Szapolyai Imre kezdte használni – bizonyára egy címeradományozást követően – valamikor 1459–1461 között, de ezt a címet öccse, István csak néhány év késéssel, 1465 –

házasságai, leánytestvérei és leányai. Sajtó alatt.

²⁶ Köblös J.: i. m. 136.

²⁷ A két forinttípus: *Lajos Huszár*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp., 1979. 107. no. 636., 674. – Az V. László-forinton kilenc, míg a Mátyás-forinton általában hét, de egyes altípusokon 8 vagy 9 küllős a kerék (Tóth Csaba szíves közlése, akinek a kérdésben nyújtott segítségét ezúton is köszönöm.)

²⁸ Legújabb ld. *Gyöngyössi Márton*: Florenus Hungarialis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon. Bp., 2008. 49. és 125. jegyzet.

²⁹ Még az utóbbi évtizedben is született olyan munka, amely az egyszarvút gondolta annak. Ld. *Gyöngyössi Márton*: A bécsi magyar dénárverés 1485–1490. In: A numizmatika és a társtudományok IV. Konferencia Esztergomban 1999. október 1–3. É. és h. n. [Bp., 2002.] 83. (7. j.), a korábbi szakirodalom részletes áttekintésével. A szerző úgy vélte, az unikornis elsőségét az igazolja, hogy a korábbi numizmatikai szakirodalommal ellentétben Mátyás két bécsi dénárján lévő Szapolyai címeren nem farkas, hanem egyszarvú látható. Legutóbb Gyulai Éva érvelt a valóban sokkal valószínűbbnek látszó és a család címerhasználatában egyértelműen fontosabb farkas mellett (*Gyulai É.*: i. m. passim.).

³⁰ Szapolyai Imre nádori pecsétjét ld. *Gyulai É.*: i. m. 130., vö. pl. 1486: DL 19125., DL 75685., DL 88724.

³¹ Pl. 1494: DL 86018., 1495: DL 8298., 1496: DL 61890. stb.

³² *Gyulai É.*: i. m. 132–134.

³³ A szakirodalom gyakran említi Szapolyai István nádor 1495-ből származó, egyszarvút ábrázoló gyűrűspecstjét és elfogadja annak létezését (*Gyulai É.*: i. m. 130., a régebbi irodalom részletes felsorolásával). E hagyomány a 18. század végéről, Wagner Károlytól származik, és többek között Nagy Iván is megerősítette, de bizonyára tévedésen alapul, mivel a nádor gyűrűspecstjének minden ma ismert lenyomatán farkas látható a holddal és a csillaggal, illetve a pajzstartó angyallal. István gyűrűspecstjére ld. pl. 1490: DL 46153., 1491: DL 97807., DL 90206., 1497: DL 62623., 1499: DL 99195., DL 93681. stb.

³⁴ A kinevezést ld. 1453. jan. 30.: DL 37618. Vö. *Bertényi I.*: i. m. 56–57.

³⁵ 1453. febr. 1.: DL 24762. (A címereslevélre Körmendi Tamás hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök.) – Már három hét múlva, febr. 24-én jól kivehető Hunyadi pecsétjén, hogy címere négyosztatúvá vált, amelynek 1. és 4. mezőjében oroszlán, a 2. és 3-ban a gyűrűt tartó holló látható: DL 81085.

³⁶ Vö. *Gyulai É.*: i. m. 130–134.

³⁷ Ld. a 9. jegyzetet.

³⁸ A kb. 34 mm átmérőjű pecsét (DL 17866.) rajzát ld. *Gyulai É.*: i. m. 126.

2. kép: Szapolyai Imre kincstartó és nagybányai kamaraispán első pecsétje 1459-ből – *Historia Scepusii* 11. jegyzetben i. m.

3. kép: Szapolyai István kapitány 1460–1465 között használt gyűrűssecsétje 1463-ból (DL 70277.)

4. kép: Szapolyai Imre kincstartó, bán, boszniai kormányzó, majd szepesi örökös ispán 1461–1478 között használt magánpecsétje 1462-ből (DL 70266.)

5. kép: Szapolyai István szepesi örökös ispán magánpecsétje 1480-ból (DL 45812.)

a szepesi örökös ispáni cím elnyerése – után vette át. Az egyszarvú egy 1470-es, 1480-as években elnyert címerbővítéshez köthető. Jól látható ugyanakkor, hogy a „szepesi egyszarvú” – ha mondhatunk ilyet – rendszeren csak a családtagok nagyobb pecsétjein és a főúri reprezentáció egyéb megjelenési helyein (síremlékek, címeres táblák stb.) tűnik fel, általában másodrendű szerepet játszva a farkas mögött.³⁹ Jelenlegi ismereteim szerint sem a kocsikerék, sem a farkas nem jelent biztos segítséget abban, hogy a királyi család őseihez közelebb kerül-

³⁹ A kivételt az 1480-as évek második feléből származó bécsi dénárok Szapolyai-egyszarvúja jelenti (*Gyöngyössy M.*: A bécsi magyar i. m. passim), amellyel érvelésemmel összhangban az ausztriai kormányzó Szapolyai István nem családí, hanem grófi jelképét hangsúlyozta.

jünk, hiába mutat önmagában a hatküllős kerék a Káta nemzetség felé.⁴⁰

⁴⁰ Újkori adatok szerint közel azonos a címere – kocsikerék és kardot tartó kar – a középkorban még Varasd megyében élő kisnemesi rokonságnak, az újkorban felemelkedő komori Bedekovich családnak. Ld. *Der Adel von Kroatien* i. m. 13., Taf. 9–10. Hatküllős egész kerék volt az eredeti címere a Káta nemzetségből származó összes családnak. Az ezek alapján felvethető rokonságot birtoktörténeti adatokkal azonban egyik esetben sem lehet alátámasztani. A Káta címerre ld. *Csergheő Géza*: A Káta nemzetség címere. *Turul*, 7 (1889) 118–121. – A nemzetségből származó családokat ld. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Káta nem (7 tábla). – Érdekességként lehet említeni, hogy kocsikerék szerepelt később az Erdődyek, a Pálffyak, illetve a Rákócziak címerében is.

7. kép: Szapolyai Imre nádor 1486–1487 között használt nádori pecsétje 1486-ból (DL 19125.)

8. kép: Szapolyai István nádor 1492 és 1499 között használt nagyobbik bírói pecsétje 1494-ből (DL 86018.)

9. kép: Szapolyai István szepesi örökös ispán, majd nádor 1490–1499 között használt gyűrűspecsétje 1491-ből (DL 97807.)

10. kép: Szapolyai Imre szepesi örökös ispán nagyobbik pecsétje 1476-ból (DL 17866.)

Képek Körmendi Tamás *Az Aba nemzetség
címváltozatai a középkorban* című tanulmányához

Kat. 1.1.1. (DL 1102.)

Kat. 1.2.1. (DL 90791.)

Kat. 1.2.2. (DL 2216.)

Kat. 2.1.1. (DL 6144.)

Kat. 2.1.2. (DL 42019.)

Kat. 3.1.1. (DL 60159.)

Kat. 3.2.1. (DL 3704.)

Kat. 5.1.1. (DL 57220.)

Kat. 5.2.1. (DL 51815.)

Kat. 6.1.1. (DL 63821.)

Kat. 6.2.1. (DL 25492.)

Kat. 7.1.1. (DL 4283.)

Kat. 7.1.2. (DL 58988.)

Kat. 7.1.3. (DL 11550.)

Kat. 7.2.1. (DL 39284.)

Kat. 8.1.1. (DL 2794.)

Kat. 8.3.1. (DL 104211.)

Kat. 9.1.1. (DL 74190.)

Kat. 10.1.1. (DL 77681.)

Kat. 10.2.1. (DL 24487.)

Kat. 10.3.1. (DL 42793.)

BERNÁD RITA MAGDOLNA
Szent Erzsébet ábrázolása a nagyenyedi minoriták pecsétjein

Tanulmányunkban levéltári iratokon fennmaradt pecsétképek bemutatását tűztük ki célul egy olyan szórványegyházköztség esetében, amely ma 296 római katolikus hívőszámra csökkent. A mai ember, Nagyenyed nevét hallva a Bethlen Gábor alapítású kollégiumra és Jókai Mór novellájára gondol. Keveseknek jut eszébe a 18. század elején alapított minorita rendház és még kevésbé egy Árpád-házi szent asszony, aki védőszentként a kolostorplébánia pecsétjére is felkerült ötvösművészi ábrázolásokban. Rövid ismertetésünk a kolostor történeti áttekintésével indul majd a templom és a hajdani rendház védőszentjének, Árpád-házi Szent Erzsébetnek az attribútumait említi, és végül a pecsétlenyomatokat őrző levéltári köteteket írja le, valamint a pecsétkeket taglalja egyenként. A nagyenyedi minorita kolostor patrocíniumában, és ezzel párhuzamosan a rendház pecsétjein egy kétségtől nagy magyar szent emléke él tovább reprezentatív szimbólumokban.

A nagyenyedi minorita kolostor

Nagyenyednek már a tatárjárás előtt volt temploma, amelyet Szent Egyed tiszteletére szenteltek. A település is a védőszentről nyerte elnevezését. A középkorból két templomáról van adatunk: a reformáció idején egyik a lutheránusoké, másik a reformátusoké lett. A katolikus egyház újjászervezésére 1727-től nyílt lehetőség, amikor két minorita telepedett le a városban. A többségükben református vallású nagyenyediek nem fogadták túl nagy lelkesedéssel a két minorita pátert, hiszen ebbe a városba költözött át 1662-ben Gyulafehérvárról a Bethlen Gábor alapította református kollégium. Később, 1810-től Nagyenyed a református püspökség székhelye is lett.¹

A minoriták a Porond utcában vásárolták meg első házukat 1727-ben, majd 1729-ben Lenkes P. páter vásárolt a mai rendház területén egy házat a hozzá tartozó majossal. A templom alapkövét 1745-ben tették le, magát a templomot 1753-ban szentelték fel Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére. Mai alakját 1802-ben kapta. A tornyot pénzhiány miatt csak 1895-

ben sikerült felépíteni. A szerzetesház 1802–1825 között épült, közvetlenül a templom mellett. Mint rendház, az aradi székhelyű magyar tartományfőnökséghez tartozott, ezen belül pedig a Szentháromságról nevezett őrséghez. A rendház telkén iskola is működött, mely Mária Terézia korában épült. 1849. január 8-án, a forradalmi viszályok közepette az egyházi épületeket felgyújtották, a város elpusztult, a templom tetőzete leégett a rendházzal együtt. Az épületeket 1853-ban tudták kijavítani kegyes adományok segítségével.²

Nagyenyed 1849-es pusztulásakor a rendház és a templom is jelentős károkat szenvedett. Szilágyi Farkas református lelkész, az 1849-es forradalom túlélője emlékiratában megemlíti, hogy a minorita levéltár egy része elpusztult, azonban könyvtárunk épségben megmaradt. Ez nagy szerencsének és áldásnak tekinthető, ugyanis az 1849-es szabadságharc idején pusztult el a Bethlen Könyvtár értékes könyvgyűjteménye és a református püspökség levéltára is.³

A minoriták 1985 őszéig vezették a nagyenyedi plébániát, legutolsó szerzetespapja P. Kókai József volt. Ettől az évtől a hivatali szolgálatot világi papok teljesítik mind a mai napig. A Gyulafehérvári Főegyházmegyében jelenleg nincs minoriták által adminisztrált egyházköztség.

A nagyenyedi plébánia és rendház iratanyagát a kolostor padlásterében őrizték rendezetlenül, de jó állapotban, melyet 2004. szeptember 15-én szállítottunk be az érseki levéltárba, és a rá következő esztendőben rendeztünk.⁴ A tanulmányunkban ismertetett pecsétke e levéltári forrásokon találhatóak.

¹ *Léstyán Ferenc*: Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai. II. k. Kolozsvár, 1996. 114–117.; *Rácz Emese*: Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya. (Szerk. Monok István.) Bp.–Kolozsvár, 2009. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 3.) VII.

² A magyarországi minorita-rend névtára az 1882/3 évről. Arad, 1882. 30.; A magyarországi minorita-rend névtára az 1896–97. tanévről. Arad, 1897. 41–43.; A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben. Gyulafehérvár, 2000. 61–62.; *Rácz Emese*: i. m. VIII–IX.

³ *Szilágyi Farkas*: Nagyenyed pusztulása 1849-ben. Nagyenyed, 1891. 93.; *Rácz Emese*: i. m. IX.

⁴ A levéltár jegyzékéhez ld. *Bernád Rita*: Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium. Gyulafehérvár–Bp., 2009. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak, 3.) 90–96.

Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231)

A magyar szentek kétségkívül legnépszerűbb alakjának, Erzsébetnek⁵ a tisztelete rendkívül hamar elterjedt egész Európában, leglelkesebb terjesztői a ferencesek voltak, akik saját szentjüknek tekintették őt. A Marburgban letelepített Német Lovagrend jelentős mértékben hozzájárult a szent tiszteletének terjesztéséhez és népszerűsítéséhez. Erzsébet tiszteletét széles körben Magyarországon is a ferencesek, valamint a klarisszák terjesztették. Művészeti ábrázolásokon a következőképpen jelenítették meg: fiatal nő fejedelmi öltözetben, egyszerű özvegyi ruhában, fátyollal vagy Assisi Szent Ferenc harmadrendjének öltözetében (kötélöves szürke ruhában, fehér fátyollal). Attribútumai közé tartozik a könyv, templommodell (a marburgi Szent Erzsébet-templomé, ahová eltemették), jogar, rózsák, kenyér, kenyérfosar, halak, gyümölcs, tál, kanál, kehely, korsó vagy kanna, ruhák, pénzdarabok, fésű, koldusok és leprások, egyes korona vagy a hármaskorona (hajadonként, hitvesként és özvegyként tanúsított szent életmódjáért).⁶

Szent Erzsébet királyi származására utaló öltözéke, a jogar és az egyes korona, a koldus, az alamiznaadás jelene, a rózsák, a könyv egyaránt megjelennek a tanulmányunkban is tárgyalt pecsétképeken. Néhány ábrázoláson feltűnik az örök élet győzelmére (az üdvösségre) utaló olajfaág, amelyet rendszerint jobbáiban tart, valamint a rózsafüzér.

Szent Erzsébet patrocíniuma az erdélyi/gyulafehérvári főegyházmegyében

A középkorban Alvinc, Aranyosgerend, Bánffyhunad, Beszterce, Doboka, Harangláb, Medgyes (kápolna), Nagyalambfalva, Nagyszében, Szamosfalva, Szászváros, Szebenrécs, Székelyszenterzsébet, Szentmihálykő, Tibód és Tótfalud településeken említik Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templomokat és kápolnákat.⁷ Mező András középkori patrocíniumokkal foglalkozó műveiben a felsoroltakon kívül még Alsógárd, Brassó (ispotály), Kolozsvár (ispotálytemplom) és Vidrátszeg erdélyi egyházmegyébe eső településeket is említi.⁸ Erzsébet kultuszának gyors terjedését bizonyítja, hogy a középkori Magyarországon több mint 70 templom és kápolna létesült, amelyet a tiszteletére szenteltek. Ezek közül 21-nek a toponímiájában is megtalálható az Árpád-házi szent neve.⁹

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség területén ma tizenöt templomnak és kápolnának a védőszentje Árpád-

házi Szent Erzsébet: Erzsébetváros (örmény katolikus templom), Földvár, Gyergyóhodos, Kézdivasmar, Kommandó, a kőhalmi állomás kápolnája, Marosvásárhely V. plébánia-temploma (Meggyesfalva), Nagyenyed, Nagyalambfalva, Nagyszében külváros (Lázáret), Szamosfalva, Szászváros, Székelylengyelfalva, Tarhavas és Úzvölgye. E kultikus helyeken kívül még öt intézmény (iskola, diák- és öregotthon) viseli az egyházmegyében nevét.¹⁰

A nagyenyedi minorita rendház pecsétjei

Az erdélyi egyházmegyében az egyházközségek hivatali pecsétjeinek használatát a helyi lelkészek személyi (gyűri) pecsétjei előzték meg. A katolikus restauráció (1715) előtti időszakból alig maradtak fenn a római katolikus egyházi intézményeknél pecsétnyomók. Ez a tény a 160 évig (1556–1715) püspök nélkül maradt egyházközségek meggyengült pasztorációs korszakának a rovására írható. Az erdélyi főkoronásnök a 19. század elején – a helytartótanács pecsétnyomókkal kapcsolatos rendeleteinek mintájára – a levelek pecsételésének módját is szabályozta, utasításokat adott a helyi hatóságok részére ebben a tekintetben.

Az 1807. és az 1812. évi, a helytartótanácséhoz hasonló guberniumi rendelkezés közvetett módon az egyházi felekezet intézményeit is érintette.¹¹ Az eddig vizsgált római katolikus egyházközségi pecsétek arról tanúskodnak, hogy a 18. században és a 19. század első évtizedeiben használatos plébánosi gyűri pecséteket a 19. század harmadik évtizedétől, de leginkább a század közepe táján váltotta fel plébániahivatali pecsétnyomó.

A Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség területén Haynald Lajos püspök 1854. január 28-án kelt leiratában rendelkezett a plébániai hivatalos pecsétnyomók használatát. Papjainak széküldött körlevelében kéri, hogy az egyházközségi ügyviteli iratok kiállításánál helyettesítsék az addig használatos személyes pecsétnyomókat hivataliakkal. Ugyanekkor előírja a pecsétábrázolást is, kéri, hogy véssék a pecsétmezőbe a templom védőszentjét, a pecsét körirata (*perigraphum*) pedig „*Sigillum Parochiae NN ad Sanctum NN*” legyen.¹²

A plébániaként is működő rendházak esetében kettős pecsétnyomóval van dolgunk. Nagyenyed első egyházközség-hivatali pecsétjét 1830-ban készítették. A nagyenyedi minoriták pecsétnyomóinak létezéséről nincs tudomásunk. Tény, hogy Mailáth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök 1914. évi rendelkezése alapján, a gyulafehérvári Batthyány Könyvtáron belül megszervezett egyházművészeti múzeum plébániai pecsétgyűjteményeibe sem került be Nagyenyedről származó pecsétnyomó. Ez a hiányosság talán azzal magyarázható, hogy a minorita kolostor akkori házfőnöke nem

⁵ Erzsébet életét a hazai szakirodalom részletesen ismerteti. Ezek közül a legátfogóbb Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp., 1997.; Bérczi Szaniszló: Magyarországi szent királylányok emlékezete. Bp., 2001.; Török József: A magyar föld szentjei. Bp., 1991.; Gecser Ottó: Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a középkori Európában. *Vigília*, 72, (2007) 490–497.; Szentek lexikona. (Szerk. Clemens Jöckle.) Bp., 1994. 84.; A szentek élete. (Szerk. Diós István.) Bp., 1983.; <http://www.katolikus.hu/szentek/>.

⁶ A keresztény művészet lexikona. (Szerk. Jutta Seibert.) Bp., 1986. 84.; i. m. (Szerk. Clemens Jöckle.) 86–87.

⁷ Vö. *Lestyán Ferenc*: i. m. I–II. k. Kolozsvár, 1996.

⁸ *Mező András*: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 74–83.

⁹ *Uő*: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp., 1996. 73–74.

¹⁰ Vö. A Gyulafehérvári Főegyházmegye millenniumi sematizmusa. (Szerk. Zsebe Márta–Knecht Tamás.) Kolozsvár, 2010.

¹¹ *Pál-Antal Sándor*: Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig. Marosvásárhely, 2004. 205.

¹² Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: GYFL), Püspöki Iratok: 174/1854.

a püspök joghatósága alá tartozott, hanem az aradi minorita tartományfőnökség alá.

A nagyenyedi minorita rendház külön rendi- és plébániahivatali pecsétet is használt. Rendi pecsétje a plébánia alapítását követően, 1730-ban közvetlen használatba lépett. Az első plébániahivatali pecsétjére 1838-ból van példánk, amelyet az anyakönyvi másodpéldányokon azonosíthattunk.¹³ Ez a pecsét tulajdonképpen a 19. század harmadik évtizedétől az egyházmegyeszerte egységesen megjelenő önálló plébániahivatali pecsétek sorába írható.

A nagyenyedi minorita rendház és plébánia levéltárának anyagai közül a gazdasági állag nyújtja a legtöbb adatot a pecséteket illetően, ebből is a számadáskönyvek, amelyeket bizonyos időközönként jóvá kellett hagyatni, a hitelesítésre, a hitelességre ezért is fektettek nagyobb hangsúlyt.

Az alábbiakban négy, jó minőségű pecsétképeket is tartalmazó levéltári forrást ismertetünk, amelyek a nagyenyedi plébánia levéltári anyagában található Gyulafehérváron.¹⁴

Számadáskönyv 1729–1747¹⁵

A kötet 1729-ben nincs lepecsételve. 1730. december 17-től megjelenik a mandula alakú ostyapecsét. 1733 februárjában még ez a pecsét volt használatos, aztán 1733. szeptember 10-től már ovális pecsétet használtak, szintén papírfelzettel. Ugyanebben a kötetben 1732. június 2-án a rend címerét ábrázoló pecséttel pecsételnek (28×24 mm), az aláíró és egyben pecsételő is a számadás-felügyelő (*rationum revisor*), aki minorita szerzetes. A rendi pecsétábrázolás a ferencesek címeréből ismeretes: felhőkből kinyúló keresztbe tett kezek (egyik meztelen, a másikon ferences talár), fölötté kereszt. Hasonló pecsétképet mutat, de újított rendi pecséttel (30×27 mm) az 1744. április 21-i pecsét. A kötetben összesen három mandula alakú, 3 rendi és 10 ovális pecsét található.

Számadáskönyv 1757–1831¹⁶

Ebben a levéltári kötetben 36 hivatali ovális pecsétet találunk és egy személyit, Török Damascenus tartományi megbízottát (*commisarius provincialis*) 1822. július 10-én. A 24×22 mm ovális pecséten csücsköstalpú pajzsban „D” monogram látható, fölötté Szentlélek-szimbólum (háromszögben szem, körülötté sugarak) és a „*Deus providebit*” felirat.

Számadáskönyv 1831–1881¹⁷

A számadáskönyv hitelesített oldalai arra engednek következtetni, hogy 1845-ig az említett ovális alakú papírfelzetes pecsét volt használatban. 1859–1864 között ugyanannak a pe-

csétnyomónak a tintalenyomatával találkozunk, majd 1871-től új pecsétnyomót ismerhetünk meg, innentől kezdve vörös viaszlenyomatban.

Számadáskönyv 1851–1887¹⁸

Pecséthasználattal tekintetében az előző kötetben szereplő megjelenítést folytatják. 1885-től ugyanannak a pecsétnek a vörös viaszlenyomatával találkozunk.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a nagyenyedi minoriták pecséthasználatában hivatali képviselőket, funkciójukat tekintve, három pecsétfajtát különböztetünk meg: rendtartományi, rendházi és plébániai közös, valamint csak plébániai pecséteket. A rendtartományi pecsétekkel általában a tartományfőnök (*minister provincialis*) aláírása mellett találkozunk. A rendházi és plébániai pecséteket a házfőnök alkalmazta, a 19. század utolsó évtizedeitől vált gyakorivá és állandósult használata. Az elkövetkezendőkben ezt a három fajta pecsétet mutatjuk be: a rendtartományit, az együttesen rendházi- és plébániait, valamint az egyházközségét.

1. a. kép

¹³ GYFL, Anyakönyvi Másodpéldányok: Nagyenyed 1828–2009.

¹⁴ GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyvek 1729–1887. (1. doboz, 3. doboz)

¹⁵ GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1729–1747. (1. doboz)

¹⁶ GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1757–1831. (1. doboz)

¹⁷ GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1831–1881. (3. doboz)

¹⁸ GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1851–1887. (3. doboz)

1. Rendtartományi pecsétek

a.) 1730–1733. Mandula ostyapecsét. 43×32 mm. A pecsétképen Árpád-házi Szent Erzsébet egészalakos ábrázolását látjuk hosszú palásttal takart ruhában, térdmagasságánál párkány. Behajlított bal karjában háromágú leveles koronát tart, leengedett jobb kezében rózsafüzért. Feje körül dicsfény.¹⁹

A pecsét körirata: S(IGILLUM) PROV(INCIAE) S(ANC-TAE) ELISAB(ETHAE) HUNG(ARIAE) S(ANCTI) FRAN-C(ISCI) MIN(ORITARUM) OR(DINIS) CONVE(NTUALIUM).

1. b. kép

b.) 1733–1871. Ovális ostyapecsét. 26×23 mm. A pecsétképen az előzőhöz hasonlóan a rendtartomány védőszentje, Árpád-házi Szent Erzsébet látható háromnegyed alakos megjelenítésben. A védőszent vállát és fejét hosszú palást takarja. Behajlított bal karjában háromágú leveles koronát, leengedett jobb kezében rózsafüzért tart. Fején háromágú nyitott leveles korona. Feje körül glória.²⁰

¹⁹ A pecsét a következő jelzetű kötetekben tűnik fel: GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1729–1747. (1. doboz)

²⁰ A pecsét a következő jelzetű kötetben tűnik fel: GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1729–1747 (1. doboz), számadáskönyv 1757–1831 (3. doboz).

A pecsét körirata: SIG(ILLUM) PROV(INCIAE) S(ANC-TAE) ELISAB(ETHAE) HUNG(ARIAE) MINOR(ITA-RUM) CONV(ENTUALIUM).

2. a. kép

2. b. kép

c.) 1876. Ovális viaszpecsét. 30×25 mm. A pecsétképen Szent Erzsébet félalakos ábrázolása jelenik meg, ruháját palást borítja, jobbra hajtott fején korona. Jobb kezében (olajfa)ágot, behajlított bal kezében könyvet (Szentírást) tart.²¹

A pecsét körirata: SIG(ILLUM) PROV(INCIAE) S(ANC-TAE) ELISAB(ETHAE) HUNG(ARIAE) MIN(ORITA-RUM) CONV(ENTUALIUM).

²¹ A pecsét a következő jelzetű kötetben tűnik fel: GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, számadáskönyv 1831–1881 (3. doboz).

3. kép

d.) 1881–1890. Ovális tintalenymat négyszög alakú papírfelzeten. 30×25 mm. A védőszent alakját nyakánál összefogott palást takarja, derekán díszes öv. Fején hatágú nyitott korona, feje körül glória. Jobb kezében (olajfa)ággat tart felfele, behajlított bal kezében könyvet (Bibliát) és rózsafüzért. A körirat a pecsétkép körüli ovális medalionban található.²²

A bélyegző körirata: SIG(ILLUM) PROV(INCIAE) S(ANCTAE) ELISAB(ETHAE) HUNG(ARIAE) MIN(ORITARUM) CONV(ENTUALIUM).

4. kép

²² A pecsét a következő jelzetű kötetben tűnik fel: GYFL, Nagyenyedi Plébánia Iratai: gazdasági iratok, kiadások jegyzéke 1879–1892 (3. doboz)

e.) 1890. Ovális tintalenymat. 35×30 mm. A védőszent ábrázolása az előző bemutatással megegyezik, a pecsétkép ovális keretelése azonban hiányzik.²³

A bélyegző körirata: SIG(ILLUM) PROV(INCIAE) S(ANCTAE) ELISAB(ETHAE) HUNG(ARIAE) MIN(ORITARUM) CONV(ENTUALIUM).

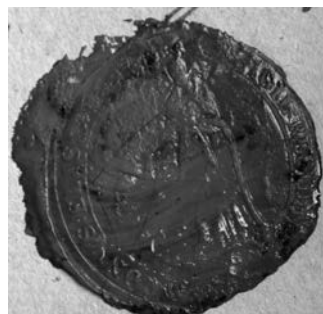

5. kép

2. Rendházi és plébániai pecsétek

a.) 1830–1838. Kerek viaszpecsét. 30 mm. A pecsétképen a védőszent és egy félszeg koldus jelenik meg. Szent Erzsébet teljes alakban, állva a pecsétkép bal oldalán helyezkedik el hosszú ruhában, feje körül dicsfény, jobb kezét a koldus felé tartja. A lábainál térdeplő koldus bal kezében mankóval, jobb kezét alamizsna után nyújtja.²⁴

A pecsét körirata: SIGIL(LUM) RESID(ENTIAE) ... CONV(ENTI) S(ANCTAE) ELIS(ABETHAE) 1830.

6. kép

²³ Uo.

²⁴ A pecsét a nagyenyedi anyakönyvi másodpéldányok 1830–1838 közötti adatlapjain található.

b.) 1850–1907. Ovális viaszpecsét. 35×30 mm. A pecsétképen két alak jelenik meg: Szent Erzsébet és egy félszeg koldus. A védőszent teljes nagyságú, álló alakja a pecsétkép bal oldalán helyezkedik el hosszú ruhában, feje körül dicsfény, jobb kezét a koldus felé nyújtja, bal vállán jogart tart. Lábainál koldus térdepel bal kezében mankóval, jobb kezét alamizsna után nyújtja.²⁵

A pecsét körirata: SIG(ILLUM) RES(IDENTIAE) ET PAR(OCHIAE) N(AGY) ENYED ORD(INIS) MIN(ORITARUM) CONV(ENTUALIUM) 1830. Ezzel a pecsétváltással tintalenyomatban, 1907-ben is találkozunk.

7. kép

3. Plébániai pecsétek

a.) 1872–1924. Egyszerű feliratos kerek bélyegző. 35 mm. A bélyegző alján két keresztbe tett palmaág fogja közre a bélyegző feliratát: SIGIL(LUM) ECCL(ESIAE) ROM(ANO) CATH(OLICAE) N(AGY) ENYED 1872. A felirat első két szava félkörívben, a többi vízszintesen helyezkedik el három sorban egymás alatt.²⁶

8. kép

²⁵ A pecsét a nagyenyedi anyakönyvi másodpéldányok 1850–1907 közötti adatlapjain található.

²⁶ A pecsét a nagyenyedi anyakönyvi másodpéldányok 1872–1924 közötti adatlapjain található.

b.) 1924–1941. Kerek bélyegző. 33 mm. A védőszent, Árpád-házi Szent Erzsébet hosszú köpenyben jelenik meg derékig ábrázolva, bal kezével felhúzott köpenye ölében rózsákat tart. Behajlított jobb kezében egy rózsát fog. Hosszú haja kiengedve, fején nyitott korona, feje körül dicsfény látható.²⁷

A bélyegző körirata: S(ANC)TA ELISABETH PATR(ONA) ECCL(ESIAE) CATH(OLICAE) O(RDO) M(INORITARUM) C(ONVENTUALIUM). +AIUD 1727 NAGYENYED+.

9. kép

Nagyenyed eredeti pecsétnyomóiról, amint azt már említettük, nincs tudomásunk. Használton kívül helyezésükkor valószínűleg megsemmisítették őket vagy elkallódtak. A tapasztalat sajnos azt bizonyítja, hogy kevés az olyan egyházközség, ahol ötven évnél régebbi pecsétnyomót őriznének. A pecsétképeket a plébánia levéltári anyagából ismerjük, valamint a püspöki levéltár anyakönyvi másodpéldány gyűjteményéből.

A templom és a rendház védőszentjének, Szent Erzsébetnek a különböző megjelenítései pecsétnyomókon az erdélyi egyházközségi pecsétek képi gazdagságát példázzák. Jelen írásunk az egyházi szfragisztika elhanyagolt területére, az újkori testületi pecsétekre irányítja a figyelmet. A jövő feladata a többi Árpád-házi szenteket ábrázoló plébániai pecsétek felkutatása és bemutatása.

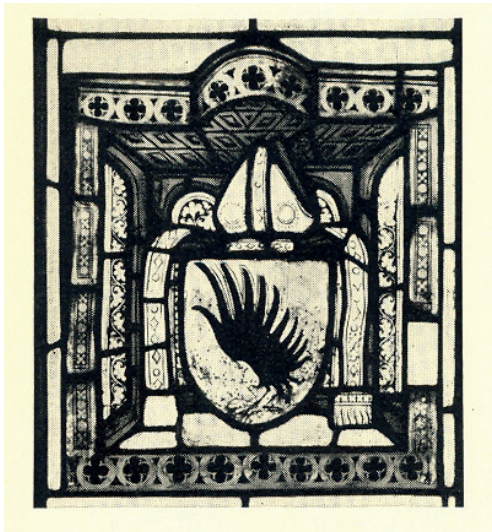
²⁷ A pecsét a nagyenyedi anyakönyvi másodpéldányok 1924–1941 közötti adatlapjain található.

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA
Kanizsai János esztergomi érsek korabeli portréja és címere Bázélban

Bázél egykori karthauzi kolostorának templomában, a mai Waisenhauskirchében, három magyar vonatkozású, 15. század eleji színes üvegablak maradt fenn. Magyarországon ezekről első ízben Verzár Frigyes (1886–1979) orvos-fiziológus adott hírt a Debreceni Szemlében, 1931-ben.¹ Verzárt 1930-ban hív-

A debreceni folyóiratból és a korábbi német nyelvű közleményből kiderül, hogy a három üvegablak egyike Szent László királyt ábrázolja palástban, országalmával, bárdal és a hármalmon álló kettőskeresztes, magyar címerrel (123 × 48 cm). A király fejét körbefogó glória felirata: *Ladislaus rex*

1–2. kép: Kanizsai János címere C. H. Baer 1941-es könyvében és mai állapotában

ták meg a bázeli egyetemre, hogy az ottani élettani intézetet vezesse.² Képekkel is illusztrált közleménye adataiban Rudolf Friedrich Burckhardt 1916-ban megjelent, alapos tanulmányára támaszkodott.³

Ungariae. A másik üvegablak egy pásztorbotos, püspöksüveget viselő, imádkozó férfiút ábrázol, mégpedig portrészzerűen kidolgozott armással (74,5 × 48 cm). A harmadikon pedig díszes keretbe helyezett, a tetején püspöksüveggel fedett pajzson fehér mezőben jobbra forduló, fekete szárnyú saslábat ábrázoló címer látható (45 × 45 cm).

A bázeli állami levéltárban őrzött, középkori adományozó könyv (*Wohltäterbuch der Karthause*, Basler Staatsarchiv, 1. b. fol. 249) azt bizonyítja, hogy az eredetileg a csigalépcsőnél elhelyezett festett üvegablakokat János esztergomi érsek rendelte meg: „III. reverendissimus pater dominus Johannes Archiepiscopus Strigoniensis de Ungaria dedit XX florenos pro fenestra vitrea prope cocleam.” A címer alapján is azonosítható megrendelő tehát az Osl nemzetségbe-

¹ Verzár Frigyes: Régi magyar vonatkozások Bázélben. *Debreceni Szemle*, 5 (1931) 310–314.

² Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. (Főszerk. Kenyeres Ágnes.) Jav., átdolg. kiad. Bp., 1994. 956–957.

³ Rudolf Friedrich Burckhardt: Die gotischen Glasgemälde der ehemaligen Karthäuserkirche, jetzigen Waisenhauskirche zu Basel. *Jahresberichte und Rechnungen des Vereins für das Historische Museum und für Erhaltung baslerischer Altertümer und der Kommission zum historischen Museum*, Jahr 1915. Basel, 1916. 18–27.

3–4. kép: Kanizsai János üvegablak ábrázolása az 1941-es publikációban és mai fényképen

5–6. kép: Szent László üvegablak ábrázolása az 1941-es publikációban és mai fényképen

li Kanizsai III. János (1350 k.–1418. május 30.) esztergomi érsek volt, aki 1387–1418 közt ült az érseki székben. Az ablakok keletkezési ideje 1418-ra tehető, amikor Kanizsai János részt vett a konstanzi zsinaton. Az érsek címere Ulrich Richental *Concilienbuch*-jének kéziratában, majd 1483-ban kiadott nyomtatott változatában is, hasonló formában és színezéssel szerepel.⁴ A Szent Lászlót ábrázoló üvegablak ikonográfiai jellegzetességei alapján valószínű, hogy mindhárom üveggépet Magyarországról hozott rajzok alapján készítették.

A most bemutatott műtárgyak sem a magyar művészettörténeti munkákban, sem a Szent Lászlóról szóló könyvekben nem szerepelnek. Nem említik őket a magyar útikönyvek sem. 1941-ben jelent meg Cusimir Hermann Baer hatalmas munkája – a Bázeli és a hozzá tartozó kanton művészeti emlékeit bemutató monográfia –, amelynek egyik kötete nagy részletességgel mutatta be a Rajna túlpartján fekvő városrészt, Kis-Bázeli egykori karthauzi templomát, többek közt az ottani magyar emlékeket.⁵ A fekete-fehér képekkel gazdagon illusztrált szakkönyv a budapesti Egyetemi Könyvtárba is eljutott, ám láthatólag ez sem került hozzáértő kutató kezébe.⁶ A bázeli üvegablakokról, évtizedekkel később, csupán az emigráns Cs. Szabó László (1905–1985) emlékezett meg – vélhetőleg éppen Verzár Frigyes beszámolója nyomán – egyik 1965-ben, a

⁴ Ulrich Richental: *Concilienbuch mit Holzschnitten*. Augsburg, 1483. 126.

⁵ Cusimir Hermann Baer: *Die Kartause in Klein-Basel*. In: *Die Kunstdenkmäler des Kantons Basel-Stadt*. Band III. Basel, 1941. 449–594.

⁶ Egyetemi Könyvtár, Gd 4 r 731.

7. kép: A karthauziak egykori templomának belseje, az apszis középső ablakán a Kanizsai János esztergomi érsek által készített három üvegfestménnyel

BBC magyar műsorában elhangzott előadásában. „Csé” bázeli esszéjét Kántor Lajos a *Kortársban* idézte fel 2005-ben.⁷

A három magyar vonatkozású üveglak fekete-fehér reprodukcióihoz a fent említett folyóiratokban, illetve a bázeli művészettörténeti monográfiában tudtam hozzájutni, majd rövid magyarázattal az *Irodalomismeret* című régi magyar irodalmi folyóiratban – a főszerkesztő, Kovács Sándor Iván professzor jóvoltából – 2005-ben volt módomban közölni őket.⁸ A színes fényképek Bázeltől való megszerzéséért Pataki Zita Ágotát, a lipcsei egyetem művészettörténeti intézetének tudományos munkatársát illeti köszönet. Ezek a 2007-ben birtokomba került digitális képek némi eltérést mutatnak a korábban megismert reprodukciókhoz képest. Az üveglakok

⁷ Kántor Lajos: Csé, a Kolozsvár–Bázel–London tengelyen. *Kortárs*, 2005. június: 72–73.

⁸ Szentmártoni Szabó Géza: Cs. Szabó László és a XV–XVI. századbeli magyar emlékek Bázeltől (Szent László, Kanizsai János, Szegedi Kis István). *Irodalomismeret*, 16 (2005) 4. sz. 27–29.

8. kép: A karthauziak kis-bázeli kolostora és temploma Merian metszetének részletén (Frankfurt, 1614. Közli C. H. Baer idézett monográfiája)

ólomkeretének mintázata ugyanis nem egyezik meg rajtuk, helyenként pedig a restaurátori kiegészítések nyomai is kivehetőek a fényképek összevetésekor. A hosszú időre a Historisches Museumba került üvegeképeket újabban visszavitték a templomba, ám nem eredeti helyükre, hanem az apszis középső ablakára helyezték fel mindhármat. Talán megerősítésük érdekében töltötték ki az üres részeket kis rombusz alakú ólomkeretekkel. A választ a helyszínen vizsgálódó magyar művészettörténészeknek kellene megadniuk a továbbiakban.

A fentiekben felsorolt három műtárgy közül a címeres üvegekép kiegészítésnek szánjuk Körmendi Tamás *Turulban* megjelent, Kanizsai János címerét is tárgyaló írásához.⁹ A hajdani esztergomi érsek által készített Szent László-üvegeképet az *Athleta Patriae* ikonográfiájában kellene végre a legkorábbi ábrázolások közé beiktatni.¹⁰ Kanizsai János egész alakos képe pedig bekerülhetne az esztergomi érsek arcképcsarnokába, ahol mindaddig nem szerepelt.¹¹

⁹ Körmendi Tamás: Az Osl nemzetség címerkészítései a középkorban. *Turul*, 83 (2010) 3–24.

¹⁰ Szentmártoni Szabó Géza: „Az Szent László koronája, úgy tetszik, hogy az kegyelmed ládájában vagon” (Jegyzetek Naprágyi Demeter leveléhez). In: „Vállal magasb mindeneknél” A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai. Győr, 2007. június 25–27. *Arrabona – Múzeumi Közlemények*, 46 (2008) 1. sz. 391–401. (A Szent Lászlót ábrázoló üveglak színes képének közlésével.)

¹¹ Esztergomi érsek 1001–2003. (Szerk. Beke Margit.) Bp., 2003. 196–200.

PÉTERFI BENCE

Egy középkori címereslevél 20. századi vándorútja

A napjainkban örömteli módon gyarapodó digitális gyűjtemények nemcsak mindeddig ismeretlen, hanem olykor régóta lap-pangó iratokkal is megörvendeztetik a kutatókat. Az alábbi, rövid tudósítás apropóját egy ilyen, hosszú ideig ismeretlen helyen lévő oklevél adja.

A magyar középkorkutatás számára Zsigmond királynak a Vajdaiak vagy más néven Jánokiak számára kibocsátott, 1431. november 1-jén Feldkirchben (ma Ausztria) kelt címereslevelét több mint egy évszázada fedezte fel és tette közzé a jeles heraldikus, Csoma József.¹ Röviden szólt magáról az oklevélről, annak heraldikájáról, közölte latin szövegét, valamint egy családfát is összeállított. Az utóbbi igen pontatlanul sikerült.² Jól látszik, hogy érdeklődését elsősorban a Hontpázmány nemzetség címere keltette fel, a tanulmány felét ennek a kérdéskörnek a tárgyalása teszi ki.

Ekkoriban Csoma tulajdonában volt a szóbanforgó oklevél. Mivel mind e történész, mind pedig a Vajdaiak–Jánokiak abaúji illetőségűek, nem elképzelhetetlen, hogy az 1740 körül fiágon kihalt³ család valamelyik nőági örökösétől jutott a tudós heraldikus birtokába a címereslevél. Nem tudni, hogy a publi-

kálás után meddig maradt a tulajdonában (talán egészen 1917-ben bekövetkezett haláláig). Annyi mindenesetre biztos, hogy Ernst Lajos ügynökeinek a figyelmét ez a darab is felkeltette, és hamarosan a neves műgyűjtő tulajdona lett. Mint ismeretes, Ernst halála (1937 áprilisa) után a gyűjtemény egy részét a Magyar Országos Levéltár vásárolta meg, a másik, megvásárolni nem kívánt részt – a középkori okleveleket teljes egészében – mikrofilmre vették. Ez utóbbi történt címereslevelünkkel is.⁴

Az Ernst-hagyaték árverésén vagy áttétek révén került nem sokkal ezután Eszlár István tulajdonába több irat – többek közt a Vajdaiak oklevele is. A tulajdonos a Rákosi-korszak viszonyai közepette az akkori Fővárosi Levéltárban 1951. június 16-i hatállyal öt évre letétbe helyezte 44 darabból álló gyűjteményét. Ekkor egy újabb mikrofilmzés során ismét rögzítették az oklevelet, amely változatlanul jó állapotban volt.⁵ 1954-ben Eszlár István elhunyt, hozzátartozói az öt év eltelte után többször kérelmezték a levéltárnál, hogy a letétbe helyezett iratokat szolgáltatassák vissza nekik. Minderre végül 1960 decemberében került sor.⁶ A letét darabjai közt két középkori címereslevél is volt, amelyek a Mohács előtti – ha nem éppen az egész – együttes legértékesebbjeinek tarthatók. Az egyik napjainkban már a Magyar Országos Levéltár állományában található,⁷ a másik, azaz a Vajdaiak armálisa – a többi középkori oklevélhez hasonlóan – ismeretlen helyre került.

Az egyre bővülő, jelenleg tíz ország kisebb-nagyobb gyűjteményének több mint 220 ezer oklevelét magában foglaló *Monasterium* projektnek⁸ köszönhetően egy nem várt helyen sikerült a dokumentum nyomára bukkanni. Az osztrák tar-

¹ Csoma József: Vajday György czímerlevele és a Hunt-Pázmán nemzetség czímere. *Turul*, 8 (1890) 112–120. – A címereslevélre ld. még: Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. *Művészettörténeti Értesítő*, 6 (1957) 277–278., 290.; Dénes Radocsay: Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen. [Teil I] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 5 (1958) 333–335., 354–355.; Nyulásziné Straub Éva: Mohács előtti címereslevelek. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* (Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva.) Bp., 2005. 252. 81. sz.

² Engel Pálnak köszönhetően rendelkezünk egy modernebb változattal. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.* H. n. [Bp.] 2003. Hontpázmány nem 1.: 1. tábla: Vajdai (Jánoki) c. tábla – Engel nem hasznosította a címereslevél adatait, vázlatába hibák csúsztak. Világosan látszik az általa idézett források (különösen Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL], Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 42494. [1391], DL 43831. [1430], DL 44308. [1441]) és a jelen oklevél alapján, hogy Vajdai Bertalannak valójában (legalább) négy fia lehetett: Mihály, Egyed, Gergely és a csak 1391-ben említett Miklós. Mihálynak két fia volt, György (a „főkedvezményezett”), illetve testvére (*frater carnalis*), László. Egyednek három fiát említik a források: Lászlót, Mihályt és egyszer egy János nevű fiút is. Gergelynek két fiáról, Tamásról és Pálról szólnak az oklevelek. A negyedik fivéről, Miklósról és utódairól az egyetlen említésen túl semmi nem ismeretes. – A Magyar Országos Levéltár középkori okleveleit az interneten elérhető adatbázis segítségével használtam: <http://mol.arcanum.hu/dldf/>. (2011. okt. 5.)

³ Vö. Csoma J.: Vajday György i. m. 115.

⁴ DL 105245. – Az Ernst-gyűjtemény középkori okleveleire: Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára. I. [rész:] A gyűjtemény kialakulása. *Levéltári Közlemények*, 40 (1969) 317.

⁵ MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 285517. – Az öt (átrásokkal együtt hat) középkori oklevél közül egy kivételével (DF 285518.) mindegyik darab az Ernst-gyűjteményből származott: DL 105238. = DF 285516., DL 105249. = DF 285519., DL 105255. = DF 285520.

⁶ Az egész ügyre: Budapest Főváros Levéltára, VIII. 3801.: 25. tétel (304/1951). – Ezúton is köszönöm Horváth J. András főlevéltárosnak (BFL), hogy segített az azóta megszűnt fond történetét felderíteni, és előkereste számomra az ügyiratot.

⁷ DL 105238. – Vö. még: Nyulásziné Straub É.: Mohács előtti címereslevelek i. m. 257. 214. sz.

⁸ *Karl Heinz*: A Monasterium projekt – www.monasterium.net. *Levéltári Szemle*, 55 (2005) 2. sz. 3–13. – A számadatra ld. <http://monasterium.net/> (2011. okt. 5.).

Vorarlberger Landesarchiv, Urkunde Nr. 8979. Fényképmásolata: DL 105245.

tományi levéltárak közül a Vorarlbergi Tartományi Levéltár (*Vorarlberger Landesarchiv*) több ezer darabból álló oklevélsorozatából került elő ismét a több évtizede lappangó darab. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a második mikrofilmzés óta eltelt időben nem érte semmiféle komolyabb sérülés az oklevelet. Sorsáról annyi tudható, hogy 1992 júniusában a levéltár a neves, bécsi Antiquariat Gilhoferben jutott hozzá a becses szerzeményhez.⁹

A régi-új címereslevél minden túlzás nélkül a vorarlbergi levéltár anyagának kevés magyar vonatkozása közt az egyik legjelentősebb emlékeknek tekinthető, amely az internetnek és a digitalizálásnak köszönhetően immár otthonról a nap bármelyik szakában színesben is tanulmányozható.

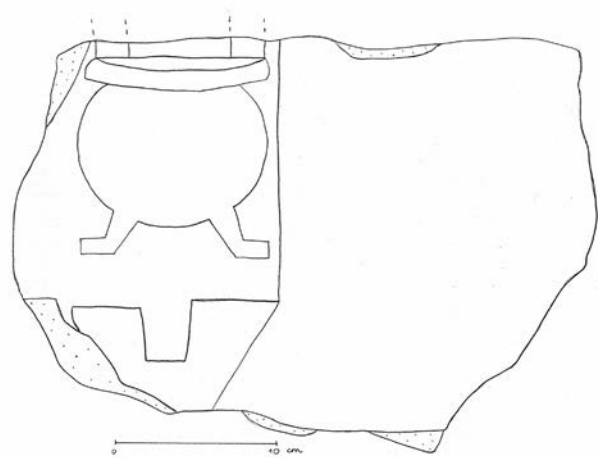
⁹ Vorarlberger Landesarchiv, Urkunde Nr. 8979. Vö. <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/AT-VLA/ohneHerkunftsangabe/8979/charter?q=1431> (2011. okt. 5.) – Hálásan köszönöm a Vorarlberger Landesarchiv munkatársának, Manfred Tschaiknernek a tájékoztatást. – Megjegyzem, a vétel talán az indokolhatta, hogy a keltezési hely, Feldkirch a mai Vorarlberg tartományban található.

POLGÁR BALÁZS
Grape-alakos sírkőtöredék Visegrádról

A *grape* a középkori Európában széles körben elterjedt, agyagból vagy bronzból készített, gömbszerű testű, háromlábú, általában főzésre használt edénytípus. A grapék ugyanakkor hosszú ideig alig ismert részét képezték hazánk középkori asztali edénykultúrájának.¹ Az 1999 és 2009 közti visegrádi városi ásatásoknak köszönhetően három újabb töredékkel gazdagodott a magyarországi kutatás.²

Ez az edénytípus német területeken különböző társadalmi rétegből származó személyek végrendeleteiben szerepelt, továbbá számos középkori lakomát, konyhát bemutató, illetve háztartási eszközöket felvonultató nyugat-európai ábrázoláson is megfigyelhető. A városi polgárság végrendeleteinek tükrében megállapítható, hogy a fémből készült grapék reprezentációs célokat is szolgáltak, és fontos részét jelentették a német városi polgárság anyagi kultúrájának. Így háromlábú bronzedények nem egy esetben jelentek meg német városi polgárok címereiben. Manfred Rech a brémai városi polgárok címereinek vizsgálata során a Dreye, a Gröpelingen és a Walle család címerében figyelt meg grape-ábrázolást. A Gröpelingen család címere különösen érdekes, mivel ebben az esetben névcímert alkotnak az aranyról ezüstbe forduló mezőben ábrázolt, fekete színű fémedények.³ Grape-alakos címerábrázolásra a középkori Magyarország területéről idáig csupán Visegrádról ismerünk példát. A visegrádi Fő utca 73–75. sz. telek területén található templom⁴ régészeti kuta-

A grape alakos sírkőtöredék (A szerző rajza)

tása során látott napvilágot egy grape-alakos vörös márvány sírkő töredéke.⁵ A faragványt még a középkor folyamán elmozdították eredeti helyéről, és a szentélyrekesztő közelében – több további sírkőtöredékkel együtt – beépítették a padlóburkolatba.⁶ Legnagyobb hosszúsága: 35 cm, legnagyobb szélessége: 25 cm, legnagyobb vastagsága: 10 cm. A töredék bal oldalán látható címer részlet jelentős részét egy háromlábú fémedény alakja tölti ki, alatta pártázat részlete figyelhető meg (a pajzsmező szélét nem határolja éles körvonal, ám a címer részlet markánsan elkülönül a sírkő díszítetlen részének felületi síkjától). A töredék felső részén jól kivehető még az edény felfüggesztőfüleinek indítása. A sírkőtöredék keltező-

¹ Benkő Elek 2005-ben megjelent német nyelvű tanulmányában már felhívta a figyelmet egy bronzból készült, épen megmaradt szórvány leletre, amely az erdélyi Vargyas-patakból került elő (jelenleg a Székely Nemzeti Múzeumban őrzik). A Magyar Nemzeti Múzeumban szintén őrznek egy nyéllel ellátott, jó állapotban fennmaradt bronz grapét. – *Elek Benkő*: Mittelalterliche Bronzegegenstände aus Siebenbürgen. Probleme der Herkunftsbestimmung unter Berücksichtigung der Siebenbürger Sachsen. *Ungar-Jahrbuch* 27 (2004) 8.; *Zsuzsa Lovag*: Mittelalterliche Bronzegegenstände de Ungarischen Nationalmuseums. Bp., 1999. 108–109.

² A Szűz Mária ferences kolostor területén, de a kolostornál korábbi objektumokból egy oroszlanlábát és egy patás állat lábát formázó töredék, továbbá egy perem-, illetve oldaltöredék látott napvilágot. – *Polgár Balázs*: Két háromlábú bronz edénytöredék a visegrádi Mátyás Király Múzeum gyűjteményéből. *Folia Archaeologica* 54 (2011) 259–260.

³ *Manfred Rech*: Gefundene Vergangenheit-Archäologie des Mittelalters in Bremen. *Bremer Archäologische Blätter* (2004) Nr. 3. 197.

⁴ A Fő utca területén feltárt templom maradványainak azonosítása problematikus, egyelőre nem tisztázható, hogy a romok a Szűz Márai plébániatemplom vagy az Ágoston-rendi Szent László monostortemplom maradványai-e. A Szűz Mária plébániatemplomot 1327-ben, a Szent László

monostort 1414-ben említik meg először a források. A templom romjaira 1935-ben bukkantak rá, az 1950-es évek és a 2006. évi feltárások során egy északkelet-délnyugati tájolású, 60 m hosszú, 15 m széles, poligonális szentélyzáródású, tornyos templom képe bontakozott ki. – *Buzás Gergely*: Visegrád egyik középkori templomának feltárása. *Műemlékvédelem* 51 (2007) 1. sz. 43–54.; *Buzás Gergely–Mészáros Orsolya*: A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatása. *Magyar Sion* 44 (2008) 1. sz. 87., 89.

⁵ Őrzési helye: Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma (Visegrád), nyilvántartási száma: 2011.1.

⁶ *Buzás G.*: i. m. 43., 51.

sére egyelőre nincs lehetőség, hiszen másodlagos felhasználású kőfaragványként, ráadásul töredékesen került elő. A megtalált részlethez nem sikerült feliratos részt illeszteni, amely segítette volna a kelteztést vagy a címerrészlet azonosítását. A címeren látható edény tipokronológiai rendje sem adhat megfelelő támpontot a datáláshoz. A korábbinak tartott, gömbölyűbb testű grape-típusok ugyanis még jó ideig kimutathatók azután is, hogy már megjelentek a későbbi fajtájának tekintett, élesebb válltörésű változatok.⁷ A két edénytípus egymás mellett látható például Pieter Bruegel 1558-ban készült *Der Alchimist* című metszetén. Ugyanakkor hazai városi társadalomtörténeti kutatások és Visegrád középkori településtörténete alapján a sírkő aligha keltezhető a 14. századnál későbbre. A német analógiák alapján valószínűsíthető, hogy a grape-alakos sírkőtöredék egy német városi előkelő sírkövéből való. A középkori hazai városfejlődés fontos jellemzője, hogy a távolsági (külföldi) kereskedelemmel is foglalkozó, komoly vagyonnal rendelkező német és olasz kereskedőcsaládok csak átmeneti jelleggel, néhány generáció idejére telepedtek meg a magyarországi városokban, addig, amíg kellőképp meggazdagodtak.⁸ A Visegrádra vonatkozó középkori okleveles anyagban nem maradt fenn távolsági kereskedelmet űző városi polgárookra vonatkozó adat, ennek megfelelően alig képzelhető el, hogy tehetős német kereskedő azután telepedett volna meg Visegrádon, hogy a 14. század végén (a királyi udvar Budára való végleges átköltöztetését követően) a település gyors és markáns hanyatlásnak indult.⁹

Visegrádon nem jött létre jelentős gazdasági és politikai hatalommal rendelkező városi polgárság a középkor folyamán, a település Anjou-kori jelentőségét kizárólag rezidencia-városi mivoltának, az udvar jelenlétének köszönhette.¹⁰ A visegrádi ingatlanadásvételi szerződésekben nem maradt fenn klasszikus értelemben vett német patrícus családra vonatkozó adat, ezért a vizsgált sírkőtöredék a település Anjou-kori gazdaság- és társadalomtörténetének fontos emléke lehet. A cí-

merrészlet azonosítása a kutatás későbbi feladata, Manfred Rech kutatásai nyomán azonban joggal feltételezhető, hogy jelen esetben egy német etnikumú városi előkelő sírkövének részletéről van szó.

Beszédes tény, hogy 2006-ban a grape-alakos sírkőtöredék közvetlen közelében – szintén a padlóba beépítve, másodlagos felhasználású anyagként – egy újabb márvány sírkő egymással összeilleszthető részeire bukkantak a régészek. Ezt a sírkövet annak idején Lajos király ácsa: Tamás emlékére készítették, aki viszont alighanem magyar volt. Az okleveles források tanúsága szerint a korábban királyi szolgálatban tevékenykedő Tamás mester 1383-ban még a városi tanács esküdtjeként szerepelt, tehát vagy ebben az évben, vagy ezt követően halhatott meg.¹¹ Ha elfogadjuk, hogy a valószínűleg magyar etnikumú Tamás ács sírköve és a német előkelőség számára készített grape-alakos sírkő eredetileg egy templomban állt, ez újabb adatokat szolgáltathat a település etnikai viszonyaihoz. Jóllehet Visegrád kétmagvú település volt a középkorban (egy német és egy magyar városrészsel), az okleveles források szerint a két etnikum topográfiai szempontból mégsem különült el egymástól markánsan. Ha pedig a fentebb említett két sírkövet eredetileg is egy templomban helyezték el, az azt bizonyíthatja, hogy a város német és magyar lakosainak temetkezési helye sem különült el egyértelműen.¹²

A vizsgált lelet a magyarországi heraldika szempontjából is nagy jelentőségű, mivel a sírkőtöredéken látható címer városi polgári heraldikánk egyik legkorábbi emléke. A középkori Magyarországon a városi polgárság címerhasználatára a 14. századra vezethető vissza (kialakulását ugyanaz indokolta, mint Nyugat-Európában: az azonosítható címerekre és címeres pecsétre az üzleti tevékenységben volt szükség). Nyugaton a polgárok címerhasználatának kezdete a 13. századra tehető, korai városi polgári címereket alapvetően Észak-Franciaországból, a Rajna-vidékről, az észak-német és bajor területekről, Svájcól és Itáliából ismer a kutatás.¹³

⁷ *Stefan Krabath*: Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen. Vol. I. Leidorf, 2001. (Internationale Archäologie 63.) 33–34.

⁸ *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002. 45–46.

⁹ *Mészáros Orsolya*: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád, 2009. 12.

¹⁰ *Mészáros O.*: i. m. 31., 45.

¹¹ *Buzás G.*: i. m. 51.

¹² *Mészáros O.*: i. m. 42.

¹³ *Bertényi Iván*: Magyar címertan. Bp., 2003. 110–111.; *Michel Pastoureaux*: Traité d'héraldique. Paris, 1993². (Grands manuels Picard) 51.

KÖNYVISMERTETÉS

Két könyv a középkori Buda történetéről

Végh András: *Buda város középkori helyrajza*. Budapesti Történeti Múzeum Bp., I. 2006. II. 2008. (Monumenta Historica Budapestinensia XV., XVI.) 352 + 363 p. (ISBN 963-9340-54-5; 978-963-9340-72-5; ISSN 0077-1430)

Egy város történetének feldolgozása a város helyrajzi történetének megírásával kell, hogy kezdődjék. A régi Buda helyrajza a kritikai történettudomány megszületése óta érdekelte a kutatókat. Miller (1760), Schier (1774), Rupp (1865) könyvei, majd Pataki Vidor cikke (1950) és kéziratban maradt nagyobb terjedelmű munkája mutatják, hogy a középkori főváros történeti topográfiája nem új kutatási téma. Aktuálissá tették azonban az 1945-ös ostrom utáni újjáépítéssel együtt járó régészeti és műemléki feltárások, a Budapest történeti monográfiájában megfogalmazott történelmi érvek és az újabban előkevert levéltári források. A nemzetközi történeti várostopográfia eredményei – köszönhetően a külföldön tucatjával megjelenő történeti városlaszoknak – jó lehetőséget biztosítottak az összehasonlításra, a hasonló körülmények között kialakult városok helyrajza ugyanis könnyebben értelmezhetővé tette az egyedinek hitt adatokat. A szerző a Budapesti Történeti Múzeum történész és régész végzettségű, gyakorló régésze, aki e munkával nyert doktori fokozatot az ELTE-n.

A mű első kötete leíró, elemző és a háztulajdonosok szerint haladó adattári fejezeteket foglal magában, a teljes második kötet regesztagyűjtemény, amely olyan magyar nyelvű oklevélkivonatokat tartalmaz, melyek Buda helyrajzára több-kevesebb adatot szolgáltatnak. Az első oklevél 1255-ben, az utolsó 1577-ben kelt. Az oklevelek nagy része a középkor utolsó évtizedeiből származik. Beszédeselek ezek az adatok: még néhány elbeszélő és szeriális forrással kiegészítve csupán ennyi adatból lehet összeállítani a középkori Buda topográfiáját. Az egyenlőtlen időbeli eloszlás ráadásul azt eredményezi, hogy későközépkori adatokból kell visszakövetkeztetni a 13. és a 14. század viszonyaira.

Az első kötet elbeszélő része a város alapításának leírása után határait, majd előbb a kül-, végül a belterületet veszi sorra. Ez utóbbit két részre osztja: a várnegyedre és a váraljára. A háztulajdonosok szerint összeállított adattár már csak a várnegyed utcáit foglalja magában, mivel a fennmaradt for-

rások túlnyomó része a város e területére vonatkozik. A kötet végén a háztulajdonról, a házszerzés módjairól és a háztulajdonosok rendi megoszlásáról olvashatunk.

A könyv záró korszakhatára 1541. A szerző azonban mindazokat a későbbi forrásokat felhasználta műve elkészítésekor, amelyek bármilyen segítséget jelenthettek a középkori Buda rekonstrukciójához. Külön ki kell hangsúlyozni, hogy Végh műve a város helyrajzát tárgyalja, a palotát csak annyira érinti, amennyire az a város helyrajzához elengedhetetlenül szükséges. Buda város középkori helyrajza az elmúlt esztendőik egyik legjelentősebb középkori témájú monográfiája, jelentőségét időtállósága bizonyítja majd be igazán.

A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei – Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter. (Szerk. Kenyeres István.) Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Történeti Múzeum (Források Budapest közép- és kora újkor történetéhez 1.) Bp., 2008. 421 p. + 14 kép + 1 CD (ISBN 978-963-7323-70-6; ISSN 2060-1263)

A magyar főváros középkori levéltára megsemmisült. A városi hatóság által kiállított iratok elenyésző töredékét néhány szerencsésebb sorsú nemesi vagy egyházi levéltár tartotta fenn. Ezek az oklevelek azonban egyedi esetekre vonatkoznak, csupán egy pillanatot rögzítenek, belőlük nehezen rekonstruálható a történelem változása. A folyamatosan vezetett, úgynevezett szeriális források közül csupán kettő maradt fenn: három budai tizedjegyzék és a budai mészárosok céhkönyve. Közös bennük, hogy csak a középkor utolsó évtizedeiről tartottak fenn adatokat, és egyiküket sem a város levéltára őrizte.

A török hódítók elől nemcsak egyének menekültek a királyi Magyarország területére, hanem olyan közösségek is, melyek egy jobb jövőben bízva fenntartották egykori összetartozás-tudatukat. A menekült intézmények között a megyéket és az egyházakat (püspökségeket, szerzetesközösségeket) szokás emlegetni, a sort azonban kiegészíthetjük a céhekkel is. A Pozsonyba vagy Nagyszombatba menekült budai német mészáros céh mestereinek néhány leszármazója több mint másfél évszázadon keresztül őrizte ősei iratait, majd a visszafoglalt Buda újratelepülése után a mészárosok részben e régi kiváltságok szerint folytatták tevékenységüket. Az ipar-

szabadság bevezetését követően a céh örökébe lépő ipartársulat vigyázta ezeket az iratokat, amelyek 1949-ben kerültek a fővárosi levéltárba.

A Budára vonatkozó szeriális forrásokban az is közös, hogy kiadásuk nagyon lassan, többszöri nekirugaszkodással történt meg. Borsody-Brevilaqua Béla az 1930-as években a mészáros céhládák tartalmát magyar fordításban közölte. Az 1960-as években Baraczka István elkészítette a céhkönyv átírását, de a mű kéziratban maradt. A most megjelent kötet szerzői nem elégedtek meg a céhkönyv közlésével, a budai német mészároscéhre vonatkozó más forrásokat is összegyűjtötték és publikálták, továbbá tanulmányokat írtak róluk. A középkori magyar céhek közül kétségtelenül a budai német mészároscéh történetét dolgozták fel legalaposabban. A középkori Budán voltak magyar mészárosok is, feltehetőleg ők is céhbe szerveződtek, róluk azonban alig maradtak fenn források.

A könyv két nagy részre tagolódik: tanulmányokra és forrásközlésre. A másfél száz oldalas tanulmányokat tartalmazó részben Kubinyi András a budai német mészároscéh középkori történetét írta meg, Végh András a céhkönyv helyrajzi vonatkozásait, Németh János a céhkönyv és két, a céhre vonatkozó oklevél német fordításának nyelvezetét, Rozsondai Marianne pedig kötését és papírját írta le. A tanulmányok magyar és német nyelvűek. A források között természetesen a legnagyobb terjedelmű a céhkönyv közlése. A német nyelvű céhkönyvet Baraczka kéziratának felhasználásával Kenyeres István, Spekner Enikő és Szende Katalin adták ki. Az oklevelek közlésékor megtartották az őrzési hely szerinti elvet; Kis Péter, Petrik Iván és Géra Eleonóra külön közölték a céhláda középkori okleveleit, valamint a céh két másik privilégiumát. A kötet mellékleteként megjelent CD nemcsak a könyv anyagát tartalmazza, hanem a könyvben kinyomtatott források fényképeit is.

Az 1500 és 1529 között vezetett német nyelvű céhkönyv – éppúgy, mint a városkönyvek – vegyes tartalmú, túlnyomórészt számadás: a mestereknek nyújtott kölcsönöket, az évenként újraosztott mészárszékek után befolyó díjakat, a mesterek által a céhnek adott viasz elszámolását jegyezték fel benne, emellett néhány határozatot is ide írtak be. A céhkönyv záró dátuma 1529, amikor Szapolyai János a Habsburg Ferdinánd pártjára állott német polgárokat elűzte a városból. A két legrégibb oklevél csak tartalmi átírásban maradt fenn: IV. Bélának a bőrök, illetve Nagy Lajosnak a halak árusításáról szóló rendelkezését későbbi oklevelek tartották fenn, melyek jórészt a halárusítással foglalkoztak. 1512-ben a budai német mészáros céh lett a debreceni mészároscéh anyacéhe, a budaiak ugyanis ekkor adták át a debrecenieknek az 1481-ben összeállított céhlevelüket.

A művet elsősorban Buda – és általában a városok – történetének művelői, valamint a gazdaságtörténészek forgathatják haszonnal. Az itt kiadott források hiába tartalmazznak Buda esetében hatalmasnak mondható névanyagot, a kötetben szereplő nevek viselőinek túlnyomó részéről csak annyit tudunk, amennyi az adott forrásban áll róluk. A névtörténetileg elsőrangú források, sajnos alig alkalmasak genealógiai kutatásra.

Tringli István

Szirmay Gábor: „Ők a gyökér a mélybe lenn...” *Halotti kultusz a 17. századtól napjainkig egy magyar nemesi családban*. Tiszántúli Történetész Társaság. [Debrecen], 2010. 79 p. (ISBN 978-963-88807-3-4)

Szirmay Gábor jól választotta meg könyve címét, mert a célt, amit kitűzött maga elé, sikerült teljesítenie. Célja nem a téma egy korszakra, vagy egy társadalmi rétegre vonatkozó kimerítő tárgyalása volt – mivel azzal több kötetet is meg lehetne tölteni –, hanem kizárólag saját családjának történetét áttekintve, e tárgykör általa lényegesnek tartott témaköreinek bemutatására vállalkozva írását az ősei iránt érzett kegyelet megnyilvánulásának szánta. A címben jelzett témát családja történetének kutatásakor, majd az e munkából született kötetek megírásakor évekkel korábban jórészt áttekintette, itt azonban kizárólag ennek szentelt figyelmet. 2005-ben jelent meg a Régi magyar családok sorozat 9. köteteként A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család történetének javított, bővített kiadása, amelyben külön fejezet foglalkozik a család temetkezési szokásaival. Ebből indul ki tehát a szerző e kis kötetnél, de anyagát egyrészt adatokkal, forrásszövegekkel, képekkel bővíti, másrészt mondanivalóját rész témákra bontja. Utóbbiak szerint alakította ki a könyv fejezeteit is, amelyekben a lényeges tudnivalók közlése után már a példák beszélnek.

A kötet előszavában találóan fogalmazza meg, hogy az évszázadokkal ezelőtti funerális alkotások sok esetben a képzőművészet remekeiként csodálattal töltönek el minket, ám saját korunk síremlékeit kritikusan szemléljük. Tegyük hozzá, nem csupán e kritikus szemlélet jellemző, de sokan e „halálos” témákat kutatókat sem értik, pedig e források, a síremlékek, sírfeliratok, a halotti beszédek, a végrendeletek ugyanúgy történeti források, mint bármi más egyéb írott, vagy kőbe vésett emlék. A modern ember idegenkedését is segít felszámolni e kötet, hiszen mondanivalója rávilágít a fentiekre.

A rövid bevezetőt a végrendeletekről szóló fejezet követi, amelyben a végrendeletekről való tekintetben racionális és előrelátó szemléletének bemutatása mellett az idézett források segítségével beszédes példákat hoz a családi összetartás, a hazafiság, vagy éppen a kultúra iránti elkötelezettség testamentumbeli megnyilvánulásaira. A gyászjelentésekről szólva röviden áttekinti a mai modern halotti értesítők korát megelőző fázisokat, s példákkal szemlélteti a jellemzett korszakot. A következő fejezetben a 17. századi temetési szerzők jellegzetességeit mutatja be, szól a temetési beszédek kiadásáról, s az epitáfiumokról, mindig egy-egy Szirmay családtag emlékét idézve. Az előző fejezetek terjedelméhez és anyaggazdagságához képest kissé szerényebbek a *Részvét-nyilvánítások és a Halotti anyakönyvek* című fejezetek. Érdemes lett volna ezeket bővebben kifejteni, mindkét esetben lett volna erre lehetőség. A *Sírboltok, sírok* című fejezetben sorra veszi a Szirmay család temetkezési helyeit, templomokat, családi kriptákat, a kastélyok, kúriák kertjében található síremlékeket, és számos fotót közölve ráirányítja a figyelmet egy-egy síremléktípusra is. A kötetet a budapesti Farkasréti temető Szirmay-sírboltjának történetét elbeszélve zárja, annak a sírnek a történetével, amelyet a szerző mentett meg a család és az emlékezet számára.

A kötethez genealógiai táblák csatlakoznak; hasznos, hogy – korábbi könyvéhez hasonlóan – a szerző itt is a szövegben előforduló családtagok neve mellett (az alsó indexben) egy-egy számot szerepeltet, amelynek alapján az illető személy a családfán azonosítható, így a családon belüli helyzete könnyen követhető. Számos hivatkozás, jegyzet található a kötetben; mind a levéltári, mind a szakirodalomra vonatkozó utalások pontosak, követhetőek. Itt-ott fedezhető csak fel egy-egy pont, vagy vessző hiánya, bár ez az adatok pontosságát nem érinti. A téma iránt érdeklődők hasznára forrás- és irodalomjegyzék is járul a szöveghez.

A szép magyarsággal megírt kötet, jól válogatott forrásokkal, a fejezetek élén Kosztolányi Dezsőtől választott versidézetekkel harmonikus egészet alkot. A szerző – úgy tűnik – fogékony az irodalomra, ő maga is kiemeli néhány régi forrás nyelvezetének szépségét. Néhány apró stilisztikai hiba lelhető fel csupán írásában, ami egy újabb szövegátnézéssel kiküszöbölhető lett volna.

A kis alakú kötet tetszetős kemény táblás borítójának elő- és hátlapján a család címerének kőbe vésett, illetve fémbe öntött változata látható. Sajnálatos, hogy ezek fellelhetőségi helyét nem közölte. Ugyancsak hiányoltam a kötet megjelenési helyének feltüntetését. A kiadvány gazdagon illusztrált, mind az iratokról, mind az épületekről készült képek igényesek, általában jól kivehetőek.

Szirmay Gábor könyve nem szakkönyvnek és nem is ismeretterjesztő kötetnek készült – bár az utóbbi igényeknek is megfelel –, hanem egy kutatási tapasztalatait hasznosító szerző lírai megemlékezése, aki olvasóit egyúttal a téma iránt fogékonyabbá tudja tenni. Nemcsak azoknak ajánlom, akik kegyelettel ápolják őseik emlékét, hanem azoknak is, akik e történeti forrásokról keveset tudnak, vagy éppen idegenkednek tőlük. A családtörténeti kutatás során ezekre is irányuljon figyelmem!

Kovács Eleonóra

Előadások Vas megye történetéről V. (Szerk. Mayer László–Tilcsik György.) Szombathely, 2010. (Archivum Comitatus Castriferrei, 4.) 420 p. (ISBN 978-963-7227-27-1)

Hosszabb ideje látnak napvilágot az *Előadások Vas megye történetéből* sorozat kötetei, amelyek az 1984 óta – egy kivétellel – minden évben megrendezett Vas Megyei Levéltári Napon elhangzott előadások szerkesztett, írott változatait foglalják magukban. 2010-ben immár az V. kötet került ki a nyomdából, a közelmúltban életre hívott *Archivum Comitatus Castriferrei* sorozat 4. darabjaként, az e sorozat esetében megszokott állandó címlappal, ugyanakkor az ugyancsak megszokottá vált igényes, kemény táblás borítóval, műnyomó papírra nyomott belívekkel, számos illusztrációval. Jelen kötet öt levéltári nap – a 2004–2008 között megrendezett – azon előadásait tartalmazza, amelyeket a szerzők írásban is leadtak: 48 előadásból 31-et. Mivel a hagyományok szerint minden levéltári nap témája más és más, így a *Turul* olvasói szempontjából a kötet bizonyos részei tarthatnak számot különös érdeklődésre. Anélkül, hogy elvitátnánk, a *Személyes viták és konfliktusok*,

az *Épületek, építmények, építészek* és a *Legendák és tévhiték, valótlanságok és melléfogások* kérdéskörök érdekfeszítő voltát, illetve az e témakörök alá csoportosított írások szerzőinek érdemeit, itt alapvetően a kötet két első témakörére irányítanánk figyelmünket, nevezetesen: *A zsidóság Vas megyében és Nevezetes családok Vas megyében*.

Az első blokk öt írása közül három kifejezetten családtörténeti, míg a másodiké – értelemszerűen – mind, azaz majdnem mind ide sorolható. Előljáróban el kell mondani, hogy az érintett szerzők – szombathelyi, kőszegi, soproni levéltárosok –, nem először merészkedtek a családtörténet területére, így kellő tapasztalattal vannak felvértezve a módszerrel, forrásokkal, megközelítéssel illetően. Közülük *Söptei Imre* a Schey család egyik, kőszegi ágának szentelt jelentős figyelmet tanulmányában, annak ellenére, hogy a családi iratoknak sajnos nyoma veszett. Ám a külföldön – főleg Ausztriában – is ismert és sikeres család tevékenysége olyan jelentőségű volt, hogy kőszegi időszakuk jelentős mértékben rekonstruálható más források alapján is. A 18. század végén a városba telepedett zsidó család mintegy egy évszázadon át élt Kőszegen, de az 1880-as években már nem volt köztük helyi lakos, székhelyüket Bécsbe tették át. A család sorsán keresztül az olvasó megismerheti a 18. század végén, a reformkorban, majd 1848-ban a zsidók elleni fellépést, amelyeknek mindig volt elvi (ideológiai, vallási) köntöse, valójában azonban nagyon is gyakorlatias, gazdasági okok húzódtak meg a háttérben, konkrétan a konkurenciától való félelem. Ezzel együtt a Kőszegen módos kereskedővé váló Schey család karrierje lassan, majd meredekebben felívelt, főleg a forradalom és szabadságharc leverése után, nem véletlen, hogy 1851-ben kapott polgárjogot Schey Fülöp és Sándor. Előbbinek, a család legkiemelkedőbb személyiségének életútját a tanulmány gazdagon adatozza. A szerző summázatában rámutat: a család Bécsbe való áttelepedését gazdasági okok motiválták. Miközben a 19. század második felében a zsidóság számára mind szabadabb mozgásteret biztosított a polgárosuló állam, a család pedig vagyonában gyarapodott, Kőszeg városa hanyatló korszakát élte. A mozgástér immár szűkösnek bizonyult a Schey család képviselői számára, akik ily módon a császárvárosban vetették meg lábukat. Bár *Söptei Imre* írása sem nélkülözi – nagyon helyesen – az általánosabb tanulságokat, kifejezetten ilyen irányú kutatás nyomán született meg *Tilcsik György* tanulmánya, amely a 19. század első felébe kalauzolja az olvasót. A szerző (1798-tól 1848-ig) a Khon család sorsán keresztül illusztrálja, hogy egészen 1840-ig miképp állt ellen Szombathely városa a zsidó családok betelepülésének, illetve azt, hogy hogyan próbálták az így emelt „falat” áttörni a Khon család tagjai. A Khonok azon, összesen három zsidó família közé tartoztak, amelyeknek engedélyezték, hogy Szombathelyen éljenek, de ennél többel, például a polgárjog megszerzésével már hiába próbálkoztak újra és újra, törekvéseik sorra dugába dőltek. Számukra az 1840. évi 29. törvénycikk – amely megengedte bármely magyarországi születésű izraelitának a szabad letelepedést – új dimenziókat nyitott meg, ahogy más zsidó családoknak is. Innentől kezdve, főleg a kiegyezés után a gyors ütemben kapitalizálódó Szombathelyen mind nagyobb szerephez jutottak a zsidó polgárok, jelen írás azonban az ezt

megelőző időszak nehézségeit példázza kiválóan a Khon család tagjainak törekvéseit ismertetve. *Melega Miklós* írása egy későbbi korszakra összpontosít, a Monarchia és a két háború közötti Magyarország időszakára. Hősei egy szombathelyi gyáriparos család, a Mayer család tagjai. Az 1850-es évektől több rendelet révén immár a zsidóság is kaphatott iparüzési jogot, így nem meglepő, hogy rövidesen bekapcsolódtak az iparosításba, átcsoportosítva kereskedelemről származó tőkéjüket. Ezt a lehetőséget használta ki az 1865-től Szombathelyen élő Mayer Mór(ic) is, aki kevéssel utóbb, 1869-ben már gyufagyárat alapított a városban. A gyár sikeres vállalkozásnak bizonyult. Az alapító a 20. század elején adta át a bővülő termelésű üzem irányítását fiának, Benőnek, aki az üzem modernizálásához fogott. Az első világháború a gyár működését is derékba törte, az ezt követő újrakezdés után pedig Mayer Benő 1928-ban eladta a gyárat egy nemzetközi cégnek, ettől fogva üzletvezetőként vezette a termelést. Az 1930-as évek eleje ismét döntő változásokat hozott: a gyár a nagy világgazdasági válság idején csődbe ment, Mayer Benő pedig Bécsbe költözött, ahol aztán az erősödő antiszemitizmus hatására vallása elhagyása mellett döntött, családjával együtt katolizált, majd valamikor az 1930-as és '40-es évek fordulóján elhunyt. Özvegye visszatért Szombathelyre, de a második világháború poklából nem volt menekvés a Mayer család tagjai számára, haláltáborokba hurcolták őket, összesen ketten menekedtek meg a végzet elől. Ily módon tragikusan tört derékba egy többre hivatott polgárcsalád karrierje, korántsem egyedi módon. A zsidóságról szóló tanulmányokról összességében elmondható, hogy kettős értelmezést nyertek. Egyfelől egy-egy család viszonyait ismerhetjük meg – nem „csak” a társadalmi jellegűeket, de a személyeseket is –, ugyanakkor valamennyi esettanulmányt tágabb kontextusba ágyazottan írta meg szerzője. Mindhárom írás tárgyalja a zsidóság sajátos helyzetét, fokozatosan kialakuló emancipációját, jogállásuk törvényi hátterét, e körülmények változását. Hogy Tilcsik György írásának címét kölcsönözve jellemezzük őket: mint cseppben a tenger.

Ami a második, kifejezetten családtörténeti részt illeti, talán nem érdektelen egy általánosabb kitekintés az itt található írások ismertetése előtt. Mostanság — elvitathatatlan joggal — merült fel az igény a történelem úgymond névtelen szereplőinek múltja iránt. Azaz: a hétköznapi emberek, családok történetje kerül mindinkább az érdeklődés homlokterébe, nem csak a családkutatók, de a történelemmel hivatásszerűen foglalkozó történészek révén is. Ahogy Kövér György fogalmazott: „Ha nehezen is, már a történetírás kénytelen beletörődni abba, hogy nemcsak »nagy embereknek« lehet biográfiája. [...] A mikrotörténelem beköszöntésével a történetírás eddig anonim szereplői is visszakapják identitásukat és jelentőségüket.”¹ Ezt a folyamatot erősíti például Budapest Főváros Levéltárának közelmúltban megindult magániratgyűjtési törekvése.² Mindez itt és most „csupán” azért érdemel említést, mert a Vas

Megyei Levéltár itt ismertetett kötetében éppen ezzel ellentétesen, kifejezetten a hagyományos csapásirány nyomvonalán haladva, a legalább helyi szinten kiemelkedő famíliák múltját vizsgálja részletesen valamennyi szerző. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy a két irányzat bármelyike fontosabb lenne. Ezt igazolja a kötet társszerkesztője, Tilcsik György munkássága is, akinek egyik korábbi írása feltárja Horváth Boldizsár belügyminiszter családjának múltját, intergenerációs vizsgálattal vázolja fel azt, hogyan lett vezető politikus egy csizmadia gyermekéből.³ A jelen kötetben egy csokorba fűzött öt írás közül *Dominkovits Péteré* a Hetésy család három nemzedékére fordítja a figyelmet, akik a 16–17. századi Szombathely privilegizált püspöki mezőváros, egyúttal Vas vármegye székhelye városigazgatásában kaptak meghatározó szerepet, sőt, mindhárman bírói pozíciót is betöltöttek. A nagyapa, János, az apa, Pál és a fiú, András egyaránt komoly hivatali karriert futott be a városban, ily módon a tanulmány itt sem csak egyszerűen. Miközben megismerkedhetünk a három jeles férfiú üzleti ügyeivel, vagyonával, kapcsolataival, egyúttal rálátást nyerünk a hivatalviselő városi elit működésére is. Kiemelendő hármójuk közül a középső nemzedék képviselője, Pál, mert ő volt az, aki armálist szerzett a famíliának, ezáltal is biztosítva családjá felemelkedését a korabeli elitbe. *Bariska István* egy család szétesését, azon belül pedig egy ember tragédiáját tárja fel írásában. Az evangélikus Gombossy Dániel a 17. század végi Kőszeg meghatározó figurája volt, aki azonban kénytelen volt megélni azt, hogy leánya hogyan fordult még jogilag is ellene, miután akarata ellenére férjhez ment és katolizált. Gombossy Dániel édesapja, Mátyás alapozta meg a család kőszegi karrierjét még a 17. század derekán, amit tovább tudott örökíteni tehetséges fiára. Ő azonban a 18. század elején a fentebb említett helyzettel volt kénytelen szembesülni, ráadásul lánya ellenében nem számíthatott az ekkor már katolikus többségű kőszegi városvezetés segítségére sem. A dolog vége per lett, a két házaspár, az apa és annak második felesége, valamint a leány és annak férje között, mivel Gombossy kitagadta leányát örökségéből. A per végét a megrendült apa már nem érte meg, lánya pedig a vagyon egy részét megtarthatta, miképp Gombossy Dániel özvegye is. Az eset jól példázza egy család szétesését a magánéleti problémák és felekezeti ellentétek elegye révén: Gombossy Mátyás a protestáns Kőszegen még jegyző, belső tanácsos, országgyűlési képviselő volt, fia már csak külső tanácsos, akinek végül karrierje és magánélete is kudarcba fulladt. *Tilcsik György* írása némiképp kilóg a sorból, mivel ebben konkrétan egy forráscsoportról, az első magyar miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos uradalmainak 1850. évi leltáiról esik szó. Ezért ezt az — egyébként kiváló — írást részletesen nem mutatom be itt. *Söptei Imre* az igen terebélyes Chernel család kőszegi (katolikus) ágára figyelmeztető tanulmányát ellenben igen. Egy olyan családról van szó, amelynek tagjai Vas és Sorpon vármegyékben évszázadokig játszottak fontos szerepet, főleg katonai vagy hivatali pályán futva be karrierjüket, Kőszeg életében pedig néhány

¹ Kövér György: Az eszlári telkes jobbágy és leszármazottai. Családok, családfák, generációk. (Szerk. Bana József–Katona Csaba.) Budapest–Győr, 2007. (Mediawave Konferenciák I.) 165.

² Erre ld. Horváth J. András: Lesz-e múltad, Kovács János? Személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában. *Budapesti Negyed*, 18 (2010) 2. sz. 3–21.

³ Tilcsik György: Egy csizmadiamester karrierje a reformkori Szombathelyen. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 26 (1999) 1. sz. 6–21.

tagja – így például a történetíró Chernel Kálmán – kiemelkedő szerepet kaptak. A szerző a 18. század elejétől követi nyomon az egyébként a 16. század óta református család kőszegi karrierjét a városba költöző Dávidtól kezdve, aki házassága és előmenetele érdekében rekatolizált, egészen a részletesen ismertetett életű Chernel Elekig és fiáig, Istvánig a jeles természettudósig. A családtörténeti blokkot *Melega Miklós* tanulmánya zárja, amely a Brenner család történetével foglalkozik az 1850–1920 közötti időszakban. A német anyanyelvű, jobbagyi származású család Brenner (IV.) János révén Szentgottárdról került át Szombathelyre 1852-ben. Ő a nemzedékek óta öröklött szakmájában, építészként szerzett magának jó hírnevet, de vagyonát üzleti vállalkozásokkal is sikeresen gyarapította, emellett pedig városi és megyei szinten egyaránt vállalt közéleti szerepet (városi képviselő, vármegyei közgyűlési tag, ipartestületi elnök volt többek között). Fiai közül János és Vilmos minden téren – építészeti szakma, vállalkozások, közéleti szerep – követték apjukat, de náluk is sikeresebbnek bizonyult a harmadik fiú, Tóbiás. Ő ügyvédnek tanult, de igazi karrierje akkor vette kezdetét, amikor a Szombathelyt modernizáló polgármester, Éhen Gyula mellett annak helyettese, majd 1902-től 1914-ig utódja lett. Összességében a család tagjai a 19. század második felében és a 20. század első évtizedeiben a rohamos tempóban fejlődő Szombathely meghatározó alakjaivá váltak mint igazi nagypolgárok, ekképp fontos részt vállaltak a város – az ezekben az évtizedekben markánsan jellemző – sikeres fejlődésében. A fenti tanulmányok mindegyike – beleértve a zsidó családok sorsát tárgyaló írásokat is – többféleképpen értelmezhető, mint már esett róla szó. Egyfelől valóban a klasszikus családtörténet vonulata bontakozik ki, másfelől azonban a szűkebb régió, Vas (vár)megye, ezen belül pedig egy-egy település múltjára vonatkozó ismereteink gazdagodnak az adatokban bővelkedő írások révén.

Katona Csaba

Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I.–II. Bp., 2011. 2619 p. (ISBN 978-963-446-613-0)

A szerző hatalmas munkát végzett e mű megírásával, amelynek forrásértéke vitathatatlan. Nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy inspirálón fog hatni a történelmi korokat részletesen feldolgozókra. A mű létrejöttéhez erős hatást fejtett ki a környezet is. Megjelenésével a szerző méltó pontot tett évtizedes országgyűlési levéltárnoki munkája végére. Már korábbi, lényegesen kisebb volumenű, de nem kevésbé jelentős műve, az *1848–49. évi első népképviseleti országgyűlés történelmi almanachja* sejtetni engedte ezt az újabb vállalkozást, de csak a

kész munka alapján lehet értékelni a feladat nagyságát, ugyanis a mű részletesen ismerteti a korszak hat országgyűlésének minden szereplőjét, így a távollevők képviseletében megjelent, számos úgynevezett ablegátust is. Miután ezek többnyire kiemelkedő képességű ifjak voltak, akik a későbbiekben gyakran játszottak vezető szerepet a közéletben, így a reformkor, de nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a század első felének teljes politikai vezető rétegét felölelik a bemutatott személyek.

Módszerében az előképet jelentő 1848-as országgyűlés képviselőinél követett elvek szerint tárgyalja az egyes szereplőket. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy szereplőinek eredetét, családi hátterét, vagyoni helyzetét felvázolva élővé teszi az arcképet. A genealógus számára különösen nagyra értékelendő a rendi korban meghatározó társadalmi viszonyok pontos ismertetése. Ez egyes szereplőknél nem kis teljesítmény, például néhány Tóth családnevű ablegátus azonosítása bravúr számba megy. Hallatlan munkát kívánt a szereplők által végzett iskolák felkutatása is, hiszen ez is lényeges adat, mivel a képzés meghatározó a személyiség fejlődése szempontjából. A politikai szereplés részletes ismertetése természetes igény egy politikai almanachnál. Az adott korrekt pályaválasztat elkerüli a túlzottan részletekbe fulladó tárgyalásmódot és megfelel a történettudomány *sine ira et studio* alapelveinek.

A könyv két kötetben 2600 oldalon mintegy 3500 szereplőt ismertet, külön a főrendi tábla és külön az alsótábla rendjeit. A mű felsorolja a felsőtábla résztvevőit a nádortól a világi és egyházi tisztségviselőkön keresztül a főispánokig, valamint az alsótáblai követeket a királyi személynőktől a tisztségviselőkön át a vármegyék, az egyházak, a horvát, szabad kerületek és a szabad királyi városok követeiig. Ezenfelül nem csekély munka volt a mintegy 1250 fő, a távollevők követeinek – *absentium ablegati* – életrajzának és későbbi politikai pályájának felvázolása.

Az előző, 1848–49. évi országgyűlést bemutató munkához képest a meglepetés erejével hat, hogy ezúttal a szerző megszerezte és közli a titkosrendőrség jelentéseit is. Nem kívánunk most a téma aktualitására rámutatni, bár megérne egy bekezdést. A jelentéseket tanulmányozva viszont elgondolkodik az olvasó a politikai szereplők elvszilárdságán és a politikai rugalmasság határán, töprengve gondol arra a mostanában felmerült javaslatra, amely szerint a politikusok alkalmasságát pszichológusnak kellene előre elbírálni.

Igen szerencsés volt a borítón szereplő képek megválasztása is. A választott festmény az első kötetnél a felsőtábla, a másodiknál az alsótábla üléstermék mutatja személyenkénti ábrázolásban. A képi megjelenítés nagyban segíti a rendi országgyűlések munkájáról alkotott elképzelésünket. Mindent összefoglalva – a szó szoros értelmében is – súlyos művel gazdagodott a magyar történetírás.

Szluha Márton

E számunk szerzői

BERNÁD RITA MAGDOLNA főlevéltáros (Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár, Alba Iulia)

KATONA CSABA tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp.)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros, (Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára)

KÖRMENDI TAMÁS adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

NEUMANN TIBOR tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp.)

PÉTERFI BENCE PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

POLGÁR BALÁZS régész-szakmuzeológus (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp.)

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

SZLUHA MÁRTON ny. építészmérnök (Bp.)

TRINGLI ISTVÁN tudományos főmunkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp.)

HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2012. 1. félévi programja

2012. január 26. 17 óra

Sorsunk és történelmünk az anyakönyvek lapjain

Előadó: dr. Harmath Arisztid (genealógus, a MHGT elnöke)

Az ülést vezeti: dr. Spilenberg-Diószegi György, titkár

2012. február 23. 17 óra

Államcímerünk pajzson kívüli elemei

Előadó: dr. Bertényi Iván (prof. emeritus, ELTE BTK, a MHGT díszelnöke)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

2012. március 29. 17 óra

Ami az „Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján” című előadásomból kimaradt

Előadó: dr. Botlik József PhD (történész, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Az ülést vezeti: dr. Kollega Tarsoly István, alelnök

2012. április 26. 17 óra

A Szeri Pósaftak – egy előkelő köznemesi család szerepe az országos és megyei közéletben a 14–15. században

Előadó: Szaszko Elek (tanár, PhD-hallgató, Budapest)

Az ülést vezeti: dr. Harmath Arisztid, elnök

2012. május 31. 17 óra

Bél Mátyás helye a honi genealógia történetében

Előadó: dr. Tóth Gergely PhD (tudományos segédmunkatárs, MTA Történettudományi Intézete)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila, főtitkár

2012. június 28. 17 óra

A napló mint a családtörténet forrása – buktatók és bizonyosságok Slachta Etelka naplói alapján

Előadó: Katona Csaba (tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézete)

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra, főtitkár-helyettes

Az előadások helyszíne:

Magyar Nemzeti Múzeum.

Budapest, VIII. kerület. Múzeum krt. 14–16. Pollack-terem (fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül).

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5-1 íves (20-40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

– A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozáskor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.”. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikusan úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.

– Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.

– A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.

– A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címerlevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslí nem.